

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΔΥΤΙΚΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ
ΣΧΟΛΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ
ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ

**ΚΑΤΑΣΚΕΥΗ ΤΗΣ ΣΥΓΧΡΟΝΗΣ ΙΔΕΟΛΟΓΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΚΑΙ Η ΑΝΑΔΥΣΗ
ΝΕΩΝ ΙΔΕΟΛΟΓΙΚΩΝ ΔΙΛΗΜΜΑΤΩΝ, ΜΙΑ ΚΡΙΤΙΚΗ ΛΟΓΟ-
ΚΟΙΝΩΝΙΟΨΥΧΟΛΟΓΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ**

ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ
ΤΗΣ ΔΗΜΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΑΣ

ΦΛΩΡΙΝΑ

ΙΟΥΝΙΟΣ 2024

Φύλλο Εξέτασης 1.

Επόπτης: _____

Βαθμός: _____

Υπογραφή:

Ημερομηνία:

2. Δεύτερος Βαθμολογητής: _____

Βαθμός: _____

Υπογραφή:

Ημερομηνία:

Γενικός Βαθμός: - _____

Η συγγραφέας Δήμου Κωνσταντίνα βεβαιώνει ότι το περιεχόμενο του παρόντος έργου είναι αποτέλεσμα προσωπικής εργασίας και ότι έχει γίνει η κατάλληλη αναφορά στις εργασίες τρίτων, όπου κάτι τέτοιο ήταν απαραίτητο, σύμφωνα με τους κανόνες της ακαδημαϊκής δεοντολογίας. Υπογραφή: Ημερομηνία

Περιεχόμενα	
<i>Περίληψη</i>	3
<i>Εισαγωγή</i>	4
<i>Θεωρητικό Υπόβαθρο</i>	8
Ιδεολογικά Διλήμματα και Ιδεολογική Σκέψη	8
«Βιωμένη» και «Διανοητική» Ιδεολογία	9
Διαφορετικές Εννοιολογήσεις της Ιδεολογίας	11
Πολιτική Ιδεολογία	13
Μετα-ιδεολογική Εποχή	16
Πολιτική Μετα-αλήθειας	21
Ιδεολογία και Πρακτική Πολιτική	24
<i>Μεθοδολογία</i>	25
Προσδιορισμός της Έννοιας «λόγος»	25
Μία Εκλεκτική Προσέγγιση	26
Μέθοδος Συλλογής Δομένων	28
Συμμετέχοντες/ουσες	29
Δεοντολογικά ζητήματα	30
<i>Ανάλυση</i>	31
ΜΜΕ και εκλογικός χάρτης	31
Ενότητες	31
1η Ενότητα: Αντιλήψεις και κατασκευές της σύγχρονης πολιτικής και ιδεολογικής συνθήκης	31
2 ^η Ενότητα: Πολιτική Κρίση	48
Ενότητα 3 ^η : Πολιτική κρίση και κρίση της Δημοκρατίας ως πολιτεύματος	55
4 ^η Ενότητα: Ιδεολογική ή μη, βάση ψήφου	59
5 ^η Ενότητα: Ιδεολογική ή μη, βάση κομμάτων	62
6 ^η Ενότητα: Κυρίαρχη πολιτική ιδεολογία και κουλτούρα	69
7 ^η Ενότητα : Ιδεολογίες και Μετα-Ιδεολογική περίοδος	80
8η Ενότητα: Εννοιολόγηση και αξία Ιδεολογίας	93
<i>Συζήτηση</i>	99
<i>Βιβλιογραφία</i>	103
<i>Παράρτημα</i>	108

Περίληψη

Στην παρούσα εργασία διερευνήθηκε ο τρόπος κατασκευής και εννοιολόγησης της ιδεολογίας και της ιδεολογικής πολιτικής προσπαθώντας να διαμορφωθεί - πρωτογενώς - μία ενημερωμένη προσέγγιση των εννοιών. Μέσα από ομαδικές ημι-δομημένες συνεντεύξεις αναδύθηκαν καθημερινές διλημματικές κατασκευές, οι οποίες αντλούσαν από ποικίλους ιδεολογικούς πόρους. Εφαρμόζοντας μία εκλεκτική, κριτική λογο-κοινωνιολογική προσέγγιση, με μικρο και μακρο εστιάσεις, δόθηκε η δυνατότητα έμφασης σε νέα ιδεολογικά διλήμματα. Συγκεκριμένα, οι συμμετέχοντες συχνά κατασκεύαζαν μία μετα-ιδεολογική συνθήκη αντλώντας από ιδεολογικούς πόρους και κινούμενοι στο φάσμα αριστεράς- δεξιάς που όμως, επιχείρησαν να αποδομήσουν. Ακόμα, στον λόγο των συμμετεχόντων αναδύθηκαν κατασκευές της πολιτικής της μετα-αλήθειας, της «Πρακτικής Πολιτικής», της κρίσης της Δημοκρατίας ως πολιτεύματος και συνδέσεις με την κυρίαρχη πολιτική ιδεολογία και την κουλτούρα στην Ελλάδα. Επίσης, μέσα από τις αναλύσεις προέκυψαν κυνικές, ατομιστικές και σκεπτικιστικές προσεγγίσεις που ερμηνεύτηκαν ως ιδεολογικά χαρακτηριστικά. Σε γενικές γραμμές, ερμηνευτικά, οι συμμετέχοντες/ουσες κατασκεύασαν συνειδητά ή μη, ως «κοινό τόπο» μία «νέο-συντηρητική» και «νέο-φιλελεύθερη» συνθήκη, ενώ παράλληλα, θα μπορούσε να θεωρηθεί η ιδεολογική πολιτική συνθήκη ως μία σε κίνηση προς μία περισσότερο μετα-ιδεολογική θεώρηση. Τέλος, θεωρήθηκε ότι μια προσεκτική εξέταση του σύγχρονου πολιτικού καθημερινού λόγου μπορεί να προσφέρει μια κριτική αυτού του λόγου, και ένα βήμα προς την αποκατάσταση των εκάστοτε θέσεων που ο λόγος φαίνεται να αποκλείει.

Abstract

This paper examined the way ideology and ideological politics are constructed and conceptualized, trying to formulate - primarily - an informed approach to the concepts. Through group semi-structured interviews, everyday dilemma constructions emerged, drawing on a variety of ideological resources. By applying an eclectic, critical, discursive sociopsychological approach, with micro and macro focuses, emphasis was given to new ideological dilemmas. In particular, participants often constructed a meta-ideological condition by drawing on ideological resources and moving along the left-right spectrum which, however, they attempted to deconstruct. Furthermore, constructions of the politics of post-truth, of 'Practical Politics', of the

crisis of democracy as a constitution, and connections with the dominant political ideology and culture in Greece emerged in the participants' discourse. Also, cynical, individualistic and sceptical approaches emerged through the analyses and were interpreted as ideological qualities. In general, interpretatively, the participants consciously or not, constructed as a 'common ground' a 'neo-conservative' and 'neo-liberal' condition, while at the same time, the ideological political condition could be seen as one moving towards a more post-ideological perspective. Finally, it was suggested that a close examination of contemporary everyday political discourse might offer a critique of that discourse, and a step towards restoring the particular positions that the discourse seems to exclude.

Λέξεις κλειδιά: Ιδεολογία, μετα-ιδεολογική εποχή, πολιτική ιδεολογία, πολιτική μετα-αλήθειας, πρακτική πολιτική

Key words: Ideology, post-ideological era, political ideology, post-truth politics, practical politics

Εισαγωγή

Έχει υποστηριχθεί, ότι ζούμε σε έναν μετα-μεταφυσικό κόσμο, έναν κόσμο που στερείται εγγενούς νοήματος (Daly, 1994· Norval, 2000· Rorty, 1995). Αυτό θα μπορούσε να αποδοθεί, εν μέρει, στη «στροφή στον λόγο» που επέκτεινε το ενδιαφέρον για τη φύση και τις λειτουργίες της γλώσσας στην συνειδητοποίηση ότι η γλώσσα δεν αντικατοπτρίζει απλώς τον κόσμο, αλλά τον κατασκευάζει (Norval, 2000). Η στροφή στον λόγο, εντός του πλαισίου της πολιτικής θεωρίας, συνδέεται με συγγράμματα που εκπορεύονται από τα τέλη της δεκαετίας του 1960. Παρ' όλα αυτά, χρειάστηκε τουλάχιστον μία δεκαετία προκειμένου οι συνέπειες της εστίασης στη αποδόμηση και (ανα)συγκρότηση της πραγματικότητας για να γίνουν αντικείμενο προβληματισμού στην πολιτική και κοινωνική θεωρία γενικότερα, και στη μελέτη της ιδεολογίας ειδικότερα (Norval, 2000).

Υπό το παραπάνω πρίσμα, δηλαδή αυτό της αμφισβήτησης της «αλήθειας», και δεδομένου ότι η ιδεολογία πάντοτε γινόταν αντιληπτή σε αντίθεση με κάποιο καθεστώς αλήθειας και γνώσης από την οποία θα ήταν δυνατόν να διακριθεί ο παραπλανητικός και ψευδής χαρακτήρα της, πρέπει να αναρωτηθεί κανείς, αν είναι σκόπιμο να συνεχιστεί η χρήση του όρου σε ένα πλαίσιο αμφισβήτησης του δυισμού μεταξύ αλήθειας και ψεύδους (Norval, 2000). Ίσως να μπορούσε να εξαιρεθεί ο όρος «ιδεολογία» από το λεξιλόγιο, αντί να επενδυθεί με νέες μετα-μεταφυσικές σημασίες (Norval, 2000). Ωστόσο, σύγχρονα θεωρητικά συγγράμματα τοποθετούνται ηχηρά αρνητικά επί του θέματος. Αντί να απορρίψουν τον όρο, διατρέχοντας έτσι τον κίνδυνο να ξεχάσουν τα προβλήματα που συνδέονται με αυτόν, σύγχρονοι θεωρητικοί επέλεξαν να τον επαναπροσδιορίσουν εντός ενός διαφορετικού πλαισίου με διαφορετικές ποιότητες (Norval, 2000). Με τον τρόπο αυτό, έχουν αποστασιοποιηθεί από τη θέση αναφορικά με «το τέλος της ιδεολογίας», που έγινε δημοφιλής τη δεκαετία του 1960 από τον Lipset (Norval, 2000) και τον Bell (1998) και έχουν υποστηρίξει ότι ο κόσμος είναι φύσει ιδεολογικός.

Η πολιτική ιδεολογία, έχει ανακτήσει την προσοχή των πολιτικών επιστημόνων και πολιτικών ψυχολόγων τα τελευταία χρόνια. Ενώ κάποτε υποστηριζόταν ότι τα ιδεολογικά συστήματα πεποιθήσεων δεν αποτελούσαν αντικείμενο και εργαλείο σκέψης των απλών ανθρώπων, επειδή ήταν αφηρημένα και ευρείας κλίμακας, νέες ερευνητικές προσεγγίσεις οδήγησαν σε επανεξέταση του

ρόλου της ιδεολογικής σκέψης στο σύνολο των απλών πολιτών (Carmines & D'Amico, 2015). Έχει υποστηριχθεί ότι οι αξίες και οι αρχές αποτυπώνουν την πραγματική σκέψη και τον συλλογισμό των μέσων πολιτών καλύτερα από τις ιδεολογικές εκτιμήσεις. Ωστόσο, αυτό δεν σημαίνει ότι οι πολίτες στερούνται ιδεολογικής σκέψης (Jost, 2006). Αντιθέτως, πρόσφατες έρευνες σχετικά με τις πολιτικές αξίες και αρχές, καθώς και πολυδιάστατες αντιλήψεις της ιδεολογίας υποδηλώνουν ότι υπάρχει μια υποκείμενη ιδεολογική δομή στην (πολιτική) σκέψη των ανθρώπων, απλώς δεν είναι τόσο απλή και κομψή, όσο αυτή που χρησιμοποιούν οι πολιτικές ελίτ (Carmines & D'Amico, 2015).

Όπως επισημαίνουν πολλοί σύγχρονοι ερευνητές, και στο πλαίσιο της παρούσας εργασίας, η έννοια της ιδεολογίας παραμένει χρήσιμη και σημαντική στο λεξιλόγιο της κοινωνικής και πολιτικής ανάλυσης (Ishchenko, 2023). Βασική μου ερευνητική τοποθέτηση είναι ότι δεν υπάρχει κάποιος «πραγματικός κόσμος» στον οποίο οι άνθρωποι δρουν και αντιδρούν, και ότι ο κόσμος γίνεται κατανοητός μόνο με αναφορά σε ιδεολογικές απόψεις, έχοντας ταυτόχρονα –έστω μερική- επίγνωση των περιορισμών και των στρεβλώσεων των ιδεολογικών πεποιθήσεων (Harrison & Boyd, 2018· Jost et al., 2004). Η παρούσα ανάλυση –όπως και πολλές άλλες-(Carmines & D'Amico, 2015) υιοθετεί την θέση ότι τα ανθρώπινα όντα θα αποζητούν πάντα κάποια μορφή ιδεολογίας, δηλαδή κάποιον τρόπο να προσδώσουν νόημα στην κοινωνική ζωή (Dember, 1974· Jost, Fitzsimons, & Kay, 2004· Tomkins, 1965). Η δική μου πρόταση, είναι παρόμοια με εκείνη των Lane (1962) και Kerlinger (1984): ενώ οι απλοί άνθρωποι δεν διακατέχονται από μία συστηματική και αυστηρά οργανωμένη ιδεολογική σκέψη, οι περισσότεροι από αυτούς σκέφτονται, αισθάνονται και συμπεριφέρονται με ιδεολογικά σημαντικούς και ερμηνεύσιμους όρους (Jost, 2006).

Έχει υποστηριχθεί, ότι οι τρόποι με τους οποίους οι πολιτικοί εξηγούν τις πράξεις τους, και τις πράξεις άλλων, δεν διαφέρουν εγγενώς από τους τρόπους με τους οποίους οι απλοί άνθρωποι κατασκευάζουν εκδοχές των γεγονότων (Billig, 1991/1995). Όταν οι άνθρωποι εκφράζουν τις απόψεις τους, σπάνια δηλώνουν απλώς τις προτιμήσεις τους, εκτός αν τους ζητηθεί ρητά. Οι άνθρωποι δίνουν τις απόψεις τους ως δικές τους "υποκειμενικές", ενώ ταυτόχρονα τις αιτιολογούν και επιχειρηματολογούν για αυτές. Επιπλέον, όπως τονίζουν οι Potter και Wetherell (1987), η συζήτηση αναφορικά με τις στάσεις σε διάφορα πλαίσια, είναι πιθανώς ευέλικτη: οι άνθρωποι δεν έχουν απλώς μια καθορισμένη στάση την οποία

κατασκευάζουν με πανομοιότυπο τρόπο σε κάθε περίπτωση όπου προκύπτει το θέμα. Αντιθέτως, προσαρμόζουν την σκέψη τους στο εκάστοτε ρητορικό πλαίσιο, όπως ακριβώς έκαναν οι πολιτικοί που μελέτησαν οι Potter και Edwards (1990). Ακόμη και όσοι έχουν υποτίθεται ισχυρές πολιτικές απόψεις επιδεικνύουν τέτοια ευελιξία (Billig, 1991) η οποία προκύπτει από μία διλημματική σκέψη και περιέχει αντιθετικές αξίες (Billig et al., 1988) αντλώντας από αντιφατικά ερμηνευτικά ρεπερτόρια.

Η παρούσα εργασία, έχει ως σκοπό της να διερευνήσει τον τρόπο με τον οποίο Έλληνες πολίτες, δηλαδή άτομα που έχουν το δικαίωμα ψήφου στο ελληνικό πλαίσιο, κατασκευάζουν την σύγχρονη ελληνική ιδεολογική πολιτική σκηνή, εντός του εννοιολογικού συνεχούς της δεξιάς και της αριστεράς (White, 2010), δεδομένου ότι η ελληνική πολιτική, όπως αυτή της Δυτικής Ευρώπης γενικά, βασίζεται στην κομματική οργάνωση ιστορικά διαμορφωμένη εντός του συνεχούς δεξιάς-αριστεράς, ενώ υπάρχουν και -συγκριτικά- λίγοι ανεξάρτητοι πολιτικοί στην εθνική ή τοπική αυτοδιοίκηση (Weltman & Billig, 2001), και το κάθε κόμμα τοποθετείται ανοιχτά στο φάσμα της δεξιάς και αριστεράς με τις εκάστοτε ιδεολογίες να τα συνοδεύουν (Tsatsanis, 2020). Ωστόσο, η φύση της σύγχρονης πολιτικής έχει εγείρει ερωτήματα σχετικά με τη συνέχιση της ισχύος του μοντέλου του φάσματος των πολιτικών αξιών και ιδεολογιών που προήλθε από τον δέκατο ένατο αιώνα (Azmanova, 2011). Η πράσινη πολιτική, ο περιβαλλοντισμός, ο φεμινισμός, η πολιτική των ομοφυλοφίλων και τα δικαιώματα των ζώων, καθώς και η θρησκευτική πολιτική, δεν εντάσσονται πολύ εύκολα σε ένα τέτοιο εννοιολογικό πλαίσιο (Harrison & Boyd, 2018). Το φάσμα αριστεράς-δεξιάς στην ελληνική πολιτική υπήρξε βασικός παράγοντας στη διαμόρφωση του πολιτικού τοπίου της χώρας, ιδίως –πρόσφατα- στο πλαίσιο της Συμφωνίας των Πρεσπών και του ζητήματος της ονομασίας της ΠΓΔΜ (Skoulariki, 2022). Αυτό το συνεχές έχει τονιστεί περαιτέρω από την επιστροφή του δικομματισμού και του ανταγωνισμού κατά μήκος της διάστασης αριστεράς-δεξιάς στις εκλογές του 2019 (Tsatsanis, 2022). Ακόμα, η άνοδος του λαϊκισμού, τόσο του αριστερού, όσο και του δεξιού, έχει επίσης διαδραματίσει σημαντικό ρόλο στην ελληνική πολιτική, με την οικονομική κρίση του 2009 να λειτουργεί ως καταλύτης για τη ριζοσπαστικοποίηση του πολιτικού τοπίου (Grigoriadis, 2020). Ακόμα, η δυναμική της πόλωσης εντός της ελληνικής πολιτικής κουλτούρας ενισχύθηκε περαιτέρω από την οικονομική κρίση, οδηγώντας στην εμφάνιση νέων πολιτικών

δρώντων και στην επαναδραστηριοποίηση διαφόρων διαστάσεων της πόλωσης (Andreadis, 2019).

Μέσα από την παρούσα διερεύνηση, επιδιώκεται επίσης, να μελετηθεί και ο τρόπος που οι συμμετέχοντες θα διαχειριστούν τα ιδεολογικά διλήμματα που θα προκύψουν κατά την διαδικασία διερεύνησης της ιδεολογικής -ή μη- σκέψης, στο πλαίσιο ημι-δομημένων συνεντεύξεων. Μέσα από την διλημματική φύση της σκέψης επιδιώκεται να γίνουν αντιληπτά τα εξής: 1) εάν, συγχρονικά, η πολιτική νοηματοδοτείται με τρόπο ιδεολογικό και 2) ποιά είναι η φύση (τα χαρακτηριστικά) της σύγχρονης (πολιτικής) ιδεολογίας και -ευρύτερα- ποιός ο τρόπος με τον οποίο οι συμμετέχοντες της έρευνας νοηματοδοτούν τον κόσμο διαμορφώνοντας πραγματικότητες που έχουν ιδεολογικές καταβολές.

Γενικότερα, η παρούσα έρευνα επιδιώκει να προσδώσει μία νέα οπτική στην έρευνα της ιδεολογίας, της πολιτικής ιδεολογίας και κατ' επέκταση της ρητορική ψυχολογίας, όχι μέσω της παροχής απαντήσεων σε ερωτήματα, αλλά μέσω της συνεισφοράς σε μία ενήμερη διαμόρφωση των τελευταίων. Στην παρούσα προσέγγιση, επιδιώκεται να ερευνηθεί η «κοινωνική γνώση» και η «κοινή λογική» που διαμορφώνονται μέσα από ένα αλληλένδετο σύστημα κοινωνικών σχέσεων και πρακτικών, όπου η κοινωνία αντιμετωπίζεται ως σύστημα διυποκειμενικής δημιουργίας και κατασκευής πολιτικών ιδεολογιών, και επεξεργασίας και αναπαραγωγής νοημάτων και γνώσεων (Moscovici, 1984).

Η υπόθεση μου είναι ότι, εάν ζούμε σε έναν μετα-μεταφυσικό κόσμο που χαρακτηρίζεται από πολιτική κρίση και όχι ιδεολογική, εντός ενός πλαισίου μετα-αλήθειας, τότε αυτό θα πρέπει να αναδυθεί μέσα από το λόγο των πολιτών σε μία καθημερινή πολιτική συζήτηση. Αυτό σημαίνει, ότι ίσως εμφανιστούν στον λόγο αντιφατικές τοποθετήσεις ως προς την αλήθεια, την κατασκευή αυτής, τη σχετικοποίησή της, και την ιδεολογία, ένας δισταγμός ως προς την χρήση εννοιών δεξιάς και αριστεράς, και ένας έντονος προσανατολισμός προς τον κυνισμό, τον ατομισμό, τον σκεπτικισμό και την έλλειψη εμπιστοσύνης στο κοινωνικό σύνολο. Τα παραπάνω φαινόμενα (χαρακτηριστικά) θα αναγνωριστούν ως ενδεικτικά της σύγχρονης πολιτικής ιδεολογίας.

Θεωρητικό Υπόβαθρο

Ιδεολογικά Διλήμματα και Ιδεολογική Σκέψη

Η προσέγγισή σ' αυτή τη μελέτη είναι διλημματική. Ως διλημματικό ορίζεται οτιδήποτε δεν έχει αποπερατωθεί/συμπληρωθεί σε μια ολότητα, δεν είναι αυστηρά διαμορφωμένο, και περιέχει αντινομίες, δηλαδή αντιφατικά σημεία. Ο Moscovici (1984) έχει υποστηρίξει ότι ένα από τα πρωταρχικά καθήκοντα της κοινωνικής επιστήμης είναι να μελετήσει τη "σκεπτόμενη κοινωνία" εφιστώντας την προσοχή στον τρόπο με τον οποίο η κοινωνία παρέχει τη βάση της σκέψης, και στον τρόπο με τον οποίο η σκέψη λαμβάνει χώρα μέσω των διλημματικών πτυχών της ιδεολογίας. Με την ίδια λογική, η ερευνητική αυτή εργασία επικεντρώνεται στην κοινωνική φύση και το περιεχόμενο της σκέψης, και η ιδεολογία δεν θεωρείται ως ένα πλήρες, ενιαίο σύστημα πεποιθήσεων που υποδεικνύει στο άτομο πως να αντιδράσει, να αισθανθεί και να σκεφτεί (Billig et al., 1998). Αντίθετα, η ιδεολογία -και μάλιστα η κοινή λογική- θεωρείται ότι περιλαμβάνει αντιφατικά στοιχεία χωρίς τα οποία, τα άτομα δεν θα μπορούσαν ούτε να προβληματιστούν σχετικά με τον κοινωνικό τους κόσμο, ούτε να βιώσουν διλήμματα, καθιστώντας την σκέψη αδύνατη να συμβεί. Η αιτιολόγηση της πρότασης αυτής βασίζεται στην αντίληψη ότι η σκέψη και η επιχειρηματολογία είναι στενά και ουσιαστικά συνδεδεμένες μέσα από την διλημματική τους φύση (Billig et al., 1988).

Η διλημματική πτυχή της σκέψης δεν αναφέρεται στις αγωνιώδεις ψυχικές καταστάσεις του ατόμου που λαμβάνει τις αποφάσεις και βρίσκεται αντιμέτωπος με μια δύσκολη επιλογή. Αναφέρεται στις κοινωνικές προϋποθέσεις της λήψης αποφάσεων. Κατά συνέπεια, η προσοχή δεν στρέφεται στο μεμονωμένο σκεπτόμενο άτομο καθεαυτό, αλλά στις πτυχές των κοινωνικών πεποιθήσεων που προκαλούν τη διλημματική σκέψη των ατόμων (Billig et al., 1988). Τα διλήμματα μπορούν να προκύψουν μόνο επειδή οι άνθρωποι μοιράζονται αξίες, κανόνες, κοινωνικές προσδοκίες, καθήκοντα, αισθήματα ενοχής και εικόνες. Ωστόσο, οτιδήποτε μοιράζεται, κι έτσι, και η κοινή λογική, περιλαμβάνει τέτοια αντικρουόμενα στοιχεία. Με άλλα λόγια: 1) σε ένα επιχείρημα μπορεί να υπάρχουν αντιθετικά ζεύγη και 2) για κάθε επιχείρημα υπάρχει ένα αντεπιχείρημα (Billig et al., 1988). Μερικές φορές οι άνθρωποι μπορούν να εκφράσουν με σαφήνεια την ταυτόχρονη προσήλωσή τους στα αντικρουόμενα θέματα της κοινής λογικής. Είναι χαρακτηριστικό της ρητορικής ότι και οι δύο πλευρές ενός επιχειρήματος μπορεί να είναι λογικές. Ένα άτομο, σε μια διαδικασία επιχειρηματολογίας, μπορεί να εκφράσει αυτή τη ρητορική παραδοχή,

υποστηρίζοντας ταυτόχρονα το λογικό -ή την αλήθεια- δύο αντικρουόμενων στοιχείων της κοινωνικής πεποιθήσης. Μερικές φορές όμως, σε έναν λόγο, ο αναλυτής αντιμετωπίζει μια πρόκληση: να φέρει στην επιφάνεια σιωπηρά νοήματα που υπερβαίνουν τις προθέσεις του επικοινωνούντος, μέσω ερμηνευτικών εργασιών (Billig et al., 1988).

Η ύπαρξη διλημματικής σκέψης είναι καθολική, αλλά το περιεχόμενο των διλημμάτων διαφέρει εντός διαφορετικών χωροχρονικών ορίων, επειδή τα διαφορετικά πρότυπα πολιτισμικών κανόνων, πεποιθήσεων και αξιών οδηγούν σε διαφορετικά πρότυπα διλημματικών προβληματισμών (Billig et al., 1988). Το ενδιαφέρον εδώ, εστιάζεται στην σύγχρονη κοινωνία και τα ιδεολογικά της διλήμματα, δηλαδή διλήμματα που αφορούν αξίες και πεποιθήσεις που θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν ιδεολογικές.

Αυτό εγείρει αμέσως την έννοια της ιδεολογίας, ίσως την πιο δυσνόητη έννοια σε στην κοινωνική επιστήμη (Fine & Sandstrom, 1993). Προκειμένου να απλοποιηθεί η συζήτηση γύρω από την ιδεολογία, γίνεται αναφορά αρχικά, στη σχέση μεταξύ των επίσημων ιδεολογικών συστημάτων και της άτυπης κοινής λογικής (βιωμένη ιδεολογία), ενώ γίνεται αντιληπτό, ότι οι μεμονωμένοι στοχαστές δεν ακολουθούν τυφλά ιδεολογικά σχήματα, αλλά σκέφτονται μέσα στους «περιορισμούς» της ιδεολογίας και με όρους της ιδεολογίας (Goswami, 2014). Με άλλα λόγια, οι ιδεολογίες διαμορφώνουν το περιεχόμενο σκέψης των ανθρώπων, και παρέχουν τη δυνατότητα σκέψης (Billig et al., 1998) λειτουργώντας εντός ενός πλαισίου εξουσιαστικών σχέσεων, όπου πάντα υπάρχει η δυνατότητα αντίστασης και αναθεώρησης των δεδομένων «οντοτήτων» (Goswami, 2014).

«Βιωμένη» και «Διανοητική» Ιδεολογία

Η «βιωμένη» ιδεολογία αναφέρεται στον τρόπο ζωής μιας κοινωνίας. Αυτό το είδος ιδεολογίας περιλαμβάνει αυτό που εκλαμβάνεται και ορίζεται ως «κοινή λογική» σε μια κοινωνία (Billig et al., 1988). Ο πιο περιεκτικός ορισμός της ιδεολογίας είναι αυτός που την καθιστά σχεδόν ταυτόσημη με την κουλτούρα, γεγονός που την απομακρύνει από «κλασικές μελέτες» της ιδεολογίας που εστιάζουν στην σχέση κοινωνικών πεποιθήσεων και λειτουργίας της εξουσίας (Billig et al., 1988). Θα μπορούσε λοιπόν, να θεωρηθεί, ότι οι απλοί άνθρωποι που ζουν σε μια συγκεκριμένη κοινωνία συμμετέχουν στα γενικά πολιτισμικά πρότυπα της κοινωνίας αυτής και η σκέψη τους διαμορφώνεται από αυτά τα πρότυπα (Billig et al., 1998). Από την άλλη

πλευρά, υπάρχει η «διανοητική» ιδεολογία, η οποία είναι ένα σύστημα πολιτικής, θρησκευτικής ή φιλοσοφικής σκέψης και συνείδησης, εσωτερικά συνεπές, και ως τέτοιο, είναι σε μεγάλο βαθμό προϊόν διανοουμένων ή επαγγελματιών στοχαστών (Billig et al., 1998).

Τα διλήμματα, μπορεί να προκύψουν από την κατοχή δύο διαφορετικών ιδεολογιών: μιας «βιωμένης» ιδεολογίας που προσαρμόζεται στην καθημερινή ζωή και μίας «διανοητικής» ιδεολογίας που προσπαθεί να ανατρέψει την καθημερινή πραγματικότητα (Billig et al., 1998). Ωστόσο, τα ιδεολογικά διλήμματα μπορούν επίσης να προκύψουν εντός των εκάστοτε ιδεολογιών. Το άτομο που κατέχει μόνο μια «βιωμένη» ιδεολογία ή ίσως μια «διανοητική» ιδεολογία που δικαιολογεί τις παρούσες συνθήκες, δεν ξεφεύγει απαραίτητα από τα ιδεολογικά διλήμματα (Billig et al., 1998).

Θα ήταν λάθος να υποτεθεί, ότι παρόλο που η ιδεολογική σκέψη αποτελεί μέρος όλων των σκέψεών μας, η εμπειρία της και ο βαθμός (ή ένταση) της δέσμευσης σε ένα σύνολο ιδεολογικών πεποιθήσεων είναι ίδια για όλους τους ανθρώπους (Harrison & Boyd, 2018). Μπορεί κανείς να κάνει μια διάκριση μεταξύ αυτού που θα μπορούσε να ονομαστεί «περιοριστική» ή «αυστηρή» ιδεολογική σκέψη και «χαλαρή» ιδεολογική σκέψη. Οι «περιοριστικές ιδεολογίες» μοιάζουν με την έννοια της «διανοητικής ιδεολογίας»: είναι ένα αυστηρά επιχειρηματολογικό σύνολο ιδεών που συνδέονται λογικά μεταξύ τους σε ένα καλά δομημένο πλαίσιο. Ο φιλελευθερισμός, ο συντηρητισμός, ο σοσιαλισμός, ο μαρξισμός, ο φασισμός και οι άλλες ιδεολογικές παραδόσεις και κινήματα, διαθέτουν μία αναγνωρισμένη βιβλιογραφική βάση που εκθέτει τις βασικές αρχές των ιδεολογικών τους συστημάτων πεποιθήσεων (Harrison & Boyd, 2018).

Ο όρος «περιοριστικές ιδεολογίες» δημιουργεί την εικόνα της ακαμψίας, της στενότητας και του φανατισμού στην ιδεολογική αιτία. Ωστόσο, παρέχουν ένα σημείο αναφοράς για τη σκέψη και τη δράση, μια αίσθηση ταυτότητας με το ρεύμα και δέσμευσης σε αυτό, ωστόσο, επιδεικνύουν έναν βαθμό ευελιξίας στην πρακτική χρήση που επιτρέπει στις ιδεολογίες να διατηρούν επαφή με τον καθημερινό κόσμο και έτσι, να παραμένουν σχετικές με τις σύγχρονες ανησυχίες (Harrison & Boyd, 2018). Σύμφωνα με τον Giddens (1998), στο ίδιο πλαίσιο, έκανε την εμφάνισή της μία περισσότερο συναινετική, μη αντιπαραθετική/ μη εχθρική πολιτική σε μία προσπάθεια ανταπόκρισης σε ποικίλες διαδικασίες της ύστερης νεωτερικότητας όπως

η παγκοσμιοποίηση, η αυξημένη αναστοχαστικότητα και ένας νέος ατομικισμός (Weltman & Billig, 2001).

Οι «χαλαρές ιδεολογίες», από την άλλη πλευρά, είναι σύνολα ιδεολογικών παραδοχών που μοιράζεται μια κοινωνική ομάδα. Οι πεποιθήσεις αυτές συχνά δεν είναι λογικές ή συνεκτικές, αλλά μπορεί να είναι έμμесες και τυχαίες συνδέσεις ιδεολογίας και εξουσίας. Ακόμα, έχει υποστηριχθεί, ότι όλοι οι άνθρωποι είναι πλάσματα ιδεολογικά, και συχνά δεν διαθέτουν επίγνωση της ιδεολογικής φύσης των απόψεών τους, τις οποίες ορίζουν συνήθως ως «κοινή λογική» (Harrison & Boyd, 2018).

Στο ίδιο πλαίσιο, αυτό δηλαδή της διάκρισης «περιοριστικών» και «χαλαρών» ιδεολογιών, και της ανάδυσης διλημάτων, γίνεται σχετική η συζήτηση αναφορικά με την «ίση πρόσβαση σε ρητορικά αποθέματα/επικοινωνιακούς πόρους» που βρίσκεται σε άμεση εξάρτηση από το ευρύτερο πλαίσιο ένταξης και μελέτης των ατόμων, όπου ιδιαίτερη σημασία αποκτούν συγκεκριμένα χαρακτηριστικά των συμμετεχόντων που τους παρέχουν ένα «ρητορικό προβάδισμα». Στην παρούσα ερευνητική εργασία, η έννοια της «ίσης πρόσβασης» θα ερμηνευτεί παρακάτω στην μεθοδολογία.

Διαφορετικές Εννοιολογήσεις της Ιδεολογίας

«Μια ιδεολογία είναι μια οργάνωση πεποιθήσεων και στάσεων -θρησκευτικής, πολιτικής ή φιλοσοφικής φύσης- η οποία είναι περισσότερο ή λιγότερο θεσμοθετημένη ή μοιράζεται με άλλους, προερχόμενη από εξωτερική εξουσία.» (Rokeach, 1968).

«Οι ιδεολογίες είναι ευρείες και γενικές, διαπερνούν ευρείες περιοχές πεποιθήσεων και συμπεριφορών και δίνουν κεντρικό νόημα σε πολλά ζητήματα που απασχολούν τον άνθρωπο. Ενοποιούν τη σκέψη και τη δράση» (Kerlinger, 1984).

«Η “ιδεολογία” αναφέρεται σε κάτι περισσότερο από το δόγμα. Συνδέει συγκεκριμένες ενέργειες και καθημερινές πρακτικές με ένα ευρύτερο σύνολο νοημάτων και, με τον τρόπο αυτό, προσδίδει μια πιο έντιμη και αξιοπρεπή χροιά στην κοινωνική συμπεριφορά. . . . Από μια άλλη οπτική γωνία, η ιδεολογία μπορεί να θεωρηθεί ως μανδύας για άθλια κίνητρα και φαινόμενα.»(Apter, 1964).

Όλοι οι παραπάνω ορισμοί είναι ψυχολογικής φύσης. Αντιλαμβάνονται την ιδεολογία ως ένα σύστημα πεποιθήσεων των ατόμων που συνήθως μοιράζονται μέσα σε μια ομάδα και που οργανώνει, παρακινεί και δίνει νόημα στην συμπεριφορά των μελών με ευρεία έννοια. Με άλλα λόγια, κάθε ορισμός ενός ιδεολογικού συστήματος

πεποιθήσεων, φέρει μαζί του ορισμένες υποθέσεις σχετικά με τον βαθμό γνωστικής οργάνωσης, τις συναισθηματικές ιδιότητες και την ικανότητά του να παρακινεί τη δράση (Jost, 2006).

Παρατηρείται ακόμα, ότι οι ιδεολογίες προκύπτουν υπό συγκεκριμένες κοινωνικές συνθήκες και αντανακλούν τις δομές εξουσίας στην κοινωνία (Gries, 2022). Μία ιδεολογία, ωστόσο, παρουσιάζεται κυρίως ως μια φυσική και ορθολογική ανάλυση της κοινωνίας και φέρει μαζί της την υπόθεση -ρητή ή λανθάνουσα- ότι οι διαφορετικές ιδεολογίες είναι -τρόπον τινά- αφύσικες και ανορθολογικές. Οι ιδεολογίες ισχυρίζονται ότι ισχύουν καθολικά για όλους τους λαούς, σε όλες τις κοινωνίες, και ότι δεν είναι προϊόν ενός συγκεκριμένου χωροχρονικού πλαισίου, αλλά κατασκευάζονται διαρκώς και διαλεκτικά (Harrison & Boyd, 2018). Δημιουργούν μια συγκεκριμένη γλώσσα νοήματος και εξήγησης για να ενθαρρύνουν το άτομο να αναπτύξει την αίσθηση ότι είναι μέλος ενός κινήματος για κοινωνική αλλαγή. Στο πλαίσιο αυτό, ορισμένες λέξεις και εικόνες θα λειτουργήσουν έτσι, ώστε να διεγείρουν μια αλυσίδα ιδεών που συνδέονται με μια συγκεκριμένη ιδεολογία, να ενθαρρύνουν την αλληλεγγύη μεταξύ των υποστηρικτών της και να τονίσουν τις διαιρέσεις μεταξύ των υποστηρικτών των διαφορετικών ιδεολογιών (Harrison & Boyd, 2018).

Ακόμα και σε ένα απλό, μη εξεζητημένο επίπεδο, όλοι έχουμε πολιτικές απόψεις, όπως αυτές για τη «σωστή» μορφή διακυβέρνησης, την ελευθερία, την ισότητα και τα ίσα δικαιώματα, το «σωστό» ρόλο της διακυβέρνησης στην κοινωνία, το πόσο «δημοκρατικό» είναι το πολιτικό σύστημα του καθενός και ούτω καθεξής (Harrison & Boyd, 2018). Ο τρόπος που σκεφτόμαστε για αυτά, και για πολλά άλλα θέματα, και στη προσπάθειά μας να κατανοήσουμε τον κόσμο και έπειτα να επιχειρηματολογήσουμε για την εκάστοτε κατανόηση, αντλούμε τακτικά από αποθέματα ιδεολογικών πεποιθήσεων κοινωνικά κατασκευασμένων (Harrison & Boyd, 2018).

Σε γενικές γραμμές, οι ιδεολογίες τείνουν να έχουν αρνητικό σημασιολογικό και εννοιολογικό πρόσημο. Συχνά απορρίπτονται ως «λάθη» ή «αναλήθειες», ή ως έχοντας «αγγυλώσεις», δηλαδή ως ιδεολογήματα. Παρ' όλα αυτά, δεν πρέπει να υποτεθεί ότι όλες οι ιδεολογίες έχουν την ίδια εγκυρότητα, αλλά πρέπει να γίνονται κατανοητές ως τρόποι νοηματοδότησης του κόσμου. Θα πρέπει επίσης, να προσπαθήσει κανείς να εξετάσει τις δικές του ιδεολογικές πεποιθήσεις, για να

κατανοήσει καλύτερα τον ρόλο της ιδεολογίας πολιτικά και κοινωνικά (Harrison & Boyd, 2018).

Πολιτική Ιδεολογία

Η πολιτική ιδεολογία έχει οριστεί ως ένα σύνολο σταθερών και αλληλένδετων πεποιθήσεων και στάσεων που οργανώνουν τις απόψεις για πολιτικά και κοινωνικά ζητήματα. Ενώ ορισμένοι μελετητές είχαν προηγουμένως δεν αναγνώρισαν μεγάλη επιρροή της ιδεολογίας στην διαμόρφωση πολιτικής συμπεριφοράς, έχει πλέον καταστεί σαφές, ότι η πολιτική ιδεολογία τόσο παρακινεί τη ψήφο, όσο και δομεί με συνοχή τις απόψεις για ένα ευρύ φάσμα κοινωνικών ζητημάτων (Warren, 1999).

Παραδοσιακά, η ιδεολογία έχει θεωρηθεί ότι ποικίλλει κατά μήκος ενός μονοδιάστατου φάσματος, με τον φιλελευθερισμό στα αριστερά και τον συντηρητισμό στα δεξιά. Σε γενικές γραμμές, ο φιλελευθερισμός δίνει έμφαση στην ισότητα, την κοινωνική αλλαγή και τη μεταρρύθμιση του συστήματος, ενώ ο συντηρητισμός δίνει έμφαση στην ιεραρχία, τη συμβατικότητα και την παράδοση (Jost, 2006). Αυτή η διάκριση αριστερά-δεξιά χρονολογείται εδώ και περισσότερα από 200 χρόνια, από τη γαλλική νομοθετική συνέλευση του 1791 και παραμένει το κύριο μέσο περιγραφής της πολιτικής γνώμης στις κοινωνικές επιστήμες και στο δημόσιο διάλογο (Claessens et al., 2020).

Στην παρούσα εργασία, υιοθετώ τον σχετικά μετριοπαθή ορισμό του Tedin (1987) για την πολιτική ιδεολογία ως ένα αλληλένδετο σύνολο ηθικών και πολιτικών στάσεων που διαθέτει γνωστικές, συναισθηματικές και κινητήριες συνιστώσες. Δηλαδή, η ιδεολογία συμβάλλει στην ερμηνεία και την αιτιακή απόδοση των ανθρώπινων πράξεων, οργανώνει τις αξίες και τις πεποιθήσεις τους και οδηγεί στην πολιτική συμπεριφορά. Αυτός ο ορισμός, αν και ευρύς, έχει το πλεονέκτημα ότι συμβαδίζει με τη συνήθη χρήση τόσο στην ψυχολογία (Dember, 1974· McGuire, 1999· Tetlock, 1983· Tomkins, 1963), όσο και στην πολιτική επιστήμη (Jost, 2006).

Σύμφωνα με τη Mouffe (2005), το «πολιτικό» πρέπει να γίνει αντιληπτό ως μια διάσταση εγγενής σε κάθε ανθρώπινη κοινωνία και που καθορίζει την ίδια την οντολογική μας κατάσταση. Τί είναι όμως αυτό που χαρακτηρίζει τη διάχυτη πολιτική διάσταση της ανθρώπινης κοινωνίας; Με άλλα λόγια, τί είναι απαραίτητο για να χαρακτηριστεί μία (κοινωνική) σχέση ως πολιτική; Η πολιτική έχει οριστεί ως το (υπο)σύνολο των κοινωνικών σχέσεων που χαρακτηρίζεται από τη σύγκρουση για τα αγαθά, υπό την πίεση για συλλογική δράση, όπου τουλάχιστον ένα μέρος της

σύγκρουσης επιδιώκει συλλογικά δεσμευτικές αποφάσεις και επιδιώκει να εφαρμόσει τις αποφάσεις μέσω της εξουσίας. Έτσι λοιπόν, λογικά προκύπτει ότι όπου δεν υπάρχει σύγκρουση, δεν υπάρχει πολιτική (Warren, 1999).

Στην παρούσα εργασία, ωστόσο, υιοθετείται η άποψη ότι μπορεί να υπάρξει πολιτική χωρίς σύγκρουση μόνο υπό το πρίσμα του πλουραλισμού στο πλαίσιο της Αγωνιστικής Πολιτικής όπως διατυπώθηκε από την Mouffe (2005), όπου αντιφάσεις και προστριβές συμβαίνουν στο σημείο επαφής διαφορετικών Λόγων και αναδύονται μέσα από προσπάθειες «κλεισίματος» (δηλαδή «ολοκλήρωσης») όταν διαμορφώνεται μία «ολότητα»-μια «οντότητα» (Jones, 2014). Ο «πλουραλισμός» αναφέρεται στο γεγονός ότι η κοινωνία δεν είναι μια «κλειστή σφαίρα», αλλά ανοιχτή και πορώδης. Κατά συνέπεια, αυτό οδηγεί στη δημιουργία πολλαπλών κοινωνικών ταυτοτήτων. Ωστόσο, αυτές οι ταυτότητες δεν είναι ποτέ μόνιμες ή ουσιώδεις, αλλά μάλλον είναι ενδεχομενικές και μεταβαλλόμενες (Jones, 2014). Η διαμόρφωση των ταυτοτήτων αυτών, προϋποθέτει την αναγνώριση και την διάκριση εαυτών και άλλων, όπου κομμάτια του ενός υπάρχουν εντός του άλλου. Ο όρος «agonism» αναφέρεται σε έναν αγώνα μεταξύ αντιπάλων που αποδέχονται τους προκαθορισμένους κανόνες του παιχνιδιού (συγκρουσιακή συναίνεση) και κάθε παίκτης μπορεί να έχει διαφορετικές απόψεις για το πώς θα παίξει καλύτερα. Αλλά, ακόμη και πριν από αυτό, κάθε συμμετέχων πρέπει να θέλει να παίξει το παιχνίδι εξ αρχής, και με τον τρόπο αυτό, να αποδέχεται το δικαίωμα του αντιπάλου του να παίξει, και ότι η ήττα είναι μια πιθανότητα (Jones, 2014).

Η απουσία πολιτικής έχει βιβλιογραφικά αναφερθεί ως πολιτική κρίση (η οποία θεωρείται -στο παρόν πλαίσιο- ως η αδυναμία εκπλήρωσης των πολιτικών σκοπών) και ευρύτερα έχει τοποθετηθεί στο πλαίσιο του «Μετα-πολιτικού». Η «μετα-πολιτική» αναφέρεται στην αλλαγή του χαρακτήρα της Δημοκρατίας υπό τον νεοφιλελευθερισμό προς μια κεντρική θέση του «Τρίτου Δρόμου» (Third Way) που φαίνεται να έχει υπερβεί τις διαφορές μεταξύ αριστεράς και δεξιάς. Μέσω της οικοδόμησης συναίνεσης, της καλής διακυβέρνησης (good governance) και της συνεργασίας, αιτιολογείται αυτή η νέα και ολοένα και πιο δημοφιλής μορφή πολιτικής όπου όλες οι πολιτικές διαφορές μπορούν να επιλυθούν (García-Lamarca, & Ullström, 2022). Ο λεγόμενος «Τρίτος Δρόμος» έγινε η επιδίωξη της «χρηστής διακυβέρνησης» (good governance), η οποία περιλαμβάνει την παραδοχή ότι -κατά κανόνα- τα κοινωνικά και οικονομικά προβλήματα πρέπει να αντιμετωπίζονται με την υιοθέτηση μιας τεχνοκρατικής διαχείρισης που αρνείται ότι αποτελεί ιδιαίτερη

πολιτική επιλογή. Και καθώς οι ιδεολογικές συγκρούσεις που διέπουν τις πολιτικές παρεμβάσεις περιορίζονται πλέον στον πολιτικό χώρο ως ρητές τοποθετήσεις (Weltman & Billig, 2001), όποιος εναπομείνας λόγος και δράση, υποβιβάζεται σε διαχειριστικές, διαδικαστικές και τεχνικές λεπτομέρειες (Mouffe, 2005 · Swyngedouw, 2007). Η Mouffe (2005) εξισώνει την άρνηση του πολιτικού με την άρνηση του ανταγωνισμού και της σύγκρουσης. Αντί να αναγνωρίζει μια αντιθετική/ συγκρουσιακή πραγματικότητα, η ίδια, υπογραμμίζει ότι αυτό που υποτίθεται ότι είναι το πολιτικό διαδραματίζεται σήμερα σε ηθικό πλαίσιο. Με άλλα λόγια, ο αγώνας δεν διεξάγεται μεταξύ «δεξιού και αριστερού» αλλά μεταξύ «σωστού και λάθους».

Ο Swyngedouw (2007), ένας μετα-πολιτικός θεωρητικός, εντοπίζει το τέλος της πολιτικής -τον θάνατο της ορθής πολιτικής - στον θάνατο της πόλης με την ελληνική,» εξιδανικευμένη» της έννοια, ως τόπου δημόσιων συναντήσεων και δημοκρατικών διαπραγματεύσεων, και ως «ενός περιβάλλοντος στο οποίο η πολιτική υποκειμενοποίηση γεννιέται και διαμορφώνεται» (Moragu, 2022).

Έχοντας λοιπόν, ως αφετηρία την υλιστική φύση της Δημοκρατίας, και την περισσότερο αναλογική παρά ψηφιακή χροιά της, γίνεται σχετική η συζήτηση αναφορικά με την επίδραση της τεχνολογίας ως ενός συστήματος που αντιβαίνει γεγονός στη φύση της Δημοκρατίας και υποσκάπτει την λειτουργία της (Bartlett, 2018). Αρχικά, με την έννοια «τεχνολογία» στο παρόν πλαίσιο, εννοείται η ψηφιακή τεχνολογία, όπως τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, τα σχετικά δεδομένα και το AI. Αναφορικά με την έννοια «Δημοκρατία», γενικά μιλώντας, πρόκειται για την αρχή βάσει της οποίας κυβερνούμε τους εαυτούς μας και ταυτόχρονα ένα σύνολο θεσμών επιτρέπουν στην εξουσία να αντλείται από τον λαό. Ο τρόπος λειτουργίας της Δημοκρατίας αλλάζει σε συνάρτηση με τον χρόνο και τον τόπο, ωστόσο εδώ, υιοθετείται μία σύγχρονη δυτική και «ώριμη» προσέγγιση της Δημοκρατίας που συμπεριλαμβάνει: τακτικές εκλογές, μια υγιή κοινωνία των πολιτών, ορισμένα ατομικά δικαιώματα, καλά οργανωμένα πολιτικά κόμματα, μια αποτελεσματική γραφειοκρατία και ελεύθερα και έγκυρα μέσα ενημέρωσης. Ακόμα και αυτά όμως, δεν αρκούν. Οι δημοκρατίες χρειάζονται επίσης αφοσιωμένους πολίτες που πιστεύουν στα ευρύτερα δημοκρατικά ιδεώδη. Όλα τα προαναφερθέντα αποτελούν - τουλάχιστον- μέρος μιας σταθερής σύγχρονης δημοκρατίας (Bartlett, 2018). Σε ένα βαθύτερο επίπεδο, τα δύο συστήματα (Δημοκρατία και τεχνολογία) είναι εγκλωβισμένα σε μία σύγκρουση όντας προϊόντα διαφορετικών εποχών και

λειτουργώντας με βάση διαφορετικές αρχές. Η Δημοκρατία χτίστηκε σε μία περίοδο εθνών-κρατών και βιομηχανικής οικονομίας. Ενώ η ίδια η τεχνολογία είναι μη-γεωγραφική, αποκεντρωμένη, καθοδηγούμενη από τα δεδομένα (data-driven), υποκείμενη σε δικτυακά φαινόμενα και εμφανίσιμα εκθετική ανάπτυξη (Bartlett, 2018). Όπως ρητά και παραστατικά περιγράφηκε από τον Barlow το 1996:

«Δεν έχουμε εκλεγμένη κυβέρνηση, ούτε είναι πιθανό να έχουμε, γι' αυτό σας απευθύνομαι με καμία μεγαλύτερη εξουσία από εκείνη με την οποία μιλάει πάντα η ίδια η ελευθερία. Δηλώνω ότι ο παγκόσμιος κοινωνικός χώρος που οικοδομούμε είναι φυσικά ανεξάρτητος από τις τυραννίες που προσπαθείτε να μας επιβάλλετε. Δεν έχετε κανένα ηθικό δικαίωμα να μας κυβερνάτε ούτε διαθέτετε μεθόδους επιβολής που έχουμε πραγματικό λόγο να φοβόμαστε. Οι κυβερνήσεις αντλούν τις δίκαιες εξουσίες τους από τη συναίνεση των κυβερνώντων. Ούτε ζητήσατε ούτε λάβατε τη δική μας. Δεν σας προσκαλέσαμε. Δεν μας γνωρίζετε, ούτε γνωρίζετε τον κόσμο μας. Ο κυβερνοχώρος δεν βρίσκεται εντός των συνόρων σας. Μη νομίζετε ότι μπορείτε να τον οικοδομήσετε, σαν να επρόκειτο για δημόσιο έργο. Δεν μπορείτε. Είναι μια πράξη της φύσης και αναπτύσσεται μόνος του μέσα από τις συλλογικές μας ενέργειες».

Η συνθήκη αυτή ίσως προσομοιάζει εκείνη των Γάλλων επαναστατών του 18^{ου} αιώνα που πίστεψαν ότι μπορούσαν να χτίσουν έναν κόσμο βασισμένο σε -αφηρημένες- αρχές όπως η ισότητα. Τέλος, το έδαφος του πολιτικού και του ιδεολογικού μεταβάλλεται ταχύτατα λόγω των αλλαγών στην καθημερινή ζωή, των νέων μορφών αναστοχαστικότητας και των νέων ειδών αλληλεξαρτήσεων και προκλήσεων. Το πώς αντιλαμβανόμαστε τις δυνατότητες των ιδεολογιών και της πολιτικής εξαρτάται από τον τρόπο κατασκευής και εννοιολόγησής τους (Warren, 1999) που εξαρτώνται και από την παράλληλη πλαισίωσή τους από την τεχνολογία.

Μετα-ιδεολογική Εποχή

Όπως ανέφερανωρίτερα, ένας 'οργανισμός' βρίσκεται σε κρίση, όταν πλέον δεν είναι σε θέση να εκπληρώσει τους σκοπούς του (Massa, 2018). Θα μπορούσε λοιπόν, να οριστεί ο σκοπός της ιδεολογίας, για να μπορέσει κανείς να ισχυριστεί ότι έχει

επιτευχθεί και πλέον η ιδεολογία είναι άχρηστη, ή ότι απλώς δεν μπορεί πλέον να λειτουργήσει αποτελεσματικά;

Για ορισμένους, η σύγχρονη κοινωνία ορίζεται ως «μετα-ιδεολογική» (Ishchenko, 2023), στην οποία οι ιδεολογίες έχουν πάψει να έχουν ιδιαίτερη σημασία στον πολιτικό χώρο. Όπως σημειώνει ο Αμερικανός κοινωνιολόγος Bell στο βιβλίο του «Το τέλος της ιδεολογίας», οι ιδέες στην κοινωνία της μετα-ιδεολογικής εποχής δεν είναι πλέον «κοινωνικοί μοχλοί» - η ιδεολογία δεν παρακινεί και δεν κινητοποιεί πλέον, ενώ πιο πρόσφατα διατυπώθηκε ότι υπάρχει κρίση των παραδοσιακών πολιτικών ιδεολογιών στην πολιτική (Bell, 1988· Jost, 2006· Summers, 2011). Σημειώνεται ακόμα, ότι η βάση της ιδεολογικής κρίσης λέγεται ότι είναι η παρουσία μιας κατακερματισμένης κοινωνίας, η προφανής επιφυλακτικότητα στην ιδεολογική πολιτική, ο κυνισμός και η πλήρης έλλειψη κοινωνικής εμπιστοσύνης στο «πολιτικό κατεστημένο» (Ishchenko, 2023).

Μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, η άνοδος του βιοτικού επιπέδου οδήγησε στην ικανοποίηση των πολιτών του Δυτικού κόσμου. Μια ιδεολογία που προσφέρει ένα καλύτερο μέλλον αποδεικνύεται παρωχημένη, επειδή ένα καλύτερο μέλλον είναι αδιανόητο (Ishchenko, 2023). Ως αποτέλεσμα, αυτό στο οποίο στηρίζεται η ιδεολογία, σύμφωνα με τον κοινωνιολόγο Bell (1988), δηλαδή η απόσταση μεταξύ πραγματικότητας και μέλλοντος έχει εξαφανιστεί (Ishchenko, 2023). Με άλλα λόγια, λόγω της σημερινής κατάστασης της κοινωνίας, έχει καταστεί ακατάλληλη και, σε κάποιο βαθμό, αδύνατη η διατύπωση γενικών θεωριών που αποσκοπούν στην ανάλυση της κοινωνικής πραγματικότητας και των αλλαγών της.

Μεταξύ των χαρακτηριστικών της σύγχρονης κοινωνίας, τα οποία σχετίζονται με το πρόβλημα της κρίσης των ιδεολογιών, ξεχωρίζει ο κατακερματισμός (Ishchenko, 2023). Ως κατακερματισμένη κοινωνία νοείται μια κοινωνία στην οποία η έννοια του συλλογικού, δηλαδή οι πολιτικοί σχηματισμοί (ως τάξη και έθνος) έχουν χάσει τη σημασία τους για τη διάρθρωση της πολιτικής και κοινωνικής δραστηριότητας. Στο πλαίσιο μιας κατακερματισμένης, εξατομικευμένης κοινωνίας που απορρίπτει κάθε προσπάθεια να συζητηθούν ζητήματα μεγάλης κλίμακας σχετικά με το πώς θα πρέπει να οργανωθεί, η επικαιροποίηση της ιδεολογικής σκέψης παραμένει ένα περίπλοκο εγχείρημα. Ως αποτέλεσμα, παρατηρείται μείωση της ελκυστικότητας των παραδοσιακών ιδεολογιών ή ακόμη και η καταστροφή της δυνατότητας της παραδοσιακής ιδεολογικής πολιτικής. Ωστόσο, συγχρονικά, η επιθυμία για ένωση και δημιουργία μιας καλύτερης κοινωνίας, δεν

έχει χάσει ακόμη τη δύναμή της, αλλά είναι πολύ δύσκολο να επιτευχθεί σε συνθήκες κατακερματισμού (Ishchenko, 2023).

Μια άλλη πτυχή της «ιδεολογικής κρίσης» είναι ο «κυνισμός» ο οποίος συνδέεται με τη δυσπιστία, την αμφιβολία και τον σκεπτικισμό (Ishchenko, 2023). Στις περισσότερες μελέτες, ο κυνισμός ορίζεται ως σύμπτωμα έλλειψης κοινωνικής εμπιστοσύνης: τα άτομα πιστεύουν ότι οι άλλοι είναι κακοί και ανέντιμοι. Ο κυνισμός - ως ειδική μορφή δυσπιστίας υπονομεύει την κοινότητα, τις υποχρεώσεις των πολιτών. Ο σύγχρονος κυνισμός είναι προϊόν της μαζικής κουλτούρας και χαρακτηρίζεται από το γεγονός ότι τα άτομα, αποδεχόμενα πολιτικά μηνύματα, ιδέες, αξίες, κανόνες, τείνουν να μην πιστεύουν σε ιδεολογικές αλήθειες (Ishchenko, 2023). Ο κυνισμός έγινε ένα από τα νεότερα χαρακτηριστικά της μετα-ιδεολογικής κοινωνίας στην οποία όλα εκλαμβάνονται ως ασήμαντα, με αποτέλεσμα το αίσθημα κοινωνική ευθύνης να συρρικνώνεται διαρκώς δικαιολογώντας κατά συνέπεια, την κοινωνική και πολιτική απόσυρση. Η κυνική στάση γίνεται ελκυστική δημιουργώντας ακόμα, μια αίσθηση ασφάλειας και ανυπακοής στη συντριπτική δύναμη της ιδεολογίας, ενώ η ύπαρξή της αναγνωρίζεται αναμφισβήτητα (Ishchenko, 2023).

Ο Zizek (1989), στο έργο του «Το μεγαλειώδες αντικείμενο της ιδεολογίας», γράφει ότι ο κυνισμός είναι μια «ψευδής συνείδηση». Ο στοχαστής υποστηρίζει ότι ο μαρξιστικός ορισμός της ιδεολογίας είναι ελάχιστα εφαρμόσιμος πλέον, και κατά συνέπεια, ορίζει έναν από τους στόχους του έργου του «την νέα κατανόηση της ιδεολογίας», εστιάζοντας και κατανοώντας τα σύγχρονα φαινόμενα της ιδεολογίας (τον κυνισμό, τον «ολοκληρωτισμό», την αστάθεια της δημοκρατίας) απομακρυνόμενος με τον τρόπο αυτό από μετα-ιδεολογικές θεωρήσεις.

Θα ήταν λοιπόν εύλογο ως τώρα, να θεωρηθεί ότι η ιδεολογία είναι μια από τις πιο σημαντικές ιδέες που έχουν να κάνουν με την «πραγματικότητα». Από τις διάφορες έννοιες της «ιδεολογίας», το «τέλος» της θα μπορούσε να αναφέρεται στην απόρριψη των αυστηρών, ολοκληρωτικών δογμάτων ή στη φθίνουσα απήχησή τους σε μια ρεαλιστική καχυποψία απέναντι σε όλες τις άκαμπτες φόρμουλες ιδεών, είτε αυτές είναι κοινωνικά και πολιτικά καταστροφικές, είτε φαινομενικά καλοήθειες, ή στην εξάλειψη όλων των διανοητικών ψευδαισθήσεων που θολώνουν την ανθρώπινη νόηση.

Συγχρονικά, θα μπορούσε να ειπωθεί ότι υπάρχει πάντα μια εναλλακτική λύση (MacMullen, 2020), ότι τα πάντα βρίσκονται σε συνεχή παγκόσμια κίνηση και όλοι αναμένεται να έχουν άποψη, επειδή κάθε φωνή μετράει σε μια φιλελεύθερη

ατομικιστική κοινωνία (Brüssow, 2022). Η προσδοκία να έχει ο καθένας άποψη έχει τις ρίζες της στη φιλοσοφική αξία της ελευθερίας του λόγου και στην ευθύνη που τη συνοδεύει (Brüssow, 2022). Η διαφωνία αποτελεί σημαντική πτυχή του υγιούς διαλόγου, καθώς ωθεί σε μια πιο εμπειριστατωμένη και πληρέστερη αξιολόγηση των ιδεών (Broadbent, 2020) και αυτό είναι ιδιαίτερα σημαντικό στο πλαίσιο της συλλογικής αξιοπιστίας εντός μιας επιστημικής κοινότητας (Dellsén, 2021). Επομένως, ενώ η αξία των απόψεων καθαυτή, μπορεί να είναι φιλοσοφικά αμφίβολη, η προσδοκία να έχουν όλοι άποψη αντανακλά την ανάγκη για διαφορετικές προοπτικές και τη συλλογική αναζήτηση της αλήθειας. Ακόμα, έχει ίσως σημασία να αναφερθεί ότι σύμφωνα με τον Van Dijk (1998) οι ιδεολογίες είναι αναπαραστάσεις του ποιοι είμαστε, ποιες είναι οι αξίες μας, τι πρεσβεύουμε και ποιες είναι οι σχέσεις μας με άλλες ομάδες, ιδίως με τους εχθρούς ή αντιπάλους.

Η ιδεολογία λοιπόν, θα μπορούσε να έχει μία αρνητική χροιά ως κάτι που αντιτίθεται στην αλήθεια ή στην ακριβή γνώση, πράγμα αρκετά ειρωνικό, δεδομένου του πλαισίου ενός μετα-μεταφυσικού κόσμου. Η ανάγκη για ιδεολογίες στις μετα-μεταφυσικές κοινωνίες είναι ένα σύνθετο και πολύπλευρο ζήτημα. Ο Belgorod (2019) υποστηρίζει ότι οι σύγχρονες ιδεολογίες χρησιμοποιούνται συχνά ως μέσο νομιμοποίησης και κανονικοποίησης σχεδίων, και όχι για βαθιά πολιτιστική ανάπτυξη. Ο Norval (2000) τονίζει τον ρόλο των ιδεολογιών στην παροχή καθοδήγησης, στην μείωση του ατομικισμού και στην ενίσχυση της συλλογικής δράσης. Ο Van Dijk (1995) υπογραμμίζει ακόμα, την σημασία των σύνθετων θεωριών που συνδέουν τον λόγο, την νόηση και την κοινωνία για την κατανόηση του ρόλου των ιδεολογιών. Η θετική χροιά της ιδεολογίας στη νεωτερικότητα μπορεί ακόμα να αποδοθεί στον ρόλο ρυθμιστικού μηχανισμού στην κοινωνία (Ivanova, 2021). Αυτές οι προοπτικές δηλώνουν συλλογικά, ότι οι ιδεολογίες εξακολουθούν να διαδραματίζουν κρίσιμο ρόλο στη διαμόρφωση, οργάνωση και λειτουργία των κοινωνιών ακόμη και σε ένα μετα-μεταφυσικό πλαίσιο.

Αν και μεγάλο μέρος της συζήτησης για το τέλος της ιδεολογίας εξαρτάται από τον ορισμό της ιδεολογίας, υπάρχουν εμπειρικά ζητήματα που αξίζει να διερευνηθούν. Ο όρος «ιδεολογία» προέρχεται από τα τέλη του 18^{ου} αιώνα, όταν χρησιμοποιήθηκε κυρίως για να αναφερθεί στην Επιστήμη των Ιδεών, έναν κλάδο που σήμερα είναι γνωστός ως Κοινωνιολογία της Γνώσης (Jost, 2006). Η έννοια υιοθετήθηκε μετέπειτα από τον Μαρξ και τον Ένγκελς και χρησιμοποιήθηκε με δύο διαφορετικές έννοιες, οι οποίες εξακολουθούν να είναι χρηστικές και συνηθισμένες:

(α) μια σχετικά ουδέτερη έννοια όπου η ιδεολογία αναφέρεται σε κάθε αφηρημένο ή συμβολικό σύστημα νοήματος που χρησιμοποιείται για να εξηγήσει (ή να δικαιολογήσει) την κοινωνική, οικονομική ή πολιτική πραγματικότητα, και (β) μια υποτιμητική έννοια, στην οποία η ιδεολογία δηλώνει ένα πλέγμα ιδεών που είναι διαστρεβλωμένο, αντίθετο προς την πραγματικότητα και ανάγεται σε «ψευδή συνείδηση» (Jost, 2006). Υπό το πρίσμα της δεύτερης έννοιας, είναι ειρωνικό το γεγονός ότι πολλοί υποστηρικτές «του τέλους της ιδεολογίας» ερμήνευσαν τα στοιχεία για την κατακερματισμένη φύση των πολιτικών στάσεων των ανθρώπων ως ένδειξη, ότι η ιδεολογία δεν υπάρχει (Converse, 1964· McGuire, 1999· Tedin, 1987).

Αυτό που καθιστά μια έκφραση ιδεολογική δεν είναι μόνο οι εγγενείς γλωσσικές της ιδιότητες και η εσωτερική της λογική, αλλά και οι διαλεκτικοί σχηματισμοί μέσα στους οποίους τα παραπάνω χαρακτηριστικά εμφανίζονται. Δεν μπορούμε να κατανοήσουμε το νόημα και τη σημασία των ιδεολογιών εκτός του πλαισίου όπου εμφανίζονται, δηλαδή αφαιρώντας τα από τον τρόπο με τον οποίο χρησιμοποιούνται στα επιχειρήματα (Skinner, 2002). Η ιδεολογική νομιμοποίηση εξαρτάται όχι μόνο από το τι λέγεται, αλλά και από το ποιός το είπε σε ποιόν, πότε, πού και για ποιό σκοπό (Drewery, 2005· Couldry, 2009).

Η θέση για το τέλος της ιδεολογίας προήλθε από νέο-συντηρητικούς όπως ο Bell , ο Shils (1968b) και ο Fukuyama (2006b) το έργο των οποίων ενίσχυσε την περιθωριοποίηση της ριζοσπαστικής αριστεράς και βοήθησε να δοθεί στους νεο-συντηρητικούς η δυνατότητα μίας νέας αρχής (Jost, 2006). Ο D'Souza (1995) χρησιμοποίησε τη δικαιολογία του «τέλους της ιδεολογίας» για να απομακρύνει τις συντηρητικές πολιτικές από αντιδημοφιλείς παρακαταθήκες όπως ο ρατσισμός. Λίγο αργότερα, ήταν οι φιλελεύθεροι που, μετά την κατάρρευση του σοσιαλισμού στην Ανατολική Ευρώπη, εγκατέλειψαν τη δέσμευσή τους για ισχυρά προγράμματα κοινωνικής πρόνοιας και δήλωσαν την ανάγκη για έναν «Τρίτο Δρόμο» (Third Way)(Giddens, 1998). Η στρατηγική αυτή λειτούργησε για τον Μπιλ Κλίντον και τον Τόνι Μπλερ, αλλά αναμφισβήτητα με το κόστος της απομάκρυνσης ιστορικά αριστερών ανησυχιών όπως η εκμετάλλευση, η ισονομία και η κοινωνική και οικονομική δικαιοσύνη από το τραπέζι των πολιτικών διαπραγματεύσεων (Jost, 2006).

Μέχρι στιγμής πρέπει να έχει καταστεί σαφής η χωροχρονική-ιστορική δηλαδή- εξάρτηση της ιδεολογίας και του περιεχομένου της, γεγονός που έθεσε -και συνεχίζει να θέτει- ζητήματα περί αλήθειας. Η θεωρία του Μετα-δομισμού ενδιαφέρεται για τις ιστορικές, πολιτισμικές και διαλεκτικές συνθήκες ανάδυσης της αλήθειας. Η κατανόηση της αλήθειας, και η ταξινόμηση των δηλώσεων σε «αληθείς» και «ψευδείς» είναι κάτι που αλλάζει ιστορικά και καθορίζεται πολιτισμικά (Prozorov, 2018). Η ιδέα ενός «καθεστώτος της αλήθειας» δεν σημαίνει μια σχετικοποίηση της αλήθειας ή την απόρριψη της αλήθειας συνολικά, αλλά μάλλον μια εστίαση στις συγκεκριμένες διαλεκτικές και ιστορικές αρθρώσεις της, και αυτή είναι η οπτική που υιοθετείται στην παρούσα έρευνα (Prozorov, 2018). Με άλλα λόγια, έμμεσα, θα δοθεί έμφαση στην διαμόρφωση του «νέου» και του «παλιού» αντί του «αληθούς» και «ψευδούς» εντός ενός -εκ των πολλών- «καθεστώτος μετα-αλήθειας» όπου τίποτα δεν έχει νόημα, πραγματική καταληπτότητα ή χρησιμότητα «έξω από τον λόγο» (Goswami, 2014· Prozorov, 2018).

Η έννοια του «καθεστώτος αλήθειας» παραπέμπει σαφώς στη κυκλικότητα που ο Φουκώ εγκαθιδρύει μεταξύ εξουσίας και γνώσης όπου η αλήθεια παράγεται, διατηρείται, αξιολογείται και ρυθμίζεται από μια σειρά μηχανισμών και διαδικασιών που είναι πολιτικές. Η πολιτική έχει να κάνει με το σύνθετο και συστατικό πεδίο των σχέσεων εξουσίας μέσα στο οποίο ζούμε συνήθως, και ταυτόχρονα, η ίδια η αλήθεια ενισχύει και προκαλεί αποτελέσματα της εξουσίας (Goswami, 2014· Lorenzini, 2016). Κάθε κοινωνία έχει τη δική της γενική «πολιτική της αλήθειας» (καθεστώτος αλήθειας), δηλαδή τους τύπους λόγου που αποδέχεται και καθιστούν τη λειτουργία της ως αληθινή- τον μηχανισμό και τις περιπτώσεις που επιτρέπουν τη διάκριση μεταξύ αληθινών και ψευδών δηλώσεων και τα μέσα με τα οποία κυρώνεται η καθεμία. Ακόμα, είναι χρήσιμο να διευκρινιστεί ότι ο Φουκώ δεν αρνήθηκε ότι υπάρχει μια φυσική πραγματικότητα, μια αλήθεια, αλλά πάντα γίνεται αντιληπτή -και πρέπει να γίνεται αντιληπτή- ιστορικά και μέσω κοινωνικών πρακτικών, διαμεσολαβημένη μέσω λόγων και αποτελεσμάτων της εξουσίας (Goswami, 2014).

Όσον αφορά στην «Μετα-αλήθεια», είναι το όνομα ενός πολιτικού και επιστημολογικού παραδείγματος που χαρακτηρίζεται από «ψευδείς ειδήσεις», «εναλλακτικά γεγονότα» και θεωρίες συνωμοσίας (Conrad, 2023). Η αλήθεια, είτε χειραγωγείται κυνικά, είτε παρακάμπτεται εντελώς από πολιτικούς και εκλεγμένους αξιωματούχους και η επιστημονική γνώση υποτιμάται ανοιχτά. Όπως το έθεσε ο νομικός σύμβουλος του Τραμπ, Ρούντι Τζουλιάνι, «Η αλήθεια δεν είναι αλήθεια».

Και, όπως διακήρυξε ο συντηρητικός υπουργός, Μάικλ Γκόουβ, βασικός υποστηρικτής της εκστρατείας «Vote Leave», κατά τη διάρκεια του δημοψηφίσματος για το Brexit στο Ηνωμένο Βασίλειο, αντιδρώντας στις δυσοίωνες οικονομικές προειδοποιήσεις πολλών οικονομολόγων και χρηματοπιστωτικών ιδρυμάτων, «ο λαός έχει βαρεθεί τους ειδικούς» (Conrad, 2023). Με άλλα λόγια, η αλήθεια χάνει τη «συμβολική της εξουσία» (Newman, 2019).

Επίσης, έχει υποστηριχθεί ότι η πολιτική στο πλαίσιο της μετα-αλήθειας είναι σύμπτωμα μιας βαθύτερης κρίσης της δημόσιας σφαίρας και της δημοκρατίας ευρύτερα (Conrad, 2023). Έχοντας αυτό κατά νου, μπορεί να είναι πιο κατάλληλο, όπως έχουν υποστηρίξει ορισμένοι συγγραφείς, να μιλάμε για μετα-γεγονική (post-factual) πολιτική για να υποδηλωθεί ότι είναι η αντικειμενική/γεγονική βάση των ισχυρισμών αλήθειας που αμφισβητείται, και όχι η ιδέα της ίδιας της αλήθειας (MacMullen, 2020). Πόσο μάλλον αν σκεφτεί κανείς την άμεση συγκατασκευή της πολιτικής της «αλήθειας». Έχει υποστηριχθεί ότι η εποχή μετα-αλήθειας στην οποία υποτίθεται ότι ζούμε, δεν αποτελεί νέο φαινόμενο. Στην πραγματικότητα, μάλλον δεν υπήρξε ποτέ μια «πολιτική της αλήθειας» που να την έχουμε αφήσει πίσω μας, εκτός αν θεωρείται ως τέτοια, η εμπειρία του ιδεολογικού ολοκληρωτισμού του 20ού αιώνα (Prozorov, 2018).

Σύμφωνα με τον Billig (1988), οι θεωρίες συνωμοσίας θεωρούνται χαρακτηριστικό των ακραίων πολιτικών απόψεων, και μια ιδεολογία που «παραμένει πέρα από την κυρίαρχη τάση της καθημερινής σκέψης». Τις τελευταίες δεκαετίες, ωστόσο, υπήρξε μια σημαντική μεταβολή στην αντίληψη του κόσμου για τις θεωρίες συνωμοσίας. Η συνωμοσιολογική νοοτροπία δεν θεωρείται πλέον προνόμιο των «εξτρεμιστών», αλλά μια μορφή καθημερινής (κοινωνικής) εξήγησης και ένας συνηθισμένος πλέον τρόπος εξήγησης βασικών πολιτικών προκλήσεων της σύγχρονης εποχής, όπως η μυστικότητα στην πολιτική, η αύξηση της παρακολούθησης και η απειλή της ιδιωτικής ζωής, η αύξηση της ισχύος υπερεθνικών εταιρικών οργανισμών και η μειωμένη λογοδοσία τους - για να ονομάσουμε μερικές (Antaki & Condor, 2014).

Ωστόσο, είναι σημαντικό ότι η ιδεολογική φύση της συνωμοσιολογικής παράδοσης δεν είναι στατική ή κανονιστική. Ένα από τα κεντρικά μοτίβα της γραφής του Billig για την ιδεολογία (Billig et al. 1988· Billig, 1991) είναι ότι η ιδεολογία δεν είναι ένα πλήρες, ενοποιημένο σύστημα πεποιθήσεων που λέει στα άτομα πώς να σκέφτονται. Αντίθετα, περιλαμβάνει επιχειρήματα και συγκρούσεις που

αναδεικνύουν την ουσιαστικά "σκεπτόμενη φύση" της (Billig et al. 1988). Στην πραγματικότητα, ο ρητορικός και επιχειρηματολογικός χαρακτήρας της συνωμοσιολογίας έχει συμβάλει καθοριστικά στην επιβίωσή της ως ιδεολογικής παράδοσης, ενώ η σύγχρονη κυρίαρχη κοινωνική ψυχολογία παρουσιάζει μια τάση να αντιμετωπίζει τις θεωρίες συνωμοσίας ως ιδεολογικά ουδέτερες, μερικές φορές ακόμη και με θετική στάση (Antaki & Condor, 2014).

Η Arendt (1967) παρατήρησε ότι η αλήθεια, αποτελούσε απειλή για την εξουσία. Συγχρονικά, αυτό δεν φαίνεται πλέον να ισχύει. Η εξουσία έχει αποσοβήσει την απειλή που συνιστά η αλήθεια, όχι καταπνίγοντάς την ή λογοκρίνοντάς την, αλλά σχετικοποιώντας την, μετατρέποντάς την σε απλή γνώμη, πνίγοντάς την σε μια κακοφωνία ανταγωνιστικών αφηγήσεων. Σήμερα είναι η υπεραφθονία των πληροφοριών -που κατέστη δυνατή μέσω του Διαδικτύου- που συμπίπτει με τη διάβρωση της αξίας της αλήθειας.

Η πολιτική στο πλαίσιο της μετα-αλήθειας θέτει ένα συγκεκριμένο πρόβλημα για τις κριτικές θεωρίες. Το πρόβλημα είναι ότι η σχετικοποίηση των γεγονότων αποτελεί βασική πτυχή της σημερινής ιδεολογικής σκέψης. Ο λόγος της μετα-αλήθειας συνδυάζει τη σχετικοποίηση και τη φυσικοποίηση. Δεν σχετικοποιεί απλώς την αλήθεια, αλλά επίσης φυσικοποιεί την πίστη σε συγκεκριμένα «γεγονότα», κυρίως την πεποίθηση ότι πίσω από όλα κρύβονται συνωμοσίες. Ενώ η κριτική έρευνα υπερηφανεύεται για την ικανότητά της να αμφισβητεί φυσικοποιημένες, δεδομένες πεποιθήσεις, η κριτική της φαίνεται να γίνεται κοινός τόπος (Schindler, 2020).

Υπό το πρίσμα της ,μετα-αλήθειας δεν μπορεί να υπάρξει μια κυρίαρχη, συνεκτική κατανόηση της κοινωνίας, αλλά, αντίθετα, μια πολλαπλότητα αφηγήσεων («petits récits») που είναι λιγότερο ολοκληρωτικές, και μετριοπαθείς. Έτσι δεν είναι εφικτό να βασιστεί κανείς σε σταθερά οντολογικά θεμέλια για να παραχθεί το υπόβαθρο της σκέψης και της πολιτικής δράσης, και η πολιτική δεν θα μπορούσε πλέον να καθοδηγείται από καθολικά αποδεκτές αλήθειες.

Ιδεολογία και Πρακτική Πολιτική

Σε μία προσπάθεια ένταξης της ιδεολογίας στην πολιτική, διατυπώθηκε ότι η πολιτική ιδεολογία βασίζεται σε πεποιθήσεις και αξίες ή αρχές που καθοδηγούν την μορφή κοινωνικής οργάνωσης και διακυβέρνησης (Katz, 2024). Ενώ παρέχουν συνοχή και ευρύτερες κατευθυντήριες γραμμές στα πολιτικά κόμματα, οι ιδεολογίες

συχνά συγκρούονται με τις πραγματιστικές λειτουργίες της διακυβέρνησης (Katz, 2024). Ακόμα, έχει υποστηριχθεί, ότι η πρόκληση αναφορικά με την ιδεολογία και την πολιτική έγκειται στο τρόπο με τον οποίο η πιο «παραδοσιακή» έννοια της ιδεολογίας υποκαθιστά την πρακτική πολιτική (Katz, 2024). Η λεγόμενη «Πρακτική Πολιτική» δίνει προτεραιότητα στις πραγματιστικές εκτιμήσεις έναντι των ιδεολογικών αρχών, εστιάζοντας στην επίτευξη ρεαλιστικών στόχων μέσω συμβιβασμού και διαπραγμάτευσης, και περιλαμβάνοντας την διαχείριση και εξισορρόπηση μεταξύ ανταγωνιστικών συμφερόντων (Katz, 2024). Αυτή η ένταση μεταξύ ιδεολογίας και πολιτικής πρακτικής, υπογραμμίζει τη δυναμική φύση και σχέση της πολιτικής θεωρίας και της πρακτικής, όπου τα ιδεολογικά ιδεώδη πρέπει να προσαρμόζονται στις πολυπλοκότητες του πραγματικού κόσμου (Katz, 2024). Ο Baderin (2013) διερεύνησε τις σύγχρονες συζητήσεις σχετικά με το νόημα και την αξία του ρεαλισμού στην πολιτική θεωρία, καταλήγοντας στο συμπέρασμα ότι η πολιτική θεωρία απειλεί (ή δεν σέβεται) την πραγματική πολιτική, ενώ και ο Pettit (2018) τάσσεται υπέρ μιας ρεαλιστικής προσέγγισης, δηλαδή της εξισορρόπησης της ιδεολογίας και της πρακτικής πολιτικής.

Έχει διατυπωθεί ότι η αποτελεσματική πρακτική πολιτική πρέπει να αναγνωρίζει ότι η ταυτότητα μιας πολιτικής ομάδας προκύπτει ως απάντηση, και μέσα από μια συγκεκριμένη συνθήκη, και ότι η διατήρηση του ισχυρισμού της ταυτότητας και της ίδιας της ταυτότητας, καθίσταται παρωχημένη όταν η υποκείμενη ανάγκη δεν είναι πλέον παρούσα, δηλαδή όταν οι συνθήκες ανάδυσης δεν είναι πλέον σε ισχύ (Katz, 2024).

Το έργο του Waldron (2000) προσφέρει κρίσιμες πληροφορίες για τις θεμελιώδεις αξίες που τοποθετούν την ιδεολογική και την πρακτική πολιτική στο ίδιο πλαίσιο. Η έννοιά του για τις "συνθήκες της πολιτικής" περιγράφει την ανάγκη για μια κοινή απόφαση μπροστά σε διαφωνίες, μέσα σε ένα ευρύτερο πλαίσιο κοινών αξιών όπου αναγνωρίζονται οι θεμελιώδεις αρχές που ενώνουν τους πολιτικούς φορείς,

Μία διαφορετική, και παράλληλα σχετική θεώρηση, που όμως, δεν θα αναλυθεί σε βάθος, είναι η μαρξιστική, κατά την οποία για να έχει αξία, η ιδεολογία πρέπει να αντανakλά τις πραγματικές και πρακτικές κοινωνικές συνθήκες μέσα σε μια κοινωνία. Έτσι, η ιδεολογία δεν πρέπει να υπάρχει ως αφηρημένη έννοια. Σύμφωνα με τον Μαρξ, η σκέψη, η οποία παράγει -εμπεριέχει- μια ιδεολογική προοπτική, πρέπει να εδράζεται στην κοινωνική πραγματικότητα των ανθρώπων που

ασπάζονται αυτή την προοπτική. Κατά συνέπεια, η ιδεολογία περιλαμβάνει μια συνειδητή αντίληψη της κοινωνικής πραγματικότητας (Spisso, 2007).

Μεθοδολογία

Προσδιορισμός της Έννοιας «λόγος»

Ακολουθώντας το θεωρητικό μοντέλο των Laclau και Mouffe (1987) υιοθετείται μία ευρύτερη, πιο συμπεριληπτική εννοιολόγηση του όρου ως συνώνυμο της κοινωνικής διαδικασίας παραγωγής νοήματος. Οι ίδιοι, συλλαμβάνουν την έννοια του κοινωνικού χώρου ως εξ ολοκλήρου διαλογικού που γίνεται αντιληπτός ως ένα ευρύ επιχειρηματολογικό κείμενο μέσω του οποίου κατασκευάζονται κοινωνικές πραγματικότητες (Laclau, 1993) και συνεπώς συγκεκριμένα καθεστάτα αλήθειας. Οτιδήποτε αποτελεί μέρος αυτού του κειμένου (υποκείμενα και αντικείμενα) βρίσκεται σε μία συνεχή διαδικασία αναδιαμόρφωσης εμπεριέχοντας αντιφατικά στοιχεία και δίνοντας έμφαση στην «ανοιχτότητα» σημαινόντων και σημαινόμενων (Bozatzis, 2014).

Όπως υποστηρίζει η Mouffe (1992), το ατομικό υποκείμενο καθίσταται «αποκεντρωμένο» (decentered), δηλαδή μπορεί να γίνει αντιληπτό ως συγκροτούμενο από ένα σύνολο «υποκειμενικών θέσεων» που δεν μπορούν να είναι απόλυτα σταθερές σε ένα κλειστό σύστημα διαφορών, κατασκευασμένο από μια ποικιλομορφία λόγων, μεταξύ των οποίων δεν υπάρχει αναγκαία σχέση. Επομένως, η «ταυτότητα» ενός πολλαπλού και αντιφατικού υποκειμένου είναι προσωρινά στερεωμένη στη ένωση αυτών των υποκειμενικών θέσεων μέσα σε διάφορους διαλεκτικούς σχηματισμούς, γεγονός που την καθιστά ενδεχόμενη και επισφαλής.

Η θέση αυτή (η ευρύτερη εννοιολόγηση του λόγου) έχει σημαντικές επιπτώσεις στις παραδοσιακές έννοιες της ιδεολογίας, της ψευδούς συνείδησης και των αντικειμενικών ομαδικών συμφερόντων. Η έννοια της ψευδούς συνείδησης υποθέτει ότι οι κοινωνικοί φορείς έχουν πραγματικές ή αληθινές ταυτότητες και πραγματικά/αληθινά συμφέροντα που συνοδεύουν αυτές τις κοινωνικές ταυτότητες, τις οποίες μπορεί να αντιλαμβάνονται λαθεμένα ή να μην αναγνωρίζουν. Αντίθετα, οι Laclau και Mouffe (1987) υποστηρίζουν ότι η ταυτότητα και τα «συμφέροντα» είναι ένα παράγωγο κοινωνικών διεργασιών και δεν υπάρχουν ανεξάρτητα από τη συνείδηση των ατόμων που είναι φορείς τους αλλά αναδύονται από τις διακριτικές

διαμορφώσεις στον λόγο και πρέπει να κινητοποιηθούν και να καταστούν διακριτικά διαθέσιμα.

Μία Εκλεκτική Προσέγγιση

Αρκετοί κοινωνικοί επιστήμονες δεν αναζητούν πλέον μια ενιαία επιστήμη που να βασίζεται σε μια κοινή μεθοδολογία αλλά είναι πλουραλιστές: έχουν γίνει πιο ποικιλόμορφοι πιο εκλεκτικοί, πιο πραγματιστές όσον αφορά την επιλογή μεθοδολογιών. Οι ίδιοι, οδηγούνται περισσότερο από τα προβλήματα, παρά από τα ενιαία οράματα του επιστημονικού κλάδου (Warren, 1999). Στην παρούσα έρευνα αξιοποιούνται αναλυτικές έννοιες από τις αναλύσεις λόγου της κοινωνικής ψυχολογίας, όπως η μεταβλητότητα (Potter και Wetherell, 1987), τα ιδεολογικά διλήμματα (Billig et al., 1988) και τα ερμηνευτικά ρεπερτόρια (Potter & Wetherell, 1987·Wetherell & Potter, 1988) και παράλληλα αντλούνται έννοιες από τον κοινωνικό κονστρουξιονισμό και τον μετα-δομισμό.

Ακόμα, η προσέγγιση της ανάλυσης είναι διλημματική, καθώς η προσοχή εστιάζεται σε διλημματικές πτυχές της σκέψης και πιο συγκεκριμένα της ιδεολογικής σκέψης, στον τρόπο με τον οποίο οι συμμετέχοντες κατασκευάζουν την ιδεολογική πολιτική τους πραγματικότητα, αντλώντας από αντιθετικούς πόρους. Επίσης, πρόκειται για μία κριτική οπτική απέναντι στην γνώση που θεωρείται δεδομένη, δηλαδή που είναι μέρος της κοινή πραγματικότητας, χωρίς όμως να προσπαθεί να κανονικοποιήσει σχετικιστικές οπτικές. Ακόμα, η κριτική σκέψη έρχεται να συμπληρώσει και να εξηγήσει την επιλογή εργαλείων ανάλυσης με μία μη απολογητική οπτική και θέση σχετικά με την πολιτική και κοινωνική πραγματικότητα. Αυτό που οι παραπάνω δηλώσεις δεν έθιξαν είναι ότι η «αλήθεια» είναι εξίσου κοινωνική δραστηριότητα όσο και πολιτική ή ρητορική. Οι κοινωνικές πράξεις είναι αναγκαστικά ρητορικές (Billig, 1996), και ακόμη και τα πιο καθημερινά ρητορικά πλαίσια μπορούν να έχουν μια πολιτική διάσταση (Billig, 1995· Billig et al., 1988). Στον λόγο, δεν μπορεί κανείς να διακρίνει την «απλή» εξιστόρηση της αλήθειας από την κοινωνική δραστηριότητα στην οποία είναι ενταγμένη. Με άλλα λόγια αυτό που πρέπει να λογίζεται ως απλή περιγραφή, και η αντικειμενική πραγματικότητα στην οποία οι περιγραφές απλώς παραπέμπουν, είναι ρητορικά επιτεύγματα (Edwards & Potter, 1993).

Για το παρόν πλαίσιο, ο σχετικισμός δεν εκλαμβάνεται ως μια πλήρως ολοκληρωμένη κοινωνική θεωρία, βρισκόμενος στον αντίποδα του ρεαλισμού ή

θεωρητικών εκδοχών του, αλλά αντιμετωπίζεται ως πεδίο θεμελίωσης της εκάστοτε «αλήθειας» (Bozatzis & Dragonas, 2014).

Η παρούσα ανάλυση, επιχειρεί να συνδυάσει ένα διαπροσωπικό και ένα ιδεολογικό επίπεδο ανάλυσης (micro and macro analysis) χωρίς να τα διακρίνει αυστηρά, αναγνωρίζοντας δηλαδή, ότι τίποτα δεν κατασκευάζεται «στο κενό» αλλά δομείται πάντα σε συγκεκριμένα ρητορικά πλαίσια (Billig, 1991,1992 ·Wetherell & Potter, 1992).

Μία τέτοια μικρο (αρχική ανάλυση πρώτου επιπέδου) και μακρο (δευτερεύουσα ανάλυση) αναλυτική προσέγγιση μας έδωσε την δυνατότητα να διερευνηθούν ζητήματα και διακυβεύματα πολιτικών και ιδεολογικών ταυτοτήτων, και πώς αυτά τα ζητήματα εκφράζονται και διαχειρίζονται από τα άτομα σε ένα μικρο-αλληλεπιδραστικό συνεντευξιακό πλαίσιο. Εξετάστηκαν ακόμα, οι τρόποι με τους οποίους ευρύτερα ιδεολογικά θέματα εμπλέκονται σε καθημερινές πολιτικές συζητήσεις. Κατά την ανάλυση των δεδομένων, το ενδιαφέρον επικεντρώθηκε στην αναγνώριση κοινών- τόπων, ρητορικών στρατηγικών και ερμηνευτικών ρεπερτορίων, ενώ εξετάστηκαν οι γραμμές επιχειρηματολογίας ως προς το περιεχόμενο και την συνάφειά τους (πρώτο επίπεδο) (Wetherell, 1998).

Τα ερωτήματα της έρευνας και της συνέντευξης, από μια διαλεκτική προοπτική, αφορούν τον τρόπο με τον οποίο οι άνθρωποι καταλήγουν στις θέσεις που παίρνουν, και η εστίασή μου επί της ανάλυσης καθοδηγούνταν από την ερώτηση «γιατί αυτή η διατύπωση εδώ;» (Wetherell, 1998) υιοθετώντας παράλληλα, την υπόθεση ότι, ό,τι λένε οι άνθρωποι είναι πάντα προσανατολισμένο στη δράση και επιλεγμένο από ένα ευρύ φάσμα επιλογών, ενώ ό,τι λέγεται είναι συγχρόνως κατασταλτικό και εκφραστικό (Edwards, 2006).

Καθ' όλη την διάρκεια της ανάλυσης, επιχειρήθηκε να αντιμετωπίζονται οι συμμετέχοντες/ουσες ως μέρη γενικότερων κοινωνικών αναπαραστάσεων συγκεκριμένου ιστορικού και πολιτισμικού πλαισίου, εντός του οποίου εκφράστηκαν και τα σχετικά ιδεολογικά διλήμματα (Moscovici, 1988).

Μέθοδος Συλλογής Δεδομένων

Τα δεδομένα για την έρευνα συγκεντρώθηκαν μέσω 7 ομαδικών και ημι-δομημένων συνεντεύξεων πολιτών που διεξήχθησαν σε διάφορους τόπους (σπίτια, ήσυχα καφέ) στο διάστημα 27/12/2023-31/1/2024 . Οι συμμετέχοντες προσεγγίστηκαν μέσω προσωπικών επαφών και με την μέθοδο της χιονοστιβάδας. Ενώ δεν θα μπορούν να

διατυπωθούν ισχυρισμοί για την αντιπροσωπευτικότητα του δείγματος, ελπίζεται ότι η σε βάθος ανάλυση μπορεί να αποκαλύψει αξιολογικά χαρακτηριστικά και πολυπλοκότητες.

Όσον αφορά στην συνέντευξη, ως μέθοδο, δεν αξιοποιήθηκε για την πρόσβαση στις «αληθείς» και αδιαμεσολάβητες στάσεις, σκέψεις και πεποιθήσεις των συμμετεχόντων, αλλά ως ένα συγκεκριμένο πλαίσιο κατασκευής, όπου άνθρωποι μιλούν για «πραγματικές» κοινωνικές συνθήκες και παράγουν λόγο που προκύπτει φυσικά και είναι προσανατολισμένος στη δράση (Potter, 1996). Παράλληλα, η διαδικασία της συνέντευξης έδωσε την δυνατότητα συγκεκριμένης και άμεσης εστίασης στα ερευνητικά ενδιαφέροντα, την δυνατότητα ελέγχου του δείγματος, της εφαρμογής και τήρησης της δεοντολογίας.

Η διάρκεια των συνεντεύξεων κυμαινόταν από περίπου 50' έως 80' και η κάθε συνέντευξη ηχογραφήθηκε ώστε να είναι δυνατή η μετεγγραφή και ανάλυση των δεδομένων. Στην ανάλυση των συνεντεύξεων δεν αξιοποιήθηκε το σύνολο των δεδομένων, αλλά μόνο αποσπάσματα αυτών, έπειτα από πολλαπλές αναγνώσεις.

Συμμετέχοντες/ουσες

Πρόκειται για ένα -ως επί το πλείστον- «ομοιογενές» και «προνομιούχο» δείγμα ευκολίας 16 ατόμων, καθώς όλοι οι συμμετέχοντες ήταν λευκοί Έλληνες πολίτες (δηλαδή είχαν δικαίωμα ψήφου) και υγιείς, και δεν υπήρχε κάποια διαφοροποίηση όσον αφορά την εκπαίδευση. Το δείγμα ήταν ισορροπημένο όσον αφορά την ηλικία, το φύλο (κοινωνικά προσδιορισμένο), την κοινωνικοοικονομική κατάσταση/υπόβαθρο και οι συμμετέχοντες ήταν υποστηρικτές διαφόρων πολιτικών κομμάτων. Στο δείγμα συμπεριλήφθηκαν άτομα με ποικίλες ταυτότητες φύλου.

Αξίζει να σημειωθεί, ότι τα άτομα που συμμετείχαν στην έρευνα αναφέρονται παρακάτω στα αποσπάσματα ως «συμμετέχοντες», με εμφανή μόνο την ταυτότητα φύλλου, ενώ για τον ατομικό τους προσδιορισμό αξιοποιήθηκαν τυχαία κεφαλαία γράμματα της ελληνικής αλφαβήτου, όχι μόνο για λόγους διασφάλισης προσωπικών δεδομένων, αλλά και γιατί έγινε μία προσπάθεια να τεθούν όροι «ισότητας πρόσβασης σε επικοινωνιακούς πόρους» εντός ενός πλαισίου μίας ημι-δομημένης συνέντευξης, όπου ίσως να ήταν αναμενόμενο να τεθούν με τρόπο «φυσικό» όροι «ανισότητας» (Billig, 1999). Ο όρος «συμμετέχοντας» συμβάλει στην κατασκευή αυτού που θα μπορούσε να οριστεί ως «ρητορική συμμετοχή» που διαμορφώνει ένα πλαίσιο κοινό για τα άτομα, ένα πλαίσιο ισότητας και συμμετοχής (Billig, 1999). Το

φύλλο των συμμετεχόντων εμφανίζεται στις αναλύσεις, όχι επειδή θεωρήθηκε κομβικό στοιχείο της «κριτικής» προσέγγισης, αλλά για λόγους ανάδειξης της συμπερίληψης.

Πίνακας 1

Συμμετέχοντες/ουσες

Συνεντεύξεις	Συμμετέχοντες	Φύλο	Ηλικία	Τοποθεσία	Ψήφος/Κομματική τοποθέτηση
1 ^η πιλοτική	1	A	25	Αθήνα	ΝΔ
2 ^η	3	1Γ, 1Α, 1non binary	20	Αθήνα	ΣΥΡΙΖΑ,ΚΚ, -
3 ^η	3	3Γ	22,22,20	Φλώρινα	Οικολόγοι, -, -
4 ^η	2	2Γ	22,22	Φλώρινα	Πλεύση ελευθερίας, ΜεΡα25
5 ^η	2	1Α, 1Γ	24, 21	Φλώρινα	ΝΔ, -
6 ^η	2	2Α	23, 40	Φλώρινα	Πλεύση Ελευθερίας, -
7 ^η	3	3Α	25,22,29	Φλώρινα	-, ΜεΡα25, -

Δεοντολογικά ζητήματα

Έπειτα από έγκριση της Επιτροπής Ηθικής και Δεοντολογία της Έρευνας του Πανεπιστημίου Δυτικής Μακεδονίας, οι συμμετέχοντες συμπληρώνοντας το έντυπο ενήμερης συγκατάθεσης πληροφορήθηκαν αναλυτικά για τον σκοπό της συνέντευξης και την ευρύτερη θεματική των ερωτήσεων που τους τέθηκαν, για ζητήματα εμπιστευτικότητας και τα δικαιώματά τους (απόσυρση της συμμετοχής και των δεδομένων τους).

Αξίζει να σημειωθεί ότι στην διαμόρφωση των ερωτήσεων αξιοποιήθηκε ορολογία POBA (Perceptions, Opinions, Beliefs, Attitudes) περιορίζοντας τις πιθανότητες να υπάρξουν απαντήσεις χωρίς ερευνητικό ενδιαφέρον (Potter & Puchta, 2007). Αναφερόμενη στην ορολογία αυτή, εννοώ ότι οι ερωτήσεις της συνέντευξης, και η ευρύτερη διεξαγωγή των συζητήσεων, έγιναν με τέτοιο τρόπο, ώστε να διαμορφωθεί ένα πλαίσιο όπου εκ πρώτης όψευς, φαίνεται στους συμμετέχοντες ότι μπορούν εύκολα να παρέχουν απαντήσεις και να τοποθετηθούν επί ζητημάτων έχοντας φαινομενικά την ευκαιρία να αιτιολογήσουν την σκέψη τους ως «απλώς μία

σκέψη». Με άλλα λόγια, χρησιμοποίησα λέξεις όπως: άποψη, πρώτη σκέψη, αίσθηση, ιδέα, συναίσθημα, οι οποίες διαμορφώνουν έναν χώρο όπου οι συμμετέχοντες έχουν την δυνατότητα να τοποθετηθούν ως «ειδήμονες» (Potter & Puchta, 2007).

Γενικότερα, δεν παρουσιάστηκε κάποιο πρόβλημα (άρνησης απάντησης σε ερωτήσεις ή απόσυρση συμμετοχής και στοιχείων) και οι συμμετέχουσες και οι συμμετέχοντες παρέμειναν στην έρευνα.

Ανάλυση

MME και εκλογικός χάρτης

Οι συνεντεύξεις ξεκίνησαν με την παρουσίαση του εκλογικού χάρτη της Ελλάδος, όπως αυτός προβλήθηκε στα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης (CNN GREECE, 2023) και την επίσημη ιστοσελίδα του Υπουργείου Εσωτερικών (2023) λίγο μετά την διαμόρφωση του τελικού εκλογικού αποτελέσματος. Στην ιστοσελίδα του CNN Greece, τα εκλογικά αποτελέσματα τιτλοφορήθηκαν ως εξής: «Εκλογές 2023: Βάφτηκε γαλάζιος ο χάρτης των εκλογικών αποτελεσμάτων»

«Σημείο μηδέν» λοιπόν, θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ο τίτλος για την παρούσα ανάλυση όπου η παθητική χρήση του ρήματος αφήνει χώρο να σκεφτούμε σχετικά με το ρηματικό πρόσωπο που αποσιωπάται, την ίδια στιγμή που ο ίδιος τύπος παραπέμπει σε οντότητες, σε γεγονότα και όχι διαδικασίες (Billig, 2008) ενώ ακόμα δίνει έμφαση στην επικράτηση της ΝΔ αξιοποιώντας έναν λόγο που κλασικά θα χαρακτηριζόταν πολιτικός με αξιολογικά στοιχεία (*σαρωτικά*) και ακραίες διατυπώσεις (σε όλη την υπόλοιπη) που προσδίδουν γεγονικότητα να τον διατρέχουν («*Με εξαίρεση τη Ροδόπη που καταγράφει προβάδισμα με 35,84% έναντι της ΝΔ που κερδίζει ποσοστό 25,20%, σε όλη την υπόλοιπη Επικράτεια, η Νέα Δημοκρατία προηγείται με σαρωτικά ποσοστά*»).

Ενότητες

1η Ενότητα: Αντιλήψεις και κατασκευές της σύγχρονης πολιτικής και ιδεολογικής συνθήκης

Μέσα από διάφορες ερωτήσεις της συνέντευξης προέκυψαν κατασκευές της σύγχρονης πολιτικής και ιδεολογικής συνθήκης που έδωσαν τον χώρο για την ανάδυση ιδεολογικών διλημάτων. Οι συμμετέχοντες/ούσες της έρευνας κοινώς κατευθύνθηκαν προς μία συντηρητική, εθνικιστική, οπισθοδρομική και ακροδεξιά

κατασκευή της σύγχρονης συνθήκης αξιοποιώντας όρους της αριστεράς και της δεξιάς για τον προσανατολισμό στον πολιτικό λόγο.

1^ο Απόσπασμα

Ι)

Λίγο πριν την παρακάτω κατασκευή, ο συμμετέχοντας ερμήνευσε τον εκλογικό χάρτη όπως τον είδε σε εικόνα και χαρακτήρισε τα εκλογικά αποτελέσματα αναμενόμενα, με μία εξαίρεση: τον αριθμό των ακροδεξιών κομμάτων στην βουλή. Αξίζει να σημειωθεί ότι υπήρξε ιδιαίτερο ενδιαφέρον σχετικό με την άνοδο της ακροδεξιάς στην Ευρώπη και στην Ελλάδα, ωστόσο, οι σχετικοί σχολιασμοί του συμμετέχοντα δεν συμπεριλήφθηκαν όλοι, λόγω διαφορετικής ερευνητικής εστίασης. Επίσης ζητήθηκε από τον συμμετέχοντα να δηλώσει αν, και τι ψήφισε στις εθνικές εκλογές και να εξηγήσει τα κίνητρα πίσω από την ψήφο.

85 Κ: ↓Ωραία. Εμμ όταν σου ζήτησα νωρίτερα να μου εξηγήσεις την

86 εε την θέση της- το πώς βρέθηκε η ακροδεξιά στην βουλή, ανέφερεις και το

87 κομμάτι των συμφερόντων [για ορισμένους ανθρώπους]

88 Ο: [Μμμ]

89 Κ: Εμμ αυτός ο παράγοντας δεν υπήρχε στο πλάνο για εσένα με την ΝΔ;

90 Ο: Όχι πάντοτε υπάρχει σε όλα τα:- σε όλες τις περιπτώσεις υπάρχει γιατί ζούμε

91 σε μία χώρα χα όπου χα τα ρουσφέτια είναι: λίγο: συνηθισμένα=

92 Κ: =χμμμ

93 Ο: ↑Τώρα, ανάλογα με το: θα το πω κοινωνική ομά↓δα(.)

94 το οποίο ναι μεν δεν είναι δεκτός όρος πλέον, αλλά είναι μία αλήθεια εε οι πιο:

95 (φφ) τα άτομα σε: πιο: πλεονεκτική θέση θα το πω (.) ή τουλάχιστον που είναι

96 πιο πλούσιοι η ανώτερη τάξη, έχουν περισσότερα συμφέροντα από την ΝΔ και

97 άλλα κόμματα παρά από του Βελόπουλου ή οποιοδήποτε άλλο κόμμα, έτσι;

98 Κ: χμ, είπες πριν κοινωνικές ομάδες (.) εννοούσες τις κοινωνικές τάξεις απ' ότι

99 [κατάλαβα- το ανέφερεις μετά

100 Ο: [ναι ναι ναι<

101 Κ: εεμμ [γιατί

102 Ο: [Αν βάλουμε να στρώματα(.)

103 Κ: >ναι, ναι πες μου<

104 Ο: άρχουσα, μεσαία και: προλεταριάτο έτσι;

- 105 K: χμ. Είπες, όμως, ότι πλέον δεν χρησιμοποιείται ο όρος.
- 106 O: Ναι(.) γιατί (.) το θ- ναι δεν θεωρείται εμ: για λόγους εμ: προκατάληψης
- 107 >ξέρω γω< ρατσισμού: πες το όπως θέλεις
- 108 K: A↑ αυτός είναι ο λόγος που θεωρείς ότι δεν χρησιμοποιείται πλέον;
- 109 Ή δεν τον χρησιμοποιείς εσύ;
- 110 O: >Ναι ναι ναι< γι' αυτ- όχι εγώ τον χρησιμοποιώ χαχα.
- 111 K: A.
- 112 O: Πιστεύω στην: ε: κοινωνική: στα κοινωνικά στρώματα ρε παιδί μου,
- 113 δεν είμαστε (.) όλοι ίσοι (.)
- 114 ή τουλάχιστον με τον τροπ- με τον τρόπο που άλλοι τον θεωρούν ίσοι, έτσι; =
- 115 K: =Χμ.=
- 116 O:= Αυτό.
- 117 K: Οι άλλοι τον θεωρούν ίσοι;
- 118 O: Εε υπάρχουν κάποιοι πιο προοδευτικοί, ας πούμε,
- 119 που πιστεύουν ότι δεν πρέπει να υπάρχει: αυτή η διάκριση μεταξύ των
- 120 στρωμάτων υπάρχουν κι άλλοι που θεωρούν ότι υπάρχουν και περισσότερα
- 121 =Άλλοι θεωρούν ότι η μεσαία τάξη: πώς το λένε; Εξαφανίζεται(.)
- 122 Δεν εξαφανίζεται απλά είναι η: η κοινωνική↓: πώς λένε, φύση
- 130 K: Πιστεύεις σε αυτήν την κίνηση των τάξεων; Δηλαδή η μεσαία προσπαθεί να
- 131 πάρει την εξουσία-
- 132 O: <ναι και γίνεται
- 133 K: Και πώς ακριβώς θεωρείς ότι συμβαίνει αυτό; Αυτή αλλαγή=
- 134 =Γίνεται βασικά;
- 135 O: Ε, ναι, γίνεται. Φυσικά και γίνεται.
- 136 Εκτός από την ε: από το προλεταριάτο που μένει πάντοτε στάσιμο ε
- 137 πολύ λίγες περιπτώσεις ανεβαίνουν από το προλεταριάτο να πάνε στην μεσαία ή
- 138 στην άρχουσα τάξη χμμ
- 139 Από εκεί και πέρα η αλλαγή μεταξύ μεσαίας και άρχουσας τάξης είναι: συνεχής
- 140 γιατί:: η αλλαγή στην εξουσία είναι συνεχής χμμ
- 141 και όταν (.) η μεσαία παίρνει (.) τη:ν καταλαμβάνει ουσιαστικά την μία θέση εεε
- 142 είναι η πάλη των τάξεων αυτό που λέμε και επικρατεί χάος.
- 143 K: Στο πλαίσιο της πάλης μέχρι να (.)γίνει πάλι κατάληψη της εξουσίας εννοείς;
- 144 O: >Ναι, ναι, ναι< είναι ένας φαύλος κύκλος αυτό (το πράγμα).

145 Κ: Πώς ακριβώς γίνεται =μπορείς να μου πεις έτσι μία ιδέα;

146 ↑ Αυτή η προσπάθεια να πάρουμε εμείς την εξουσία έχει κάποιους μηχανισμούς;

147 Ο: Δεν έχει μηχανισμούς είναι στην φύση του ανθρώπου

148 Γι αυτό γίνονται και οι πόλεμοι ας πούμε ↓έτσι;

(Απόσπασμα 1ης συνέντευξης)

Στο παραπάνω απόσπασμα, ο συμμετέχοντας επιχειρώντας να εξηγήσει ποιο ήταν το κριτήριο με βάση το οποίο κινήθηκαν οι ψηφοφόροι της ΧΑ κατασκευάζει την απόφαση της ψήφου ως συμφεροντολογική πρακτική φυσικοποιημένη και αυθύπαρκτη μέσα από ακραίες διατυπώσεις (90,91) και αυτό διότι, ο τρόπος λειτουργίας της χώρας βασίζεται στο ρουσφέτι και διαλεκτικά αποτυπώνεται με έναν μετριασμό(91) που αποδίδει γεγονόττητα και παρουσιάζει την «καταπιεσμένη» κοινωνική πραγματικότητα μέσα από το γέλιο ασκώντας ενός είδους κριτική (Billig, 1997). Το ίδιο το ρουσφέτι που κατασκευάζεται ως πραγματικό, ορίζεται ανάλογα με την εκάστοτε κοινωνική ομάδα στην οποία ο καθένας ανήκει και αντιστοιχεί σε συγκεκριμένο κόμμα που εξυπηρετεί τα συμφέροντά του (93-97). Η παραπάνω κατασκευή αντλεί από την καπιταλιστική ιδεολογία αξιοποιώντας μαρξιστικούς όρους (96) και επιχειρεί να χτίσει έναν «κοινό τόπο» με την ρητορική επιβεβαίωση/συναίνεση (97) . Λίγο πριν κατασκευαστεί η πραγματικότητα ως καπιταλιστική, ο συμμετέχοντας επιχειρεί να διαχειριστεί την υποκειμενική του θέση προτού διατυπωθεί μία άποψη που την σχολιάζει αρνητικά. Συγκεκριμένα πριν μετατρέψει την έννοια της «κοινωνικής ομάδας» (93) σε «κοινωνική τάξη» περνά μέσα από την αποποίηση ότι ο όρος δεν είναι πλέον αποδεκτός τοποθετώντας χωροχρονικά σε μία παρελθοντική συνθήκη, ωστόσο τον εισήγαγε στο πλαίσιο ως μία αλήθεια (94) ανεξάρτητη συνθηκών δηλαδή εκτός των υποκειμένων, που δεν χρήζει περεταίρω ερμηνείας, την ίδια στιγμή που ο ίδιος τοποθετείται εκτός πλαισίου και αντικρίζει την συνθήκη «από απόσταση» ως παρατηρητής, σαν να μην ανήκει ο ίδιος σε κάποια «κοινωνική τάξη».

Όταν λίγο παρακάτω προχώρησε σε λογοδοσία για την «μη αποδεκτή» πλέον χρήση του όρου η απόδοση που έκανε κατευθύνθηκε σε λόγους ρατσισμού και προκατάληψης κάνοντας σχετική με αυτόν τον τρόπο μία συζήτηση περί ισότητας και δικαιωμάτων σε συγχρονικό πλαίσιο αντλώντας από ένα ρεπερτόριο “politically correct” (106,107) (Dzenis, 2019). Ως απόρροια της τοποθέτησής του, ποιος λοιπόν έχει δικαίωμα να πει ή να κάνει κάτι και υπό ποιες συνθήκες;(Billig,1999) «Δεν

είμαστε όλοι ίσοι» (113) (Billig, 1999) αναφέρει αντλώντας από μία περισσότερο φιλελεύθερη ιδεολογία και από ένα ρεπερτόριο ελιτισμού και ανισότητας, αναγνωρίζοντας τις διαφορετικές τοποθετήσεις άλλων ατόμων επί του θέματος, την ίδια στιγμή, που ο ίδιος αναγνωρίζει μία και μόνο πραγματικότητα: αυτή της συνεχούς και φυσικής πάλης των τάξεων που στις μέρες μας οδηγεί και στον πόλεμο (118-148). Η ευρύτερη τοποθέτηση του συμμετέχοντα δεν είναι παρά αποστασιοποιημένη αναφερόμενος συνεχώς σε γεγονότα «έξω» από αυτόν και κατ' επέκταση δεν έχει κάποια επίδραση σε αυτά και το ίδιο το επιχείρημα οδηγεί, τρόπον τινά, στην απραξία πόσο δε μάλλον αν συμπεριληφθεί η «φύση του ανθρώπου» που αφαιρεί από την κατασκευή της ιδεολογίας την «εναλλακτική», το δρών υποκείμενο, και οδηγεί σε απραξία μία συνθήκη που απαιτεί δράση.

Κατασκευάζοντας ο συμμετέχοντας την κοινωνική πραγματικότητα περνάει μέσα από το αναπαραστασιακό του πλαίσιο και προσδίδει γεγονότα σε όσα λέει μέσω μιας λίστας που δίνει την αίσθηση της ολοκλήρωσης και της αντιπροσωπευτικότητας (118-122), ενώ παράλληλα κατασκευάζει ένα πλαίσιο όπου φαίνεται να είναι όλες οι τοποθετήσεις δεκτές (τοποθετήσεις της λίστας) με μία όμως, εν τέλει, να κατασκευάζεται ως ορθή βασιζόμενη στην ανθρώπινη φύση. Κατασκευάζει λοιπόν τους προοδευτικούς που φέρουν αντιλήψεις ισότητας και απουσίας κοινωνικών τάξεων, άλλους που στηρίζουν την ύπαρξη περισσότερων τάξεων, αυτούς που θεωρούν ότι η μεσαία τάξη εξασθενεί και τους άλλους που ανήκουν στην «πραγματικότητα» και αναγνωρίζουν ότι η μεσαία τάξη υπάρχει και θα συνεχίσει να υπάρχει, εφόσον η κοινωνική αλλαγή/πάλη είναι συνεχής και είναι μία φυσική και κατά συνέπεια αναπόφευκτη συνθήκη, μία συνθήκη άνευ μηχανισμών που αντιστοιχεί «απλώς στην πραγματικότητα εκεί έξω» η οποία κατασκευάζεται από τους ίδιους τους ανθρώπους οι οποίοι κατ' επέκταση της μαρξιστικής σκέψης, είναι «καταδικασμένοι» στην αλλαγή (118-148). Ιδιαίτερο ενδιαφέρον υπό την δική μου οπτική, έχει η διάκριση «κάποιων» σε «προοδευτικούς» που αμέσως κατασκευάζει κάποιους άλλους σε συντηρητικούς, εντός των οποίων θα μπορούσε να τοποθετεί έμμεσα και τον εαυτό του. Έτσι λοιπόν, ο συμμετέχοντας κατασκευάζει μια κοινωνική πραγματικότητα και κανονικοποιεί την θέση του μέσα από μία τετραμερή λίστα πολιτικών του αναπαραστάσεων. Η παραπάνω κατασκευή με άλλα λόγια, θα μπορούσε να υποθεθεί ότι ακολουθεί το σλόγκαν ΤΙΝΑ το οποίο αποδίδεται στην Θάτσερ. Φυσικά, υπήρξαν αμέτρητοι στοχαστές στην ιστορία της πολιτικής σκέψης που ασπάστηκαν αυτή την ιδέα πολύ πριν γεννηθεί η Θάτσερ. Μια εξέχουσα

μορφή στο στρατόπεδο των υποστηρικτών του δόγματος ΤΙΝΑ είναι Καρλ Μαρξ. Όπως και η Μάργκαρετ Θάτσερ, ο Καρλ Μαρξ φαινόταν να πιστεύει ότι δεν υπάρχει εναλλακτική λύση σε ορισμένες πολιτικές εξελίξεις και αποτελέσματα που απλώς θα λάβουν χώρα - χωρίς καμία αμφιβολία. Φυσικά, η Θάτσερ και ο Μαρξ είχαν μάλλον διαφορετικές ιδέες για το τι είναι αυτό που δεν έχει εναλλακτική λύση, και είχαν επίσης διαφορετικές ιδέες για το γιατί αυτό είναι αναπόφευκτο (Neuhäuser, 2018).

II)

Σε συνέχεια της παραπάνω κατασκευής, την ανάπτυξης δηλαδή, μιας μαρξιστικής σκέψης, και εντός του ίδιου πλαισίου, ο συμμετέχοντας αντλώντας από ένα ρητό που κατασκευάζει τους ανθρώπους ικανούς να αλλάξουν την κοινωνική συνθήκη στην οποία βρίσκονται, προχωράει στην παρακάτω κατασκευή με την γεγονικότητα που το ρητό προσέδωσε.

155 μία κρίση μεγάλη, είτε μικρή, φτάνουμε σε έναν πόλεμο πιστεύω

156 και:: γίνονται εκεί πέρα οι ανακατατάξεις,↓ η πάλη των τάξεων

157 ↓Είναι γνωστό γενικά ↓έτσι γίνεται κυρίως με πόλεμο γίνεται.

158 Κ: Υποστηρίζεις γενικά την: ιδεολογία την συγκεκριμένη;

159 Μία Μαρξιστική μάλλον εκτός αν είναι σε άλλο πλαίσιο και παρερμηνεύω εγώ.

160 Ο: Όχι δε- δεν είναι θέμα υποστήριξης. Είναι: η φύση του ανθρώπου έτσι.

161 Είναι:: α-απ- από τα αρχαία χρόνια δηλαδή οι αρχαίοι: επιστήμονες τα είχαν

162 αναφέρει αυτά. Απλά ο Μαρξ, ουσιαστικά (.) τα έγραψε σε- σε βιβλία να το πω;

163 Εεε έγινε πιο γνωστός μέσω του Μαρξ, πιο γνωστή.

164 Κ: Άρα (.) δεν δίνεις κάποια αξία στον ίδιο και στην: συγκεκριμένη ιδεολογία;

165 Όπως θα μπορούσε κάποιος όπως εγώ που την είδα όπως μου την παρουσίασες

166 λέω α! μιλάμε για ιδεολογίες πλέον.

167 Ο: Ε ό(χι) δεν είναι ιδεο- δεν είναι ιδεολογία.

(Απόσπασμα 1ης συνέντευξης)

Στο δεύτερο μέρος του αποσπάσματος ο συμμετέχοντας κλήθηκε να εξηγήσει ποιοί είναι οι μηχανισμοί αλλαγής κοινωνικών τάξεων όπως νωρίτερα το είχε θέσει. Σε αυτό το πλαίσιο λοιπόν, κατασκευάζεται η ιδεολογική του τοποθέτηση ως «ανθρώπινη φύση», την οποία ιδεολογία νωρίτερα αξιοποίησε ως ρητορικό πόρο, και αυτό γίνεται με δύο τρόπους: πρώτον με την κατασκευή ενός κοινού τόπου αξιοποιώντας την έκφραση «είναι γνωστό γενικά» (157) δίνοντας μία αίσθηση

καθολικότητας της προσωπικής του αντίληψης των πραγμάτων, και δεύτερον με ρητή άρνηση της ιδεολογίας (160,167). Τούτων δοθέντων, είτε αναδύεται η ιδεολογία με ασυνείδητες λειτουργίες όπου πρόκειται για ένα τυπικό παράδειγμα ενός ατόμου που κατέχει μία «χαλαρή ιδεολογία» και δεν έχει επίγνωση ότι οι απόψεις του είναι ιδεολογικές, αλλά φαίνεται να είναι απλώς «κοινή λογική» (Harrison & Boyd, 2018), είτε εμφανίζεται ένα ιδεολογικό δίλημμα. Το επίσης ενδιαφέρον στοιχείο στο απόσπασμα είναι ότι η κρίση κατασκευάζεται με όρους πολέμου και ο μαρξιστικός του προσανατολισμός κατασκευάζεται με χρονικότητα/ιστορικότητα (161) και παράλληλα κάνοντας επίκληση σε επιστημονικό λόγο προσδίδοντας γεγονικότητα στο επιχείρημα (161).

2° Απόσπασμα

Το απόσπασμα που ακολουθεί αποτελεί την πρώτη αντίδραση και κατασκευή των συμμετεχόντων αναφορικά με την εικόνα του εκλογικού χάρτη της Ελλάδας που τους παρουσιάστηκε.

25 σκέφτομαι ότι θα μας πάρουν οι Τούρκοι την Θράκη=

26 A =χαχαχαχ

27 M οκευ(.)

28 Εγώ όταν το είχα δει πρώτη φορά είχα πει: θέλω να φύγω από αυτήν την χώρα

29 δηλαδή πόσο: [θα σε πιάσει κατάθλιψη

30 Γ [αχαχαχα

31 A [κάτσε (.)εσύ όμως που επικεντρώθηκες; Όχι στο ροζ στο όλο μπλε

32 M στο όλο μπλε ναι (.)αλλά επικεντρώθηκα=

33 A =αλλού είναι το κλου

34 M και μετά ψάχνεις

35 Γ επικεντρώθηκες σε αυτό όμως γιατί θα μας την πάρουν οι Τούρκοι την Θράκη

36 άμα ψηφίζουν ΣΥΡΙΖΑ εκεί πέρα να πούμε οι Πομάκοι

37 A εγώ: έφαγα μια φλασιά (.) τύπου Γαλατικό χωριό κρατάνε ακόμα [AXAXA

38

Γ

[AXAXAX

(Απόσπασμα 7ης συνέντευξης)

Ο πρώτος συμμετέχοντας επικεντρωμένος στο “όλο μπλε” της χώρας απαντά ειρωνικά και τοποθετείται ως ένας εκ των «μπλε» ψηφοφόρων κάνοντας σχετικά στη συζήτηση θέματα ιδεολογικά, πολιτικά και εθνικιστικά, φέροντας στο τραπέζι ζητήματα επίκαιρα περί εθνικής ασφάλειας, ρατσισμού, θέματα ταυτοτικά και εθνικά. Αξίζει να αναφερθεί ότι ο συμμετέχοντας κατασκευάζει εθνικές ταυτότητες και συνεπώς έθνη σαν να ήταν αντικειμενικές κατηγορίες. Αλλά, όπως υποστήριξε ο Isin (2013)), πρόκειται για "φανταστικές κοινότητες". Η ιστορία τους, η αίσθηση της συλλογικότητας, η αίσθηση του πεπρωμένου τους κ.ο.κ. πρέπει να κατασκευαστούν ή να "φανταστούν". Μια τέτοια φανταστική κατασκευή του "εμείς" συμβαίνει συνήθως καθώς αναπτύσσονται εθνικιστικά κινήματα κατά τη διάρκεια του αγώνα για ανεξαρτησία ή της δημιουργίας του έθνους-κράτους (Reicher & Hopkins, 2001). Αναφέροντας ότι «θα μας πάρουν οι Τούρκοι την Θράκη» γίνεται αναφορά στην μόνη περιοχή του χάρτη που ήταν κόκκινη, όπου δηλαδή ψηφίστηκε ο ΣΥΡΙΖΑ, περιοχή όπου κατοικούν Πομάκοι, διαμορφώνοντας ήδη τους δύο πόλους: εμείς και οι άλλοι, οι Έλληνες και οι ξένοι. Ταυτόχρονα γίνεται αναφορά στην επικράτηση όπως αργότερα αναφέρεται σε απόσπασμα «παιδιάστικων σκέψεων για επιστροφή σε παλαιότερους τρόπους σκέψης και δράσης ή οργάνωσης του κράτους και επιστροφή σε ξεκάθαρα προπαγανδιστικά παιχνίδια» γεγονός που εντάσσεται σε ένα πλαίσιο μετα-αλήθειας και συνωμοσιολογίας. Πρόκειται για μία ειρωνική αναπαράσταση βασικών στοιχείων που όπως αναδύεται και από τα παρακάτω αποσπάσματα είναι μέρος της πολιτικής και της ιδεολογίας της ΝΔ. Γίνεται λοιπόν μία ταύτιση της υπεράσπισης εθνικού συμφέροντος με την ΝΔ δεδομένης της στάσης του ΣΥΡΙΖΑ σε ζητήματα όπως η εθνική ασφάλεια και η «παραχώρηση» του ονόματος «Βόρεια Μακεδονία» (25-38) Αξίζει να σημειωθεί ότι ο συμμετέχοντας στην ειρωνική κατασκευή αξιοποιεί α' πληθυντικό ρηματικό πρόσωπο τοποθετώντας τον «εαυτό του» στο ένα ταυτοτικό «εμείς» των «Ελλήνων» που «βάλλονται».

Η ειρωνική τοποθέτηση συνεχίζεται από άλλον συμμετέχοντα που παραλληλίζει τον χάρτη με το Γαλατικό χωριό. Ένα κατόρθωμα ενός χωριού από ανυπότακτους Γαλάτες που αντιστέκεται στη ρωμαϊκή κατοχή με την βοήθεια ενός μαγικού φίλτρου. Αξιοποιώντας ρητορικά λοιπόν την ειρωνεία και το χιούμορ ασκείται κριτική και εκφράζεται έμμεσα επιθετικότητα απέναντι σε σύμβολα εξουσίας και στο κυρίαρχο -ιδεολογικό- αφήγημα (37-38).

3^ο Απόσπασμα

Το παρακάτω απόσπασμα αποτελεί μέρος της ευρύτερης προσπάθειας του συμμετέχοντα να δώσει μία εξήγηση, μία ερμηνεία στα εκλογικά αποτελέσματα αρχικά περνώντας μέσα από κατασκευές πολιτικής τοξικότητας και εξάντλησης και μετά μέσα από περισσότερο γεγονικές κατασκευές της πολιτικής πραγματικότητας και των πολιτικών πρακτικών των κομμάτων προσδίδοντας όμως αξιολογικό χαρακτήρα.

161 Αλλά επειδή ο κόσμος σκέφτεται πιο απλοϊκά σου λέει

162 Ο ένας μας πρόδωσε με την Μακεδονία βλέπε ας πούμε ΣΥΡΙΖΑ

163 Και ο άλλος ας πούμε κάνει το παν για να να να κρατήσει την χώρα ας πούμε

164 ασφαλή δηλαδή με έναν τέτοιο υπεραπλουστευτικό τρόπο

165 Μπορεί να σκέφτηκε ο μέσος ψηφοφόρος και να είπε θα το ρίξω στην ε: ΝΔ

166 Κάτι τέτοιο νομίζω

(Απόσπασμα 6ης συνέντευξης)

Στο παρόν απόσπασμα κατασκευάζονται οι Έλληνες πολίτες ως απλοϊκά σκεπτόμενοι που ψήφισαν ΝΔ βασιζόμενοι σε μία ατζέντα εθνικού συμφέροντος, σε μία εθνικιστική ιδεολογία που αναδύεται μέσα από ευθύ λόγο προσδίδοντας γεγονικότητα και αμεσότητα, μέσα από το α' πληθυντικό ρηματικό πρόσωπο ενισχύοντας την ιδέα του «ανήκειν» και ακόμα, μέσα από μία ακραία διατύπωση («το παν») που προσδίδει επίσης γεγονικότητα στο επιχείρημα που θέλει την ΝΔ να υπερασπίζεται την ασφάλεια της χώρας. Ακόμα, στο απόσπασμα, η συζήτηση κινείται μόνο μεταξύ δύο πόλων: ΣΥΡΙΖΑ και ΝΔ, όπου ο μεν «πρόδωσε» τους Έλληνες παραχωρώντας το όνομα της Μακεδονίας ενώ η ΝΔ προσπαθεί να προφυλάξει τα εθνικά υδάτινα και χερσαία σύνορα. Πρόκειται για μία αναπαραγωγή του κυρίαρχου στην Ελλάδα εθνικιστικού αφηγήματος περί ασφάλειας κυρίως απέναντι στους Τούρκους που υιοθετείται κυρίως από ψηφοφόρους της ΝΔ όπως αναδύεται από τις συνεντεύξεις. Η χρήση του ρήματος «πρόδωσε» κατασκευάζει μία συνθήκη ύπαρξης ενός «ηθικού κοινωνικού συμβολαίου» στη βάση του έθνους με τα ιδιαίτερα ιστορικά χαρακτηριστικά του. Το επιχείρημα που κατασκευάζεται βασίζεται σε μία «γεγονική» αλήθεια που δύσκολα θα μπορούσε κάποιος να αμφισβητήσει. Με άλλα λόγια, ρητορικά βασίστηκε σε εμπειρικά δεδομένα κατασκευάζοντας μία “γεγονική αλήθεια” αντλώντας από κοινωνικοπολιτικά αποθέματα, όπου τα Σκόπια ονομάστηκαν Βόρεια Μακεδονία επί κυβέρνησης ΣΥΡΙΖΑ και η ΝΔ επιχειρεί να

ενισχύσει τις ένοπλες δυνάμεις με ανθρώπινο δυναμικό και υλικοτεχνικά. Τέλος, η ευρύτερη τοποθέτηση του συμμετέχοντα φαίνεται να μοιάζει με μία ενός “ειδικού”, ενός “παντογνώστη” που έχει ιδιαίτερη πρόσβαση σε αντικείμενα και περιεχόμενα σκέψης άλλων.

4° Απόσπασμα

Εντός του πλαισίου διαμόρφωσης των βασικών αξιών της ΝΔ γίνεται σχετικός ο λόγος περί ομοφυλοφιλίας και δικαιωμάτων γάμου και τεκνοθεσίας. Νωρίτερα η ΝΔ χαρακτηρίστηκε ως ένα κόμμα που αντιπροσωπεύει το “πατρίς, θρησκεία, οικογένεια” αντλώντας από ένα εθνικιστικό, πατριωτικό ρεπερτόριο, όπου αναδεικνυόταν η ιστορικότητα ενός “ανθεκτικού” έθνους που βρίσκεται ταυτοτικά μεταξύ Ανατολής και Δύσης (διλημματική κατασκευή). Στο πλαίσιο λοιπόν αυτό, στα παρακάτω αποσπάσματα κατασκευάζονται κατά σειρά το φυσιολογικό και το ανώμαλο ή παρεκκλίνον του φυσιολογικού, ο παλαιομοδίτικος τρόπος σκέψης και ο προοδευτικός, το φασιστικό και το δημοκρατικό.

401 Από ότι πήραμε εμείς σαν που μεγαλώσαμε σε φυσιολογικές οικογένειες

402 Αλλά(.) προσωπικά πιστεύω ότι ένα παιδί (.)πρέπει να έχει κάποια πρότυπα

403 Έναν πατέρα και μία μάνα

404 Αυτό που προσφέρει ο πατέρας δεν μπορεί να το προσφέρει η μάνα

405 Και αυτό που προσφέρει η μάνα δεν μπορεί να το προσφέρει ο πατέρας

414 Γιατί αν ψηφιστεί πιστεύω ότι η Ελλάδα δεν θα μείνει άπραγη

415 Και δεν πιστεύω ότι θα το καταπιούμε απλά έτσι=

416 M= κοίτα βασικά η εκκλησία δεν παίζει να μείνει άπραγη=

427 B κοιτάχτε η ΝΔ δεν συμμαρίζεται

428 δεν είναι ότι δεν δέχεται τον γάμο ανάμεσα στα δύο φύλα

429 και ανάμεσα στα στο

430 K είναι και η τεκνοθεσία πλέον

431 B ναι μόνο αυτό αυτό δεν πρέπει να δεχτεί

432 Εγώ προσωπικά δεν έχω θέμα να παντρευτεί ο άλλος με τον έναν

433 Το θέμα είναι ότι δεν πρέπει να πάρουν παιδιά στα χέρια τους=

434 M =[ρε φίλε δεν είναι λίγο εγωιστικό;

435 B [όχι όχι δε λέω

- 436 δεν λέω το οτιδήποτε γιατί σκέψου
 437 ότι αύριο το δικό σου το παιδί
 438 θα πάει με ένα τέτοιο °παιδά↓κι° στο σχολείο
 439 που λέμε ότι και τι θα πει από δω η μαμά μου από δω ο μπαμπάς μου
 440 και θα πάει και το άλλο το παιδάκι
 441 και από δω ο μπαμπάς μου κι από δω ο μπαμπάς μου
 442 έχω δύο μπαμπάδες
 443 δηλαδή εγώ πιστεύω εγώ προσωπικά ντάξει οκει εγώ πιστεύω στο φυσιολογικό
 444 τώρα αυτό είναι ανωμαλία
 445 ανωμαλία;
 446 >Δεν είναι ανωμαλία δεν το θεωρώ ανωμαλία κατάλαβες εννοώ:;<
 447 Δεν μπορώ να βρω τη δεν μπορώ να βρω τη λέξη
 448 Μ παρεκκλίνει από το φυσιολογικό
 449 Β παρεκκλίνει λίγο απτο- λίγο; Παρεκκλίνει από το φυσιολογικό
 450 Αυτό
 453 Μ παιδιά μπορεί απλά να το περάσει για να μην τους χαρακτηρίσουνε φασίστες
 454 ή παλαιομοδίτες και τέτοια παλαιομοδίτες; Παλαιομοδίτικους και τέτοια
 455 Κ μάλιστα οκει μπορεί μπορεί
 (Απόσπασμα 5ης συνέντευξης)

Αρχικά, ο συμμετέχοντας επιχειρηματολογεί υπέρ της ιδέας ότι οι ομοφυλόφιλοι δεν πρέπει να έχουν δικαίωμα τεκνοθεσίας αντλώντας από δύο διαφορετικά και αντικρουόμενα ρεπερτόρια που θέλουν από την μία την οικογένεια ομοφυλόφιλου ζεύγους να είναι ανώμαλη(και μη ικανή να παρέχει στο παιδί ό,τι χρειάζεται)(443-450) και από την άλλη ικανή να παράσχει ίση ή και περισσότερη αγάπη σε ένα παιδί από ότι η «φυσιολογική» οικογένεια (395-401). Ο συμμετέχοντας ξεκινώντας από μία αναγνώριση της θέσης των Ψυχολόγων σχετικά με την μη παθολογική φύση της σεξουαλικότητας των ομοφυλόφιλων περνάει σε έναν χαρακτηρισμό της κατάστασης ως ψυχοσωματικής διαταραχής κάνοντας σχετική την συζήτηση περί φυσιολογικού και μη (383-395). Με άλλα λόγια, λειτουργεί ως ένας «απλοϊκός ψυχολόγος», δηλαδή ο λόγος του φαίνεται να ενημερώνεται από την επιστήμη, αλλά να νοηματοδοτείται αλλιώς, διαμορφώνοντας ένα παράδειγμα του τρόπου που η επιστημονική γνώση και ο επιστημονικός λόγος ιζηματοποιούνται. Το ίδιο απόσπασμα, αποτελεί ένα παράδειγμα μετα-αλήθειας όπου φαίνεται ο συμμετέχοντας

να "έχει βαρεθεί τους ειδικούς" και σχετικοποιεί μία «επιστημονική αλήθεια» μετατρέποντάς την σε απλή γνώμη και προωθώντας την αξίωση ότι γνωρίζει την αλήθεια για την φύση των σχέσεων.

Ο ίδιος, κατασκευάζει στη συνέχεια το φυσιολογικό ως κάτι που «απλώς υπάρχει εκεί έξω» και αποτελείται από μία μητέρα και έναν πατέρα που παρέχουν διαφορετικά μεν αλλά απαραίτητα στοιχεία για να μεγαλώσει ένα παιδί, αποδίδει δηλαδή στο φύλλο συγκεκριμένα και αόριστα ταυτόχρονα χαρακτηριστικά (395-398). Στη διάρκεια της συζήτησης ο συμμετέχοντας τοποθετεί τον εαυτό του και την δεύτερη συμμετέχουσα σε «φυσιολογικές» οικογένειες. Ο ίδιος συμμετέχοντας τοποθετήθηκε επί του θέματος σε μία χρονική περίοδο που στην Ελλάδα δεν είχε ψηφιστεί ακόμα ο νόμος που επέτρεπε την υιοθεσία και τον γάμο ανεξαρτήτως φύλου στους ανθρώπους και θεώρησε ότι ο νόμος αυτός αντιβαίνει των αρχών της ΝΔ, των αξιών των Ελλήνων τόσο που «δεν θα μείνει η Ελλάδα άπραγη», δεν θα το καταπιούμε» έτσι απλά και ιδιαίτερα η εκκλησία (414-427). Με την παραπάνω κατασκευή διαμορφώνει τους Έλληνες ως συντηρητικούς και μάλιστα με τρόπο μάλλον ριζοσπαστικό ώστε να μπορέσει να αντιταχθεί έντονα και πρακτικά σε μία πιθανή «προσβλητική» για τις αξίες της απόφαση. Η δεύτερη συμμετέχουσα παίρνοντας τον λόγο κατασκευάζει την ΝΔ ως ένα κόμμα που στην περίπτωση όπου διακυβεύεται να χαρακτηριστεί ως παλιομοδίτικη ή φασιστική μπορεί να περάσει έναν νόμο με τον οποίο οι αρχές της δεν συμφωνούν. Με άλλα λόγια, κατασκευάζει την πολιτική συνθήκη ως τέτοια που κινείται είτε με βάση το οτιδήποτε διατηρεί τις εξουσιαστικές σχέσεις σταθερές, είτε το κόμμα της ΝΔ ως όχι ριζοσπαστικά ή αντιδραστικά συντηρητικό.

Τέλος, αυτό που αξίζει να σχολιαστεί στο σχετικό πλαίσιο, είναι ότι η πολιτική των ομοφυλοφίλων τόσο θεωρητικά, όσο και με βάση την κατασκευή του συμμετέχοντα, δεν εντάσσεται στο εννοιολογικό πλαίσιο των πολιτικών αξιών και ιδεολογιών που προέρχεται από τον 19ο αιώνα, δηλαδή στο -τρόπον τινά- σημερινό πλαίσιο. Ωστόσο, βάσει των πολιτικών εξελίξεων θεσμοθετήθηκαν ανάλογα δικαιώματα ομοφυλόφιλων και ετεροφυλόφιλων ζευγαριών.

II)

Το παρακάτω απόσπασμα αποτελεί μέρος της απάντησης του συμμετέχοντα σε ερώτηση σχετικά με την τοποθέτησή τους αναφορικά με το φάσμα "δεξιά-αριστερά", εντός του οποίου οι ίδιοι κινήθηκαν εξ αρχής στην συνέντευξη. Παράλληλα, αξίζει να

αναφερθεί ότι ο συμμετέχοντας Β τοποθετήθηκε στον λόγο του νωρίτερα ως ψηφοφόρος της ΝΔ και η συμμετέχουσα Μ ως πρώην ψηφοφόρος της ΧΑ, και ως υπέρμαχος των αρχών της ΝΔ όπως αυτές κατασκευάστηκαν (πατρις, θρησκεία, οικογένεια).

900 Τώρα δεν γίνεται δεν διανοείται κόμμα

901 Ο (.)αρχηγός (.)κόμματος (.)πολιτικού του ΣΥΡΙΖΑ

902 Να(.) απειλεί (.)τους βουλευτές του ότι αν δεν ψηφίσουν υπέρ(.)

903 Θα φάνε διαγραφή από το κόμμα

904 Και (.) στον αέρα κι όλας (.)στα κανάλια

905 Μ ναι ρε φίλε μετά πόσο φασιστικό είναι αυτό;

906 °Μετά λένε την ΧΑ φασιστική °

(Απόσπασμα 5ης συνέντευξης)

Στη συνέχεια της ίδιας συνέντευξης, κατασκευάζοντας τι είναι εν τέλει φασιστικό, ενδιαφέρουσα είναι η τοποθέτηση των συμμετεχόντων: αναφερόμενοι σε μία πρακτική του ΣΥΡΙΖΑ σπεύδουν να κατηγορήσουν τους δικούς τους κατηγορούς ότι χρησιμοποιούν φασιστικές πρακτικές (900-906) και μάλιστα δημοσίως. Η έμφαση που δίνεται στην αξία του δημόσιου λόγου μέσα από την διατύπωση «κι όλας» δίνει τον αναγκαίο χώρο να υποτεθεί ότι το διακύβευμα εφαρμογής μιας φασιστικής (ίσως και μη,) πρακτικής εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από την θέση των ΜΜΕ. Νωρίτερα στη συνέντευξη έχει υπάρξει ανοιχτή τοποθέτηση της συμμετέχουσας ως ψηφοφόρου της ΧΑ και του συμμετέχοντα ως υποστηρικτή της ΝΔ. Μέσα από τις έξι αυτές γραμμές επιχειρηματολογίας (900-906) προκύπτουν σκέψεις αναφορικά με την βαθύτερη «ιδεολογική πραγματικότητα ή φύση» των κομμάτων που θα διερευνηθεί σε επόμενες ενότητες.

5° Απόσπασμα

Το παρακάτω απόσπασμα προέκυψε μέσα από την ερμηνεία των εκλογικών αποτελεσμάτων και της νίκης της ΝΔ στις εκλογές, ενώ η ίδια η νίκη δεν θεωρείται από τους συμμετέχοντες λογικό αποτέλεσμα αν σκεφτεί κανείς τι ακριβώς προσέφερε αυτή η κυβέρνηση την τελευταία τετραετία συνυπολογίζοντας τα εγκλήματα που διαπράχθηκαν όπως αυτό των Τεμπών.

135 K Γιατί το χαρακτηρίσες ακροδεξιό κόμμα στις πρακτικές του;
136 Έχεις κάτι συγκεκριμένο στο μυαλό σου;
137 M Εε ναι έχω πάρα πολλά πράγματα συγκεκριμένα στο μυαλό μου
138 ε κυρίως ότι ντάξει τώρα θα κάνω μία σύγκριση αναπόφευκτη (.)
139 εε ας πούμε όταν ήτανε ο ΣΥΡΙΖΑ που δεν μπορώ να πω ότι είναι αριστερό
140 κόμμα αλλά τουλάχιστον δεν έχει το- δεν είναι τόσο έντονα: τα εμ δεν είναι
141 φασιστικό σε κάποια πράγματα εμμ δεν
142 τα MAT στις πορείες ήτανε πολύ πιο περιορισμένα,
143 δεν υπήρχε αυτός ο: αυτό το χάος.
144 Τώρα κατεβαίνεις σε μία πορεία και οριακά σου παίρνουν το κεφάλι
145 εεε μιλάμε για αστυνομική βία ακραία αστυνομική βία
146 που κρύβεται πάρα πολύ από τα μέσα,
147 που τα μέσα χειραγωγούνται,
148 που είναι άλλο ένα φασιστικό στοιχείο εεε που:
149 και από πάρα πολύ μικρά πράγματα και οικονομικά υπάρχει: φασισμός.
150 K Πώς τον εννοείς ακριβώς;
151 M Ότι: εε λέμε ας πούμε ότι αχ ο μετανάστης μου παίρνει την δουλειά και
152 εε με το μεταναστευτικό που επίσης έγινε χαμός
153 και αφήσανε 700 ανθρώπου και πέθαναν εε
163 Οικονομικός φασισμός με την έννοια ότι ναι λέμε ότι
164 ένας εε μετανάστης έρχεται και μας παίρνει τις δουλειές τους έλληνες
165 και δεν έχουνε υπάρχει μεγάλο ποσοστό ανεργίας στου έλληνες
166 αλλά ως εε κράτος εγώ δεν εξασφαλίζω ότι
167 εε ο μεταν- ο εργοδότης θα προσλάβει τον μετανάστη με ασφάλιση,
168 με τον ίδιο μισθό που θα προσλάμβανε έναν έλληνα.
169 Οπότε ε με αυτόν τον τρόπο ενισχύει τον φασισμό,
170 ενισχύει το να προσλαμβάνω εγώ ανθρώπους μετανάστες
171 που έχουν ανάγκη, ανασφάλιστους να τους κάνω ντελίβερι
172 ε να μην τους δίνω τον μισθό που πρέπει και να σκοτώνονται στον δρόμο να:
173 K μμ
174 A εγώ διαφωνώ σε αυτό (.) Με την έννοια τον όρο φασισμός
175 M ναι

- 176 Α γιατί ο όρος φασισμός περιλαμβάνει πολύ συγκεκριμένα πράγματα,
177 αποτελείται από πολύ συγκεκριμένα πράγματα.
178 Μπορεί ο φασισμός να αποτελείται από τον ρατσισμό (.)
179 γιατί ακολουθούν ρατσιστικές πρακτικές
180 όπως ανέφερες αυτό με τους μετανάστες γενικότερα
181 αλλά ντάξει προφανώς η αστυνομική βία είναι πάλι στοιχείο του φασισμού
182 δηλαδή σε φιμώνει αυτό το πράγμα εε ή ότι τα
183 Μ Συγγνώμη που θα σε διακόψω αλλά αυτά τα πράγματα
184 κάποια πράγματα που γίνονται τώρα
185 γινόντουσαν τα ίδια πράγματα ακριβώς επί Παπαδόπουλο
186 Α Συμφωνώ σε αυτό αλλά (.) ε μπορεί σε κάποια πράγματα
187 οι πρακτικές τους να θεωρηθούν φασιστικές
188 αλλά ε το: το πρόγραμμα που ακολουθεί η ΝΔ για παράδειγμα
189 μιάς και μιλάμε γι αυτό ε είναι
190 στηρίζεται στην εεε στον νέο-φιλελευθερισμό.
191 Θέλουν να χαρακτηρίζονται φιλελεύθεροι αλλά στην ουσία είναι
192 νέο-φιλελεύθεροι που ο φιλελευθερισμός στην Ελλάδα έχει εντελώς
193 διαφορετική σημασία από ότι έχει στο υπόλοιπο κόσμο
194 Μ αχα
195 Α Ε: απλά φασιστικό δεν είναι το κόμμα
196 Μ Με τον τεχνικό όρο εννοείς εσυ
197 Α Με τον εε (.) όχι με τον τεχνικό όρο μπορεί να χρησιμοποιεί κάποια πράγματα
198 και να πούμε- μπορούμε να πούμε ότι είναι στοιχεία του φασισμού
199 όπως είπα ότι ο ρατσισμός είναι στοιχείο του φασισμού
200 αλλά στοιχείο του φασισμού δεν είναι μόνο ο ρατσισμός,
201 είναι ο αντισημιτισμός είναι εε ξέρω γω ε:
202 Μ η ομοφοβία (.) σίγουρα είναι οποιαδήποτε κατά την γνώμη μου
203 είναι οτιδήποτε συμβαίνει και σε περιορίζει
204 εννοώ σημαντικά δεν μιλάμε σε περιορίζει σε κα- είσαι σε μικρό διαμέρισμα
205 έτσι; Μιλάμε για σοβαρό περιορισμό ότι αν- κ γω συμφωνώ ότι με τον
213 τεχνικό όρο δεν μπορείς να πεις ότι είναι φασίστες αλλά
214 με την ουσιαστική σημασία με τα πράγματα που γίνονται κάθε μέρα είναι.
215 Α προφανώς και πόσοι από βουλευτές από ΝΔ είναι φασίστες

216 δηλαδή ο Άδωνις δεν μπορείς να μου πεις ότι είναι φιλελεύθερος,

217 ο άνθρωπος είναι φασισταριό του κερατά δηλαδή χαχαχα

218 Μ χαχαχ

219 Α δεν μπορείς να πεις κάτι άλλο εε

220 Μ είναι ευρωπαίος χεχεχε νταξει

221 Α εεε αλλά θεω- θεωρούνται δεξιόι και καλά τι να πεις

(2η συνέντευξη)

Στο 5^ο απόσπασμα κατασκευάζεται η ΝΔ ως φασιστικό κόμμα στις πρακτικές του και γίνεται σχετική η συζήτηση γύρω από την «πραγματική ιδεολογική ταυτότητα» κάποιου κόμματος ή ατόμου μέσα από την βιωμένη εμπειρία και την διανοητική προσέγγιση της «πραγματικότητας».

Αρχικά ο συμμετέχων τοποθετεί την συζήτηση σε ένα συγκριτικό πλαίσιο δύο διαφορετικών κυβερνήσεων της ΝΔ και του ΣΥΡΙΖΑ και διαμορφώνει μία λίστα με τέσσερα μέρη προσδίδοντας γεγονικότητα στον φασιστικό χαρακτήρα της ΝΔ. Το πρώτο μέρος σχετίζεται με την αστυνομική βία στις πορείες που θεωρούνται ως ένα δημοκρατικό δικαίωμα πολιτών, το οποίο φαίνεται να καταστρατηγείται αστυνομικά και να αποσιωπάται από τα ΜΜΕ τα οποία κατασκευάζονται ως χειραγωγούμενα, γεγονός που θα μπορούσε να τοποθετήσει την σύγχρονη «πραγματικότητα» εντός ενός πλαισίου μετα-αλήθειας. Το δεύτερο στοιχείο είναι η χειραγωγή των ΜΜΕ (146,147), το τρίτο είναι ο οικονομικός φασισμός που κατασκευάζεται στον λόγο με εμπειρικά δεδομένα ενισχύοντας την γεγονικότητα και το τέταρτο σχετίζεται με το μεταναστευτικό που βασίστηκε επίσης σε εμπειρικά δεδομένα (135-177). Ο ίδιος, παραλληλίζει τις πρακτικές του κόμματος με αυτές επί Χούντας στην Ελλάδα κατασκευάζοντας έτσι μία «κυκλικότητα της ιστορίας» και μετά την παρέμβαση της δεύτερης συμμετέχουσας αναγνωρίζει ότι τεχνικά μιλώντας ίσως το κόμμα να μην χαρακτηρίζεται φασιστικό ωστόσο στην ουσία του παραμένει δεδομένου ότι στελέχη του κόμματος είναι «φασισταριά του κερατά» (215-221).

Η δεύτερη συμμετέχουσα αρνείται τον χαρακτηρισμό του κόμματος της ΝΔ ως φασιστικού διότι (1) ο όρος φασισμός περιλαμβάνει πολύ συγκεκριμένα πράγματα και (2) το πολιτικό πρόγραμμα της ΝΔ βασίζεται στον νέο-φιλελευθερισμό και (3) οι

ίδιοι θέλουν να χαρακτηρίζονται φιλελεύθεροι. Η παραπάνω κατασκευή αποκτά γειγονικότητα καθώς τα σχετικά επιχειρήματα εμφανίζονται με την μορφή λίστας. Ωστόσο, είναι πράγματι φιλελεύθεροι;

Εντός του ίδιου αποσπάσματος υπάρχουν δύο ακόμη ιδιαίτερα στοιχεία που βρίσκονται εντός του αναλυτικού ενδιαφέροντος: Το πρώτο, σχετίζεται με την ποιότητα του φιλελευθερισμού στην Ελλάδα σε σχέση με τον υπόλοιπο κόσμο (192,193) «που ο φιλελευθερισμός στην Ελλάδα έχει εντελώς διαφορετική σημασία από ότι έχει στο υπόλοιπο κόσμο». Η δήλωση αυτή τοποθετεί την ιδεολογική συζήτηση σε ένα δίπολο της Ελλάδας και του υπόλοιπου κόσμου όπου η διάκριση αποκτά αξιολογική χροιά με τον φιλελευθερισμό στην Ελλάδα να ορίζεται από την συμμετέχουσα ως νέο-φιλελευθερισμός ο οποίος αν εξεταστεί επί του πλαισίου φαίνεται να υιοθετεί στοιχεία φασιστικά. Η ίδια όμως διάκριση θα μπορούσε να θεωρηθεί ενδεικτική μία πολιτισμικής και κοινωνικής ενημερότητας που κατασκευάζει την εκάστοτε ιδεολογία ως πολιτισμικά εξαρτώμενη, ως μία οργανωμένη σκέψη που έρχεται να προσαρμοστεί σε συγκεκριμένα τοπικά δεδομένα.

Το δεύτερο ενδιαφέρον στοιχείο δεδομένης της προσέγγισης της παρούσας έρευνας, είναι η χιουμοριστική- ειρωνική κατασκευή, από έναν συμμετέχοντα, του Άδωνι Γεωργιάδη ως όχι φασίστα, αλλά ως «Ευρωπαίου» (220). Η συγκεκριμένη κατασκευή μπορεί να εξεταστεί αφενός, εντός ενός εγχώριου πλαισίου που όπου ο ίδιος πολιτικός έχει κατασκευάσει την Ελλάδα ως χώρα «Δυτική», δηλαδή που ανήκει στην Δύση και θα συνεχίσει να ανήκει σε αυτή η οποία ταυτίζεται με έννοιες όπως η πρόοδος και η εξέλιξη (οικονομικά, κοινωνικά, πολιτισμικά, επιστημονικά) (Sewpaul,2016), και αφετέρου εντός μιας ευρύτερης συζήτησης που συνεχίζει να είναι ενεργή γύρω από την «ανάγκη» κατηγοριοποίησης και αναγνώρισης μία συλλογικής εθνικής και πολιτισμικής ελληνικής ταυτότητας η οποία αντλεί από τον κλασικό δυϊσμό ανάμεσα σε (φαντασιακή/imaginary) Ανατολή και Δύση (Xenakis,2013). Ενώ λοιπόν, η συζήτηση φαίνεται –θεωρητικά- να οδηγείται σε κατασκευές μιας “κανονιστικής υβριδικότητας” (Xenakis, 2013) ή εναλλακτικά μίας «Μεσογειακής ιδέας» από την οποία μπορεί κανείς να αντλήσει για να γεφυρώσει το χάσμα μεταξύ Ανατολής και Δύσης στο ελληνικό πλαίσιο, και να μετριάσει εσωτερικές πολιτισμικές εντάσεις (Tsoukalas, 2002), στο παραπάνω απόσπασμα η σύνδεση που γίνεται μεταξύ εθνικιστικών λόγων μέλους της κυβέρνησης και

ακροδεξιών πρακτικών της κυβέρνησης με την Ευρώπη, φαίνεται να δημιουργεί νέα διλήμματα τοπικής περισσότερο εμβέλειας.

Η ειρωνική τοποθέτηση του συμμετέχοντα μπορεί να ερμηνευθεί με δύο τρόπους: ο πρώτος, κατασκευάζει την Ευρώπη όχι ως προοδευτική και εξελιγμένη με όρους ισότητας, αλλά ως έναν θεσμό που υιοθετεί και εφαρμόζει ακροδεξιές πρακτικές τις οποίες υιοθετεί και η Ελλάδα, και κατά συνέπεια, γίνονται σχετικά ζητήματα περί ενός υγιούς (;) Δημοκρατικού πολιτεύματος, προσδίδοντας στο θέμα μία διλημματική χροιά. Από την άλλη, η τοποθέτηση αυτή του συμμετέχοντα θα μπορούσε να ερμηνευτεί ως έμμεση (λόγω ειρωνείας) αναφορά στην απόκλιση των πρακτικών ελληνικής κυβέρνησης από τα ευρωπαϊκά ιδανικά ή πιθανώς και των ελλήνων που ψήφισαν το συγκεκριμένο κόμμα (γεγονός που αναδεικνύεται στο απόσπασμα της ίδιας συνέντευξης στην ενότητα περί κυρίαρχης πολιτικής ιδεολογίας).

2^η Ενότητα: Πολιτική Κρίση

Ζητώντας από τους συμμετέχοντες της έρευνας να τοποθετηθούν αναφορικά με ζητήματα της σύγχρονης πολιτικής σκηνής και να εξηγήσουν πολιτικά και ιδεολογικά γεγονότα, αναδύθηκε στον λόγο τους η κατασκευή μιας συγχρονικής πολιτικής κρίσης στο πλαίσιο της οποίας ανέκυψαν, όχι μόνο νέες κατασκευές της πολιτικής και της ιδεολογίας, ιδεολογικά διλήμματα και ερμηνευτικά ρεπερτόρια, αλλά και σκέψεις αναφορικά με την αντιπροσωπευτικότητα της Δημοκρατίας ως πολιτεύματος που θα συζητηθεί σε ξεχωριστή ενότητα.

1^ο Απόσπασμα

Το απόσπασμα αυτό εντάσσεται σε ένα πλαίσιο γενικότερης συζήτησης του τρόπου λειτουργίας της πολιτικής συγχρονικά, όπου αναδείχθηκε η υποκειμενική αξιολόγηση της συνθήκης στο εκάστοτε πλαίσιο προκειμένου να θεωρηθεί ότι η πολιτική λειτουργεί με ορθό τρόπο ή όχι.

505 Ο: Ε ναι, φυσικά και πρέπει να υπάρχει διαφωνία.

506 Άμα δεν υπάρχει διαφωνία δεν πρόκειται να βγει αποτέλεσμα.

507 Άμα συμφωνούσαμε όλοι μεταξύ μας τότε θα μέναμε στάσιμοι (ένα πράγμα)

508 Βέβαια όχι αυτό το πράγμα που γίνεται τώρα, έτσι;

509 Που χα ↑πόλεμος γίνεται ουσιαστικά ένα χάος αυτό το πράγμα δεν είναι

510 διαφωνία, είναι «δουλεύω συμφεροντολογικά καθαρά».
511 Το καταλαβαίνω από την μία αυτό, αλλά από την άλλη,
512 η κεντροαριστερά και κυρίως το ΠΑΣΟΚ δεν το κάνει αυτό
513 Είναι υπέρ του διαλόγου και φαίνεται.
514 Και μάλιστα φάνηκε στις τελευταίες δηλώσεις που κάνανε για τα πανεπιστήμια
515 που εεε θέλει να προωθήσει ο Μητσοτάκης τα ιδιωτικά πανεπιστήμια
516 και λέει το ΠΑΣΟΚ ότι- ο Ανδρουλάκης, να μιλάμε με τα ονόματα=
517 Κ: Ναι, ναι
518 Ο: =Εεε ότι δεν λέμε όχι στα ιδιωτικά, αλλά να μην παραγκωνιστούν τα
519 δημόσια το οποίο είναι ένα μέτρο. Είναι το πιο σωστό κατ' εμέ.
520 Οπότε ναι μεν υπάρχει διαφωνία
521 αλλά υπάρχει και συμφωνία σε αυτήν την περίπτωση
522 που είναι και τα δύο πολύ σημαντικά
523 διότι αν περνάει μόνο το συμφέρον του ενός,
524 κάτι το οποίο συμβαίνει γιατί υπάρχει αυτοδυναμία από την ΝΔ,
525 ε τότε δεν ακούγονται καθόλου και όλες οι υπόλοιπες φωνές να το πω έτσι.
(Απόσπασμα 1ης συνέντευξης, πιλοτική)

Στο παραπάνω απόσπασμα ο συμμετέχων αναπτύσσει την άποψή του σχετικά με την λειτουργία της πολιτικής κατασκευάζοντας στον λόγο μία συνθήκη κρίσης αντλώντας από ένα φιλελεύθερα ενημερωμένο ερμηνευτικό ρεπερτόριο που αναγνωρίζει την εξυπηρέτηση του συμφέροντος ως καθοριστικό παράγοντα λειτουργίας της πολιτικής, το οποίο λειτουργεί ως αυταπόδεικτο επιχείρημα που δεν χρήζει περεταίρω εξήγησης (510, 511). Η συνθήκη «κρίσης» κατασκευάζεται και με όρους πολέμου ενώ παράλληλα αντλεί από ένα κοινωνικά ενημερωμένα ρεπερτόριο αναφορικά με το ελληνικό πλαίσιο κάνοντας αναφορά στο νομοσχέδιο περί ίδρυσης ιδιωτικών πανεπιστημίων.

Ακόμα, η διλημματική σκέψη και η κατασκευή αυτού που η Mouffe όρισε ως Agonism (2005) αναδύεται μέσα από την ρητορική αποποίησης (511: από την μία- από την άλλη) στηριζόμενος σε μία γεγονική αλήθεια, ένα εμπειρικό δεδομένο που προσδίδει γεγονικότητα στο επιχείρημα (512,513) ενώ ταυτόχρονα τοποθετείται ο ίδιος ιδεολογικά και κομματικά επί του ζητήματος ίδρυσης ιδιωτικών πανεπιστημίων στην Ελλάδα (518,519). Το επιχείρημα της πολιτικής κρίσης έρχεται να συμπληρώσει στο τέλος μία καταστασιακή περιγραφή μάλλον της ασταθούς δημοκρατίας όπου «

δεν ακούγονται καθόλου και όλες οι υπόλοιπες φωνές» (Ishchenko, 2023) και το κάνει μέσα από μία ακραία διατύπωση που ενισχύει την γεγονικότητα. Αξίζει να σημειωθεί ότι στις ίδιες γραμμές επιχειρηματολογίας ο συμμετέχων δεν τοποθετείται κριτικά, αλλά εναλλάσσεται θέσεων ξεκινώντας από μία φυσικοποίηση των αντιθετικών απόψεων χρησιμοποιώντας ένα απρόσωπο ρήμα (505) περνώντας σε ένα ταυτοτικό, συλλογικό «εμείς» που σκέφτεται και λαμβάνει αποφάσεις(507) και μεταβαίνει (lose face) σε μία θέση παρατηρητή των πολιτικών γεγονότων που «απλώς συμβαίνουν εκεί έξω» αξιοποιώντας μέσους(524), παθητικούς(525) και ενεστωτικούς ρηματικούς τύπους τρίτου προσώπου. Η ευρύτερη επιχειρηματολογία του συμμετέχοντα αντλεί από την μία, από φιλελεύθερη ιδεολογία (510,511) από ένα ρεπερτόριο «μονοπώλειο των των εκλεγμένων», και από την άλλη, από ένα «ρεπερτόριο ισότητας» (523-525) για να κατασκευάσει την πολιτική συνθήκη ως μία σε κρίση(Ishchenko, 2023). Τέλος, Η πολιτική κρίση δεν θα μπορούσε να θεωρηθεί ανεξάρτητη των ιδεολογικών εκφράσεων εντός αυτής, πόσω δε μάλλον, όταν αυτή η κρίση σχετίζεται με μία ασταθή Δημοκρατία.

2ο Απόσπασμα

Οι συμμετέχοντες νωρίτερα, κλήθηκαν να ερμηνεύσουν τα αποτελέσματα των εθνικών εκλογών του Ιουνίου 2023 βλέποντας τον εκλογικό χάρτη της Ελλάδας όπως αυτός δημοσιοποιήθηκε από τα ΜΜΕ και το Υπουργείο Εσωτερικών. Σε συνέχεια της παραπάνω συζήτησης, ζητήθηκε από τους συμμετέχοντες να εξηγήσουν την κομματική διαμόρφωση της Βουλής και την νίκη της ΝΔ. Στο πλαίσιο αυτό αναδύθηκε η κατασκευή πολιτικής κρίσης μέσα από ένα ρεπερτόριο κούρασης και τοξικότητας.

82 X είναι;

83 K δεν είναι δεν είναι όχι

84 X α δεν είναι μπράβο ε: δεν είναι

85 Οπότε σιγοντάρεται ας πούμε από έναν καταδικασθέντα ε:

86 Αυτό σημαίνει δηλαδή ότι ο κόσμος ήθελε η πλειοψηφία του κόσμου το 41%

87 Να εμπιστευτεί κάποιον που κάπως αποδεδειγμένα φάνηκε

88 να ενδιαφέρεται για τον κόσμο ορθώς μη ορθώς;

89 Εε:με ειλικρίνεια χωρίς ειλικρίνεια;Υποκριτικά;

90 Δεν ξέρω

91 Πάντως σίγουρα πα- ήθελε να εμπιστευτεί ένα πολιτικό κόμμα

92 Βρήκε την ΝΔ και έριξε στα τάρταρα την αντιπολίτευση

93 Επειδή δεν ήταν αρκετά ισχυρή

(Απόσπασμα 6ης συνέντευξης)

Σε μία προσπάθεια περεταίρω εξήγησης (Απόσπασμα II) της νίκης της ΝΔ στις εκλογές ο πρώτος συμμετέχων απέδωσε το γεγονός στην εξάντληση του κόσμου λόγω προηγούμενης πολιτικής τοξικότητας (66) και κρίσεων (69) κατασκευάζοντας την εκλογή της ΝΔ ως την πιο αξιόπιστη για τον κόσμο λύση. Πρόκειται για μία τοποθέτηση που το αποστασιοποιεί από τα πολιτικά δρώμενα και προσεγγίζει την «εκεί έξω» πολιτική συνθήκη αντλώντας από ένα ρεπερτόριο κρίσης -κούρασης και τοξικότητας-. Και οι δύο συμμετέχοντες τοποθετούνται στον λόγο ως παρατηρητές αξιοποιώντας τρίτο ρηματικό πρόσωπο και απρόσωπες εκφράσεις χωρίς να γίνεται καμία χρήση ιδιοτήτων ή ταυτοτήτων. Στην προσπάθεια οχύρωσης της θέσης/του επιχειρηματός του ο πρώτος συμμετέχοντας αξιοποιεί μία ρητορική «πρόληψης» (Billig, 1987) (75) όπου επιχειρεί να οχυρώσει το επιχειρήμά του από επίφοβες κρίσεις, με άλλα λόγια να διαχειριστεί την θέση του πριν τεθεί υπό αμφισβήτηση, εισάγοντας στην συζήτηση την θέση της ακροδεξιάς στην Βουλή χωρίς όμως να υπάρξει κάποια συλλογιστική αλλά επιστρέφοντας στην αρχική τοποθέτηση ότι δηλαδή «η πλειοψηφία του κόσμου, το 41% να εμπιστευτεί κάποιον που κάπως αποδεδειγμένα φάνηκε να ενδιαφέρεται για τον κόσμο ορθώς μη ορθώς; Εε:με ειλικρίνεια χωρίς ειλικρίνεια; Υποκριτικά; Δεν ξέρω. Πάντως σίγουρα πα- ήθελε να εμπιστευτεί ένα πολιτικό κόμμα. Βρήκε την ΝΔ και έριξε στα τάρταρα την αντιπολίτευση επειδή δεν ήταν αρκετά ισχυρή». Στη συγκεκριμένη διατύπωση έχει ενδιαφέρον ότι το 41% των ατόμων που ψήφισαν ερμηνεύτηκε από τον συμμετέχοντα ως «η πλειοψηφία του κόσμου» ενώ η ΝΔ κατασκευάζεται ως ένα κόμμα που «απλώς υπήρχε εκεί έξω» («βρήκε την ΝΔ») ώστε να επιλέγει από τον κόσμο και μάλιστα με πιθανώς λαθεμένα κριτήρια που εμφανίζονται στον λόγο μέσα από ρητορικές ερωτήσεις και μία δήλωση άγνοιας που εδραιώνει την αμφιβολία ρητορικά. Τέλος, στο απόσπασμα διαμορφώνεται μια διακειμενικότητα μεταξύ ενός λόγου θρησκευτικού και πολιτικού με την έννοια του «αιρετικού» όπως αναφέρεται σε κόμματα (77) σπάζοντας έτσι τα τυπικά όρια ενός πολιτικού λόγου δίνοντας μία «νέα» διάσταση, μια διαφορετική και πιο καθημερινή προσέγγιση.

4ο Απόσπασμα

Στα παρακάτω αποσπάσματα κατασκευάζεται η πολιτική κρίση με δύο τρόπους: ο πρώτος (Απόσπασμα Ι) είναι μέσω της τοποθέτησης ότι «η πολιτική δεν έχει καν να κάνει με πολιτική λίγο αλλά τέλος πάντων» και ο δεύτερος σχετίζεται με την απουσία αντιπολίτευσης (Απόσπασμα ΙΙ) .

Ι)

Το απόσπασμα αυτό προέκυψε στη συζήτηση των συμμετεχόντων στο πλαίσιο μιας προσπάθειας ορισμού της ιδεολογίας. Η περιπλοκότητα του ορισμού αναδύθηκε όταν η ιδεολογία προσεγγίστηκε ως πράξη καθημερινή, και μια συμμετέχουσα τη διέκρινε από την ιδεολογική πολιτική. Η πρώτη συμμετέχουσα μέσα από εμπειρικά παραδείγματα συνέδεσε την καθημερινή συμπεριφορά με την πολιτική ιδεολογία και έτσι αναδύθηκε το ζήτημα ορισμού της πολιτικής.

481 Μ «ο- πιστεύω ότι(.) η πολιτική

482 δεν έχει καν να κάνει με πολιτική λίγο αλλά τέλος πάντων

483 γιατί η πολιτική τι είναι η πολιτική; Ακούς εσύ πολιτική; Κάνεις-ξερ-

484 Ο σίγουρα δεν ξέρω

485 Ο ωραία μπράβο πιστεύω ούτε εγώ ξέρω τόσα πολλά για την πολιτική οπότε

486 Κ τι είναι η πολιτική;

487 Μ άντε τώρα

488 Κ Πριν το ανέφερεις πολύ γρήγορα και έλεγα να μην διακόψω εε αρκετά πριν

489 δηλαδή (.)σε ένα πλαίσιο που λέγαμε για ιδεολογίες νομίζω έκανες μία διάκριση

490 της ιδεολογίας και της πολιτικής πολύ στοχευμένη (.)

491 ή εγώ εστίασα μάλλον εκεί.

492 Πόσο μακριά είναι οι δύο έννοιες;

493 Μ «Πάλι είναι υποκειμενικό° χαχα είναι λίγο όλα υποκειμενικά

494 (0.4)

495 Α να πω;

496 Μ ναι

497 Ο °τι ρωτας °

498 Μ °ελα μου ντε°

- 499 Α η πολιτική νομίζω είναι πιο ευρύς όρος
 500 και κάτω από την ομπρέλα της πολιτικής βρίσκεται η ιδεολογία
 501 γιατί η πολιτική μπορεί να είναι: το οτιδήποτε.
 502 Πολιτική, είμαι πολίτης ε το ότι: θα πετάξω το σκουπιδάκι μου στον δρόμο
 503 και δεν θα το πάω στον κάδο ε: είναι πολιτική πράξη και αυτή,
 504 δηλαδή δείχνει τι είδους πολίτη: είμαι μέσα στην κοινωνία
 505 Μ α εσύ παίρνεις την πολιτική με την αε με την αυτή της έννοια με αυτήν
 506 την έννοια που είναι στη- πολιτική αυτό που-
 507 η συμπεριφορά του πολίτη ξέρω γω το πήρες έτσι
 508 Α ναι αλλά(.) είναι πολιτική είναι και η συμπεριφορά του πολίτη
 509 αλλά συμπεριφορά του πολίτη είναι και το τι θα ψηφίσει(.) τα κόμματα
 510 άρα και αυτό είναι πολιτική και τα κόμματα είναι πολιτική=
 (Απόσπασμα 2ης συνέντευξης)

Όσον αφορά τον πρώτο τρόπο, η άγνοια της έννοιας (481-483) φάνηκε να στηρίζει και την απουσία της έννοιας με πρακτικό τρόπο από την ελληνική συνθήκη, ενώ στάθηκε η αφορμή για την διάκριση μεταξύ των εννοιών της «πολιτικής» και της «ιδεολογίας». Ακόμα, μέσα από την κατασκευή της πολιτικής ως άσχετης με την ίδια την πολιτική προχωράει σε μία απομείωση της έννοιας τοποθετώντας την με άλλα λόγια σε ένα “κενό”. Στις κατασκευές τους αυτές, οι συμμετέχοντες αντλούν από ένα ρεπερτόριο υποκειμενικότητας («Μ °Πάλι είναι υποκειμενικό° χαχα είναι λίγο όλα υποκειμενικά») όχι επειδή απαραίτητα τοποθετούνται στον λόγο τους σχετικά με ζητήματα οντολογικά, ζητήματα αλήθειας, αλλά επειδή με αυτόν τον τρόπο οχυρώνουν το επιχείρημά τους από πιθανές αρνητικές αντιδράσεις και κριτικές. Στην φράση που παρατέθηκε συνδυάζεται η ακραία διατύπωση και ο μετριασμός ως ρητορικές τεχνικές που προσδίδουν γεγονόττητα και δίνουν την δυνατότητα στον συμμετέχοντα να διαχειριστεί την αυτοπροβολή του. Αξίζει να σημειωθεί ότι το ίδιο ρεπερτόριο διατρέχει όλο τον λόγο των συμμετεχόντων της συγκεκριμένης συνέντευξης όπως θα διαπιστωθεί σε παρακάτω αποσπάσματα. Αυτή η υποκειμενικότητα και η ρευστότητα της έννοιας εμφανίζεται στον λόγο όχι μόνο μέσω των προσωπικών τοποθετήσεων που διακρίνονται (505) αλλά και μέσω αοριστιών (501) που προσδίδουν και γεγονόττητα. Οι συμμετέχοντες φαίνονται να συμφωνούν στην υποκειμενικότητα των όρων (520) και μία από αυτούς κατασκευάζει την πολιτική ως έναν όρο «ομπρέλα» κάτω από τον οποίο βρίσκεται η

ιδεολογία εφόσον οτιδήποτε κάποιος κάνει εντός μιας κοινωνίας θα μπορούσε να θεωρηθεί πολιτική πράξη από την καθημερινή συμπεριφορά μέχρι και τα ίδια τα κόμματα (499-510). Αξίζει να σημειωθεί ότι δίνεται στους συμμετέχοντες το έρεισμα για την διάκριση πολιτικής και ιδεολογίας, με άλλα λόγια κατά την διεξαγωγή της συνέντευξης συμμετείχα ως συνεντεύκτρια ενεργά στην κατασκευή (490) δεδομένου βέβαια ότι νωρίτερα στη συνέντευξη είχε ρητά ειπωθεί από τον συμμετέχοντα η διάκριση ιδεολογίας και πολιτικής.

Ενότητα 3^η: Πολιτική κρίση και κρίση της Δημοκρατίας ως πολιτεύματος

Ως απόρροια της προηγούμενης ενότητας περί πολιτικής κρίσης, γίνεται σχετική η συζήτηση για την αντιπροσωπευτικότητα της Δημοκρατίας. Το ζήτημα αυτό προέκυψε μέσα από διάφορα αποσπάσματα πολλών συνεντεύξεων και θα εξεταστούν ενδεικτικά ορισμένα εξ αυτών κυρίως λόγω της συχνότητας ανάδυσής του στο πλαίσιο ιδεολογικών διερευνήσεων.

Τα τελευταία χρόνια, οι πολιτικοί θεωρητικοί και άλλοι επιστήμονες έχουν αμφισβητήσει μια σειρά από μακροχρόνιες υποθέσεις σχετικά με την «αντιπροσωπευτική δημοκρατία». Νέες ιδέες και έρευνες, αμφισβητούν την αποτελεσματικότητα των συστημάτων πολιτικής εκπροσώπησης αναφορικά με την Δημοκρατία καθώς και το περιεχόμενό τους. Αρκετές, λοιπόν είναι οι καθιερωμένες ιδέες και πρακτικές της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας αμφισβητούνται, συμπεριλαμβανομένης της διάκρισης μεταξύ «άμεσης» και «αντιπροσωπευτικής» δημοκρατίας (Saward, 2008).

Η πεποίθηση της Hanna Pitkin, όπως παρουσιάζεται στο έργο της (2004), είναι ότι «Η αντιπροσώπευση έχει αντικαταστήσει τη δημοκρατία αντί να την υπηρετεί ... Οι αντιπρόσωποι δεν ενεργούν ως αντιπρόσωποι του λαού, αλλά απλώς, αντί γι' αυτόν» και ότι «οι ρυθμίσεις που αποκαλούμε “αντιπροσωπευτική δημοκρατία” έχουν γίνει υποκατάστατο της λαϊκής αυτοδιοίκησης και όχι θέσπισή της» (2004).

1^ο Απόσπασμα

Το παρακάτω απόσπασμα αποτελεί μέρος μίας συζήτησης όπου αναλύεται ο λόγος για τον οποίο οι συμμετέχοντες δεν είναι κομματικοποιημένοι και πολιτικοποιημένοι, και τα λεγόμενά τους/οι κατασκευές τους, αξιοποιούνται επί του παρόντος, με εστίαση στην Δημοκρατία ως πολίτευμα που επί του ελληνικού πλαισίου,

οργανώνεται σε κομματικές παρατάξεις οι οποίες δυσλειτουργούν εφόσον βασικό τους χαρακτηριστικό είναι η διαφθορά.

- 198 Φαγώνονταν πάρα πολύ μεταξύ τους και θυμάμαι χαρακτηριστικά ότι
199 Σχεδόν μας διέφθειραν και εμάς
200 Δηλαδή όσοι ήμασταν ακομμάτιστοι
201 ερχόντουσαν και μας έπιαναν και μας έλεγαν ξέρω γω
202 Έλα να με ψηφίσεις και θα σου κάνω το ταξίδι δώρο θα σε πληρώσω ας πούμε:
203 εε πώς το λένε αυτό; Θα σου πληρώσω τα: το τα- το αντίτιμο το εισιτήριο
204 είτε ήτανε ας πούμε ξέρω γω αεροπλάνο είτε ήτανε τρένο είτε ήτανε οτιδήποτε
205 και μου χε κακοφανεί τόσο πολύ αυτών η διαφθορά τόσο πολύ
206 μου χε κακοφανεί και λέω ρε παιδί μου εγώ αν θα- δεν θα ψηφίζα ποτέ ας
207 πούμε κόμμα εεε μεγάλο μόνο αν ήμουνα σίγουρος όπως είπε ο Σ δηλαδή ότι
208 το ισοζύγιο ήτανε πολύ θετικό
(Απόσπασμα 6ης συνέντευξης)

Στο παραπάνω απόσπασμα γίνεται η σύνδεση της κομματική πολιτικής οργάνωσης, και συνεπώς της Αντιπροσωπευτικής Δημοκρατίας με την διαφθορά, τις πελατειακές σχέσεις και τα ρουσφέτια θίγοντας άμεσα την λειτουργικότητα και την αντιπροσωπευτικότητα του Δημοκρατικού πολιτεύματος όπως λειτουργεί συγχρονικά στην Ελλάδα. Εάν λοιπόν η Αντιπροσωπευτική Δημοκρατία δεν λειτουργεί «σωστά», ποιά θα μπορούσε να είναι η εναλλακτική; Αποτελεί η Άμεση Δημοκρατία βέλτιστη αντι-πρόταση ή μήπως θα ήταν καλύτερο να γίνει μία συνολική αναθεώρηση της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας;

Σε γενικές γραμμές, μέχρι την εποχή της γαλλικής και της αμερικανικής επανάστασης, η «δημοκρατία» εξακολουθούσε να σημαίνει κάτι που προσομοιάζει την «άμεση δημοκρατία», όπως εφαρμόστηκε στην πολιτική της αρχαίας αθηναϊκής πόλης-κράτους. Και η «αντιπροσώπευση» ήταν κάτι που έκαναν οι μονάρχες και οι αριστοκράτες και όχι οι «δημοκράτες». Μόνο με αυτό που ο Dahl (1989) αποκάλεσε «δεύτερο μετασχηματισμό» της δημοκρατίας άρχισε να διαμορφώνεται μία σύγχρονη αντίληψη για την «αντιπροσωπευτική δημοκρατία» - ως ένα σύστημα στο οποίο ο λαός επιλέγει αντιπροσώπους σε τακτά χρονικά διαστήματα με εκλογές, συνδυάζοντας στοιχεία δημοκρατικής επιλογής με πολιτική εκπροσώπηση (Saward, 2008).

2^ο Απόσπασμα

Εντός ενός ευρύτερου πλαισίου διερεύνησης του τρόπου λειτουργίας της πολιτικής ζητήθηκε από τον συμμετέχοντα να απαντήσει στην εξής ερώτηση: «Μεταξύ των κομμάτων, και όσον αφορά την λειτουργία της πολιτικής, στο ελληνικό πλαίσιο, θεωρείς ότι υπάρχουν, υπάρχει ένα threshold, ένα όριο, από το οποίο και πάνω ή από το οποίο και κάτω μπορείς να το δεις όπως θες, πρέπει να υπάρχει μία συμφωνία και μετά ζητάμε τις διαφορετικές απόψεις;».

520 Οπότε ναι μεν υπάρχει διαφωνία

521 αλλά υπάρχει και συμφωνία σε αυτήν την περίπτωση

522 που είναι και τα δύο πολύ σημαντικά

523 διότι αν περνάει μόνο το συμφέρον του ενός,

524 κάτι το οποίο συμβαίνει γιατί υπάρχει αυτοδυναμία από την ΝΔ,

525 ε τότε δεν ακούγονται καθόλου και όλες οι υπόλοιπες φωνές να το πω έτσι.

Στο παραπάνω απόσπασμα θίγεται η μη ορθή λειτουργία της αντιπροσωπευτικής Δημοκρατίας με τρόπο εστιασμένο στην απόλυτη ικανότητα της εκάστοτε κυβέρνησης να λαμβάνει αποφάσεις με απόλυτα ανεξάρτητο τρόπο της αντιπολίτευσης που οδηγεί σε πολιτική κρίση, δηλαδή σε υπόσκαψη του Δημοκρατικού πολιτεύματος. Στο απόσπασμα αυτό δεν αναδύεται άμεσα ζήτημα αντιπροσωπευτικότητας, ωστόσο γίνεται έμμεση σύνδεση με σκέψεις που σχετίζονται με ζητήματα αντιπροσωπευτικότητας και ισότητας λαμβάνοντας υπόψη το ποσοστό των πολιτών που 1^ο ψήφισε στις εκλογές και 2^ο ψήφισε το κυβερνών κόμμα. Ωστόσο, πρέπει να συλλογιστούμε: Πότε είναι αντιδημοκρατικές οι ανισότητες στην πολιτική εξουσία και γιατί; Ενώ ορισμένοι συγγραφείς καταδικάζουν τυχόν ανισότητες στην πολιτική εξουσία ως απόκλιση από το ιδανικό της δημοκρατίας, αυτή η άποψη είναι ευάλωτη στην απλή αντίρρηση ότι οι αντιπροσωπευτικές δημοκρατίες συγκεντρώνουν την πολιτική εξουσία στα χέρια των εκλεγμένων αξιωματούχων αντί να την κατανέμουν ισότιμα μεταξύ των πολιτών, αλλά είναι λιγότερο δημοκρατικό για αυτό;

3^ο Απόσπασμα

Το παρακάτω κείμενο αποτελεί μέρος μιας γενικότερης πολιτικής και κομματικής συζήτησης που ξεκίνησε από τον σχολιασμό του χάρτη, και την ερμηνεία των

εκλογικών αποτελεσμάτων και οδηγήθηκε στην δική τους εκλογική επιλογή και στα κίνητρά τους.

163 Γ >χι εγώ δεν το σκέφτηκα έτσι(.)

164 αυτό που σου πα πριν ότι ήθελα να μπουν περισσότερα κόμματα

165 για να μην υπάρχει αυτοδυναμία του Μητσοτάκη

166 οπότε ψηφίζοντας ένα μικρό κόμμα

167 αυξάνεις τις πιθανότητες να μην είναι αυτοδύναμος <

168 Και θ↑έλω να δώσω και λόγο και φωνή σε κάποιον που δεν έχω ακούσει

(Απόσπασμα 4ης συνέντευξης)

Το παραπάνω απόσπασμα τυπικά είναι η απάντηση της συμμετέχουσας στην εξής ερώτηση: “Πώς οδηγηθήκατε σε αυτή την επιλογή;”” εννοώντας την κομματική επιλογή στις βουλευτικές εκλογές του 2023. Παρόλο που στο απόσπασμα αυτό, δεν γίνεται λόγος για πολιτική κρίση, κατασκευάζεται ρητά η επιθυμία των συμμετεχουσών να πληθύνουν οι φωνές στη Βουλή ώστε, να μην μπορεί το κυβερνών κόμμα να λαμβάνει ανεξέλεγκτα αποφάσεις για τον λαό. Το ιδιαίτερο χαρακτηριστικό του αποσπάσματος αυτού σε σχέση με τα παραπάνω, έγκειται στην έκφραση «και θέλω να δώσω και λόγο και φωνή σε κάποιον που δεν έχω ακούσει» (168). Ξεκινώντας από τον τρόπο διατύπωσης, κατασκευάζεται ένας ενεργός ενσυνείδητος πολίτης που έχει την ικανότητα-ή την εξουσία- να δώσει (ενεργητικά δηλαδή συνειδητά) φωνή και λόγο σε κάποιον που μέχρι στιγμής δεν είχε την δυνατότητα να εκφραστεί και να ακουστεί (να έχει επίδραση ο λόγος του). Με άλλα λόγια, δεν χωρούσε σε κάποιο «εθνικό ή πολιτικό κυρίαρχο αφήγημα» παρά την δημοκρατικότητα του πολιτεύματος. Η συμμετέχουσα εδώ, φαίνεται να τοποθετείται κριτικά, με την άμεση εμπλοκή της στη συνθήκη και την επίγνωση ότι δεν έχουν όλα τα κόμματα ίσες ευκαιρίες να επηρεάσουν τις πολιτικές αποφάσεις. Το παραπάνω απόσπασμα, με άλλα λόγια, κατασκευάζει ως επιθυμητό τον ιδεολογικό πλουραλισμό στην διαδικασία πολιτικών πρακτικών επιδιώκοντας να αποτραπεί, μέσω της εκλογικής τους συμπεριφοράς, η δυνατότητα αυτοδυναμίας από την ΝΔ.

4^η Ενότητα: Ιδεολογική ή μη, βάση ψήφου

Σ’ αυτήν την ενότητα, η συζήτηση στρέφεται γύρω από την ιδεολογική κινητοποίηση της ψήφου των συμμετεχόντων της έρευνας, μέσα από ρητές ερωτήσεις. Η κατασκευή της ενότητας, αλλά και νωρίτερα, της ημι-δομημένης συνέντευξης,

κινήθηκε με βάση ερευνητικά ευρήματα που σχετίζονται με την σύνδεση ιδεολογικών τοποθετήσεων των πολιτών και ιδεολογικών τοποθετήσεων κομμάτων ιδιαίτερα όσων κινούνται εντός του φάσματος δεξιάς-αριστεράς (Ferland & Dassonville, 2019). Παρόλο που οι κατασκευές των συμμετεχόντων αντλούσαν από διαφορετικά αποθέματα, η ψήφος κατασκευάστηκε ως τουλάχιστον εν μέρει ιδεολογικά επηρεασμένη.

1^ο Απόσπασμα

Έπειτα από την κατασκευή της πολιτική οργάνωσης ως διεφθαρμένης, και τις τοποθετήσεις των συμμετεχόντων ως μη κομματοποιημένων, ρωτήθηκαν ευθέως για την συμμετοχή τους ως ψηφοφόροι στις εκλογές.

255 Σ εγώ ψήφιζα ψήφισα το κόμμα της Ζωής Κωνσταντοπούλου

256 Ένα μικρό κόμμα για: πιο πολύ ως αντίδραση

257 στη κυριαρχία των δύο μεγάλων κομμάτων

258 Και όταν λέω αντίδραση όχι με: την κακή έννοια

259 Αλλά με την έννοια ότι τους έχουμε δει

260 έχουμε δει τις επιλογές τους εδώ και πολλές δεκαετίες

261 οπότε ήθελα να δώσω μία ψήφο εμπιστοσύνης στο κόμμα της Ζωής

262 Κ και γιατί λοιπόν η Ζωή και όχι κάποιο άλλο κόμμα αφού ήταν από αντίδραση;

263 Σ Καλή αυτό είναι μία καλή ερώτηση

264 Γιατί είδα την ε πολιτική ομιλία της ε Ζωής Κωνσταντοπούλου

265 Είδα κάποιες ιδέες της και κάποιους στόχους που έθεσε

266 Και με έπεισε περισσότερο από τα υπόλοιπα κόμματα τα μικρά δηλαδή

267 Κ μμ

268 Σ αυτό

269 Κ θεωρείς ότι ήτανε: η προσέγγισή σου είχε ιδεολογικά στοιχεία;

270 Δηλαδή είδες ας πούμε προγραμματικούς στόχους που έλεγαν τι το τόσο

271 διαφορετικό και αν αυτό το διαφορετικό είχε κάποια ιδεολογική χροιά ας πούμε

- 272 Σ όχι δεν είχε κάποια ιδεολογικά στοιχεία
273 Γιατί όπως σου χα πει και ωρότερα δεν είμαι κομματικοποιημένος
274 ούτε είμαι αριστερός ούτε είμαι δεξιός
275 Κ άρα θεωρείς ότι κάθε κόμμα φέρει μία ιδεολογία;
276 Σ ναι κάθε κόμμα έχει την ε: θεωρώ φέρει την ιδεολογία του
277 Κ ωραία
278 Σ και πιστεύω ότι: πρέπει να κρίνουμε με γνώμονα το εθνικό συμφέρον
279 Και ότι θα ναι καλό καθέννας πολίτης να: ψηφίζει αυτό που πιστεύει
280 αλλά να βλέπει και αυτά που έκανε το προηγούμενο κόμμα
281 Κ μμ
294 Σ εε και η Ζωή είχε είχε στο πρόγραμμά της εε είχε
295 δώσει έμφαση στο εθνικό στοιχείο και στην προάσπιση του εθνικού
300 συμφέροντος
(Απόσπασμα 6ης συνέντευξης)

Στο παραπάνω απόσπασμα αναδύεται ένα δίλημμα αναφορικά με την ιδεολογική βάση της ψήσου. Ο συμμετέχοντας κατασκευάζει την κομματική του επιλογή ως αποτέλεσμα αντίδρασης σε μία χρόνια συνθήκη επικράτησης δύο κομμάτων και λόγω των ιδεών και των στόχων που έθεσε. Αναφορικά με την αντίδραση «με την καλή έννοια» ο συμμετέχοντας κάνει μία αξιολογική τοποθέτηση κινούμενος εντός του διπόλου «καλό-κακό» υιοθετώντας μία απόλυτη οπτική.

Όταν ρωτήθηκε αν οι στόχοι της Ζωής Κωνσταντοπούλου ήταν ιδεολογικά καθορισμένοι ο συμμετέχοντας απάντησε αρνητικά και συνέχισε, τοποθετώντας πραγματιστικά τον εαυτό μακριά από ιδεολογίες και κόμματα της αριστεράς ή της δεξιάς(274). Αμέσως μετά, ο ίδιος κατασκευάζει τα κόμματα ως φέροντα μία ιδεολογία και τους πολίτες ως ελεύθερους να επιλέξουν ό τι «πιστεύουν» έχοντας κατά νου τις πράξεις των προηγούμενων κομμάτων και το «εθνικό συμφέρον». Ο συμμετέχοντας φαίνεται να αντλεί από μία φιλελεύθερη(279) και εθνικιστική ιδεολογία (278,295) την ίδια στιγμή που αρνείται την ιδεολογική καταβολή της ψήφου. Η ερώτηση που του διατυπώθηκε προσέγγισε τα ιδεολογικά στοιχεία με όρους διαφορετικότητας εφόσον η απουσία διαφορών οδηγεί στην μηδενισμό, δηλαδή στην απουσία ιδεολογίας, ένα –κατά πολλούς- φαινόμενο που δεν υιοθετήθηκε στην παρούσα εργασία.

2° Απόσπασμα

Νωρίτερα στην ίδια συνέντευξη κατασκευάστηκε η πολιτική σκηνή ως αναμενόμενη να διαμορφωθεί με αυτόν τον τρόπο αν και τα ακροδεξιά στοιχεία αναμενόταν να μην είναι τόσα πολλά. Ο συμμετέχοντας κατασκευάζει τα κόμματα με ιδεολογικούς όρους και έπειτα του ζητείται να τοποθετηθεί προσωπικά επί των πολιτικών ζητημάτων αναφορικά με τις εκλογές.

272 Σ όχι δεν είχε κάποια ιδεολογικά στοιχεία

273 Γιατί όπως σου χα πει και νωρίτερα δεν είμαι κομματικοποιημένος

274 ούτε είμαι αριστερός ούτε είμαι δεξιός

275 Κ άρα θεωρείς ότι κάθε κόμμα φέρει μία ιδεολογία;

276 Σ ναι κάθε κόμμα έχει την ε: θεωρώ φέρει την ιδεολογία του

277 Κ ωραία

278 Σ και πιστεύω ότι: πρέπει να κρίνουμε με γνώμονα το εθνικό συμφέρον

279 Και ότι θα ναι καλό καθένας πολίτης να: ψηφίζει αυτό που πιστεύει

280 αλλά να βλέπει και αυτά που έκανε το προηγούμενο κόμμα

281 Κ μμ

294 Σ εε και η Ζωή είχε είχε στο πρόγραμμά της εε είχε

295 δώσει έμφαση στο εθνικό στοιχείο και στην προάσπιση του εθνικού

300 συμφέροντος

(Απόσπασμα 3ης συνέντευξης)

Στο πρώτο μέρος του αποσπάσματος ο συμμετέχοντας δηλώνει ότι ψήφισε ΝΔ στις εκλογές θεωρώντας τον Κυριάκο Μητσοτάκη πιο ικανό σε σχέση με τα δύο αμέσως επόμενα πιο ισχυρά κόμματα της Βουλής προσεγγίζοντας έτσι το ζήτημα με όρους περισσότερο αντικειμενικούς ή αξιοκρατικούς, με όρους ικανοτήτων. Αμέσως μετά ο συμμετέχοντας κατασκευάζει μία αντιστοιχία μεταξύ κομμάτων και ιδεολογιών αναφέροντας ρητά ότι επειδή δεν πιστεύει στην ιδεολογία των ακραίων κομμάτων δεν θα ψήφιζε και το εκάστοτε κόμμα (72-75). Δεδομένων πρότερων αποσπασμάτων (της ίδιας αλλά και των άλλων συνεντεύξεων) που θέλουν την ιδεολογία να υπάρχει αλλά να μην είναι τόσο επιδραστική όπως παλαιότερα, και αυτό το απόσπασμα αναγνωρίζει τα ακραία ως ιδεολογικά κόμματα και από εκεί και πέρα ξεκινά η κατασκευή μιας περισσότερο μετα-ιδεολογικής πολιτικής συνθήκης. Αξίζει να γίνει μία αναφορά σχετικά με την ταύτιση του Κουτσούμπα με τον Κομμουνισμό χρησιμοποιώντας το ρήμα «είναι» (72) κατασκευάζοντας έτσι τον κομμουνισμό ως

μία ιδιότητα που κάποιος «απλώς είναι» δίνοντας μία υπαρξιακή οντολογική διάσταση στο θέμα, το οποίο γίνεται περισσότερο από και καθημερινό μέσα από την μεταφορά που αξιοποιείται «να οδηγήσει καλύτερα το καράβι», η οποία μεταφορά επίσης, δύναται να διασπάσει τα “άκαμπτα” εννοιολογικά πλαίσια μιας υπάρχουσας πολιτικής τάξης. Συνολικά, ο συμμετέχοντας προσανατολίζεται στη συζήτηση με όρους ηγεσίας (66,69) και έχοντας μία προσωποκεντρική πολιτική σκηνή κατά νου ως κοινό τόπο (70-72). Έχει υποστηριχθεί ότι επειδή οι ιδεολογικές διαφορές μεταξύ των πολιτικών κομμάτων είναι συχνά μικρές και επειδή πολλά από τα θέματα είναι εξαιρετικά πολύπλοκα, τότε είναι αναμενόμενη η εξατομίκευση. Οι ψηφοφόροι αναζητούν ηγέτες τους οποίους αισθάνονται ότι μπορούν να εμπιστευτούν και οι οποίοι θα έχουν τον χαρακτήρα να αντιδράσουν σωστά σε απρόβλεπτες κρίσεις (Antaki & Condor, 2014).

5^η Ενότητα: Ιδεολογική ή μη, βάση κομμάτων

Στην παρούσα ενότητα οι συμμετέχοντες κλήθηκαν να συνδέσουν την ιδεολογία με την δράση των κομμάτων συγχρονικά. Μέσα από τα παρακάτω αποσπάσματα αναδύθηκε ένας, κατά κύριο λόγο, μετα-ιδεολογικός προσανατολισμός, ο οποίος όμως, δεν στερούνταν ιδεολογικών διλημμάτων, ενώ παράλληλα το ζήτημα προσεγγίστηκε ιδιαίτερα με όρους οικονομικούς και αξιοποιώντας το ρεπερτόριο διαφοράς θεωρίας-πράξης.

1ο Απόσπασμα

Η παρακάτω κατασκευή αποτελεί την τοποθέτηση του δεύτερου συμμετέχοντα αναφορικά με τον ιδεολογικό ή μη, χαρακτήρα των κομμάτων δεδομένου ότι νωρίτερα ο προηγούμενος συμμετέχοντας κατασκεύασε τα κόμματα ως ιδεολογικά.

308 εε να σου πω εεε νομίζω ότι τα κόμματα δεν ξέρω πώς το καταφέρνουν
309 και οι πολιτικοί σαν να ισορροπούν ανάμεσα στην αλήθεια και στο ψέμα
310 στο φαίνεσθαι και στο είναι
311 δηλαδή ανάλογα με το που κυμαίνεται το συμφέρον τους
312 το ισοζυγιάζουν και με το συμφέρον το: προσωπικό, το κομματικό κλπ
313 και άλλες φορές θα προωθήσουνε την εθνική ατζέντα

- 314 άλλες φορές όμως θα την υποσκελίσουν την εθνική ατζέντα
 315 και δεν θα θέσουν ως πούμε ως ζήτημα σημαντικό τα εθνικά ζητήματα
 316 θα πούνε εε εντάξει δεν πειράζει δεν έγινε και κάτι τέτοιο
 317 ή θα ξεγελάσουν τον κόσμο κατά την γνώμη μου
 318 δηλαδή σαν να: σαν να είναι παιχνίδι ισορροπιών game of thrones
 319 θα λεγα δηλαδή ότι άλλες φορές φαίνεται πραγματικά να πιστεύουνε
 320 και να θέλουνε το καλό της χώρας και άλλες φορές να το προβάλλουνε ως
 321 δικαιολογία και άλλες φορές να το υποσκελίζουνε ανάλογα με το συμφέρον
 322 Κ άρα η ιδεολογία τι ρόλο έχει; Αν έχει
 323 Χ αν έχει αν έχει
 324 Νομίζω ότι η ιδεολογία είναι κάτι που:
 325 που εύκολα το λένε δύσκολα το τηρούν τα περισσότερα κόμματα
 326 αλλά επειδή ο Έλληνας το χει καταλάβει αυτό
 327 ότι εύκολα το λένε δύσκολα το τηρούνε
 328 πλέον εμπιστεύονται αυτούς που έχουνε συνέπεια
 329 Κ που έχουνε συνέπεια στην πράξη
 330 ακόμα κι αν δεν τηρούν την ιδεολογία που υποτίθεται ότι έχουν;
 331 Χ πολύ έξυπνη ερώτηση κι αυτή μπράβο
 332 Με αιφνιδίασες άλλο ( )
 333 Όχι
 334 Θεωρώ δηλαδή ότι εμπιστεύονται αυτούς που λένε την ιδεολογία τους
 335 και την υπερασπίζονται εν τέλει
 (Απόσπασμα 6^{ης} συνέντευξης)

Στο παραπάνω απόσπασμα αναδύονται ποικίλες ενδιαφέρουσες κατασκευές ως απάντηση στην ερώτηση: «Συμφωνείς ότι κάθε κόμμα φέρει μία ιδεολογία;» που νωρίτερα τέθηκε στον συνομιλητή του και συμμετέχοντα της έρευνας, όπου η απάντησή του ήταν θετική. Ο παρών συμμετέχοντας κατασκευάζει τον τρόπο λειτουργίας των κομμάτων ως ένα «παιχνίδι ισορροπιών», ένα κατόρθωμα(308) εξισορρόπησης «αλήθειας» και «ψέματος» (309), προσωπικού και κομματικού συμφέροντος και υπεράσπισης και υπόσκαψης της εθνικής ατζέντας (310-315) που δεν έχει ιδιαίτερες ιδεολογικές καταβολές (323). Η παραπάνω κατασκευή αποκτά γεγονικότητα μέσα από την διαμόρφωση λίστας που εξηγεί την έννοια «παιχνίδι ισορροπιών» και την διακειμενικότητα που χτίστηκε με την αναλογία με την σειρά «

game of thrones» η οποία φαίνεται να καθιστά πιο «απλή» πιο καθημερινή την σχετική συζήτηση. Ο συμμετέχοντας τοποθετείται επί του ζητήματος διατηρώντας μία απόσταση, ως παρατηρητής λαμβάνοντας όμως την ευθύνη των λεγομένων του, εφόσον ρητά κατασκευάζει όσα λέει ως αντικείμενο προσωπικής άποψης (317). Με άλλα λόγια, Η παραπάνω «αστάθεια» των κομμάτων κατασκευάζεται ως απόρροια της απουσίας ιδεολογίας ενώ η ίδια η ιδεολογία στις επόμενες γραμμές κατασκευάζεται ως μία διαδικασία που διαφοροποιείται στην θεωρία και στην πράξη όπου οι πολιτικοί ευκολότερα αντλούν από αυτήν ρητορικά παρά την εφαρμόζον πρακτικά (323-325). Το ιδιαίτερο στοιχείο εδώ δεν έγκειται στην απόκλιση θεωρίας-πράξης που και σε προηγούμενες ενότητες αναδύθηκε ως κατασκευή, αλλά το γεγονός ότι ο έλληνας έχει επίγνωση της συνθήκης ασυνέπειας λόγων-έργων και εμπιστεύεται μόνο εκείνους τους πολιτικούς που δείχνουν συνέπεια (324-329). Ωστόσο, αυτή η νέα κατασκευή διαμορφώνει μία διλημματική συνθήκη όπου η ύπαρξη ιδεολογικών κομμάτων αμφισβητείται την ίδια στιγμή που οι έλληνες αναγνωρίζουν και υποστηρίζουν τα ιδεολογικά κόμματα που εμφανίζουν συνέπεια. Εάν μάλιστα μπορούσε να εξεταστεί το απόσπασμα εντός του ευρύτερου και αναλυμένου σε άλλες ενότητες πλαισίου στο οποίο εντάσσεται θα γινόταν εμφανές ότι ο συμμετέχοντας αντλεί την ίδια στιγμή από ιδεολογικά και μετα-ιδεολογικά αποθέματα κατασκευάζοντας και τα δύο ως «πραγματικά».

2^ο Απόσπασμα

Στο συγκεκριμένο μέρος του αποσπάσματος οι συμμετέχουσες αιτιολογούν γιατί τα μεγαλύτερα κόμματα -όπως οι ίδιες κατασκεύασαν νωρίτερα- “χάνουν” την ιδεολογία που είχαν καθορισμένη για πολλά χρόνια, ενώ νωρίτερα, στην ίδια συζήτηση, η ιδεολογία πλέον δεν κινείται σε στεγανά της δεξιάς και της αριστεράς, δεν έχει κάποιο “πρόσημο” παρότι η ΧΑ κατασκευάστηκε ως φέρουσα μία “κακή ιδεολογία”, και στον ορισμό της διακατέχεται από έντονη υποκειμενικότητα, μοιάζει με ταυτότητα και με μια πιο “ολοκληρωμένη άποψη”.

370 ίσως προσπαθεί να φτιάξει (.) να βρει μία νέα ιδεολογία;

371 Λίγο(.) κι όταν έχεις την ευθύνη τόσων ανθρώπων

372 που θα μου πεις οκευ σε ψήφισαν υποτίθεται γι αυτά που πρεσβεύεις (.)

373 αλλά προσπαθείς λίγο να προσαρμοστείς (.)

374 στα σύγχρονα δεδομένα και στα ζητήματα

375 των ανθρώπων των πολιτών ας πούμε(.)
376 ανεξάρτητα από το αν σε ψήφισε ή όχι
377 οπότε ενδεχομένως γι αυτό λίγο να χάνουν την(.) ιδεολογία τους
378 την αρχική τους ιδεολογία όπως είχαν οριστεί τα κόμματα
379 πριν κάμποσα χρόνια που ψήφιζαν οι παππούδες μας ας πούμε
(Απόσπασμα 4ης συνέντευξης)

Το δοθέν απόσπασμα κατασκευάζει τα κόμματα ως ιδεολογικά αντλώντας αντιφατικά από «κλασικά» ιδεολογικά «ορισμένη πριν από κάμποσα χρόνια»(366-369) και μετα-ιδεολογικά(370-376) αποθέματα ενώ κατασκευάζει και την λειτουργία του κυβερνώντος κόμματος ως τέτοια που εξυπηρετεί το σύνολο των πολιτών ανεξαρτήτως της εκλογικής τους κατεύθυνσης, γεγονός που κατασκευάζει μία αντιπροσωπευτική Δημοκρατία που λειτουργεί όπως θεωρητικά προβλεπόταν. Ίσως λοιπόν, να ήταν πιθανότερο η κατασκευή αυτή να τοποθετείται όχι εντός μίας καθαρά «μετα-ιδεολογικής» συνθήκης, η οποία ενδοκειμενικά κατασκευάζεται με τη χρήση μετριάσεων (377), αλλά εντός ενός πλαισίου Δημοκρατικού, όπου οι ιδεολογίες έχουν –κατά την κατασκευή- θετικό αξιολογικό πρόσημο («πιστή στην ιδεολογία της») και καταβάλουν προσπάθειες αλλαγή ώστε να προσαρμοστούν σε συγχρονικά ζητήματα που απασχολούν το σύνολο των πολιτών. Αξίζει, τέλος, να αναφερθεί ότι δεν γίνεται εμφανής η εμπλοκή του συμμετέχοντα στη συνθήκη με όρους πρόθεσης, πράξης και ευθύνης.

3ο Απόσπασμα

Η συζήτηση που ακολουθεί, έγινε σχετική με την τοποθέτηση μιας εκ των συμμετεχουσών που χαρακτήρισε τον εαυτό της ως “πολιτικοποιημένο και όχι κομματικοποιημένο” ξεκινώντας μία συζήτηση αναφορικά με το ποιός έχει δικαίωμα να σχολιάζει και να “καταδικάζει” τα αποτελέσματα των εκλογών και τις μετέπειτα κυβερνητικές πρωτοβουλίες κατασκευάζοντας αυτόν που δεν ψηφίζει ως έναν που δεν έχει αυτό το δικαίωμα. Αυτή η κατασκευή, θα μπορούσε να θεωρηθεί ενδιαφέρουσα λογοαναλυτικά και ερευνητικά, αλλά δεν εμπίπτει στο παρόν ερευνητικό πλαίσιο ενδιαφέροντος. Στη συνέχεια, η ίδια συμμετέχουσα ανέφερε ότι δεν ψήφισε στις εκλογές και στην συνέχεια τοποθετήθηκαν και οι υπόλοιπες.

- 211 I δεν ψήφισα
- 212 K για ποιόν λόγο δεν ψήφισες;
- 213 I δεν ήθελα να ψηφίσω
- 214 K δεν θέλεις γιατί σου περνάει αδιάφορο γιατί
- 215 I γιατί: για μένα όλοι αυτοί που βγαίνουν και λένε αυτά που λένε
- 216 πάνω κάτω είναι ίδιοι και απλά ο ένας προσπαθεί να ανταγωνιστεί τον άλλον και
- 217 Θ εε συμφωνώ
- 218 I δεν ασχολήθηκα γενικότερα και ποτέ με όλα αυτά οπότε
- 219 K εννοείς ότι όλα τα κόμματα είναι σχεδόν το ίδιο πράγμα;
- 220 I ναι (.) απλά ο καθένας βγαίνει και λέει κάτι παραπάνω για να μπορέσει να βγει
- 221 και ουσιαστικά: >είτε επιλέξεις τον έναν είτε επιλέξεις τον άλλον< και οι δύο:
- 222 και τα δύο κόμματα >δεν θα κάνουν τίποτα<
- 223 K θεωρείς ότι διεκδικούν το ίδιο πράγμα τα κόμματα;
- 224 I ναι: ε πιστεύω ότι είναι ανάλογα στο τι θα δώσει βαρύτητα (.)
- 225 το κάθε κόμμα που θα επικεντρωθεί τι θέλει να βελτιώσει τι θέλει να αλλάξει
- 226 τι θέλει να ανάλογα το τι έχει προτεραιότητα ότι ξέρεις τι
- 227 σε αυτό πρέπει να γίνει κάποια αλλαγή κάποια βελτίωση
- 228 ή να το σταματήσουμε τελείως αυτό
- 229 K και αυτό με ποιο κριτήριο πιστεύεις ότι το κάνει το κάθε κόμμα;
- 230 I α δεν ξέρω
- (Απόσπασμα 3ης συνέντευξης)

Στο παραπάνω απόσπασμα μέσα από την κατασκευή της συμμετέχουσας αναδύεται ένα κυνικά ενήμερο ρεπερτόριο που θέλει όλα τα κόμματα να είναι πάνω κάτω το ίδιο, και κανένα να μην προκαλεί κάποια βελτίωση (222) γεγονός που λειτουργεί αιτιολογικά της αποχής της από τις εκλογές (211-216). Στο ίδιο πλαίσιο, τα κόμματα κατασκευάζονται ως ανταγωνιστικά γεγονός που θα μπορούσε να οδηγήσει την σκέψη, σε ένα βαθύτερο επίπεδο, να αμφισβητήσει ξανά την λειτουργία του Δημοκρατικού πολιτεύματος μέσα από την σύνδεση της «ανταγωνιστικής φύσης» με την τελική «παντοδυναμία» ενός κόμματος όπως έχει σε άλλα αποσπάσματα αναφερθεί (6^η συνέντευξη, ενότητα 2^η). Στην συνέχεια της συζήτησης, η συμμετέχουσα φαίνεται να κατασκευάζει μία νέα «πραγματικότητα» όπου τα κόμματα διαφοροποιούνται αναφορικά με τα σημεία στο οποία επικεντρώνονται και κατασκευάζονται ως έχοντα ένα πλάνο «αλλαγής» αλλά στο τέλος η ίδια αρνείται να

αποδώσει κάπου τον τρόπο με τον οποίο το κάθε κόμμα οργανώνει αυτές τις αλλαγές υιοθετώντας έτσι ίσως μία ουδέτερη στάση (223-230).

4° Απόσπασμα

I)

219 Κ: Άρα, είναι χρήσιμη η έννοια της ιδεολογίας στην σημερινή κοινωνία;

220 Ο: Ναι φυσικά και είναι χρήσιμη

221 γιατί οφείλεις να γνωρίζεις (.) τις διαφορές που υπάρχουν μεταξύ των κομμάτων

222 που βρίσκονται μέσα στην βουλή και γενικά των κομμάτων, του τι πρεσβεύουν.

223 Δεν μπορεί κάποιος έτσι: αόρατα, τυφλά

224 Είμαι υπέρ του λαού ή είμαι υπέρ των καπιταλιστών; Δεν μπορεί να είσαι και

225 τα δύο.

226 Κ: Χμ. Θεωρείς ότι κάθε κόμμα διακατέχεται από κάποια ιδεολογία;

227 Ο: Ως έναν βαθμό ναι.

228 Ας πούμε τώρα πιστεύω ότι το ΠΑΣΟΚ του Ανδρουλάκη

229 εεε έχει εε είναι κεντροαριστερό πλέον καθαρά.

230 Εεε όπως και του Μητσοτάκη ντάξει κεντρο-δεξιό είναι ↓ρε παιδί μου

231 ↓κεντροδεξιό;

232 Δεξιό. Αλλά δεν είναι α- άκρα δεξιά.

233 Υπάρχει ιδεολογία, έτσι; Υπάρχει πάρα πολύ.

234 Εεε απλά (.) δεν νομίζω ότι μπορείς να κυβερνήσεις με →μία μόνο ιδεολογία.

235 Πρέπει να είσαι: εε και με τα δύο τα μέρη, για να το πω κάπως έτσι.

(Απόσπασμα 1ης συνέντευξης)

Το ενδιαφέρον -για την παρούσα εργασία- στοιχείο της παραπάνω κατασκευής έγκειται στην αντιφατική κατασκευή όσον αφορά τον ιδεολογικό χαρακτήρα πολιτών και κομμάτων όπου αρχικά είναι ανάγκη να επιλεγεί μία θέση μεταξύ λαού και καπιταλιστών, δηλαδή ο πολιτικός βίος είναι κανονιστικός εντός του διπόλου αριστεράς-δεξιάς χωρίς να δίνεται η δυνατότητα άλλης επιλογής ή θέσης, ενώ αργότερα αναιρείται η τοποθέτηση αυτή ρητά, κατασκευάζοντας την κυβέρνηση ως τέτοια που απαιτεί να «είναι» και με τα δύο μέρη και δεν μπορεί να διαθέτει μία μόνο ιδεολογία. Με άλλα λόγια, κατασκευάζεται ένα δίλημμα μέσα από δύο αντικρουόμενα ταυτοτικά ρεπερτόρια. Τέλος, μέσω της ρητορικής επιβεβαίωσης

(231), της ακραίας περίπτωσης (231) και με την ρητορική της αποποίησης (23,232) προσδίδεται γεγονικότητα σε όσα ο συμμετέχοντας κατασκευάζει.

II)

Λαμβάνοντας υπόψη όλα τα παραπάνω δεδομένα που πλαισιώνουν την ίδια συνέντευξη, ο συμμετέχοντας έχοντας κατασκευάσει τα κόμματα ως- εν μέρει τουλάχιστον- ιδεολογικά τα οποία λειτουργούν εντός μίας καπιταλιστικής πραγματικότητας, καλείται τώρα να προσδιορίσει τι συμβαίνει αναφορικά με τις ιδεολογίες στην πράξη με βάση τα όσα έχει μέχρι τώρα κατασκευάσει ως πραγματικά.

309 Αυτό είναι το θέμα, άλλο στην ιδεολογία και άλλο στην πράξη

310 Κ: Άρα τι έγινε η ιδεολογία του;

311 Ο: Η ιδεολογία του νομίζω ότι έχει να κάνει άσχετα με τα πολιτικά του

312 συμφέροντα έχει να κάνει με τα διπλωματικά. Και κυρίως με τις μεγαλύτερες

313 δυνάμεις γιατί: αν έχεις εντολές και αν έχεις μπει σε μνημόνια(.

314 που °↑α που μας έβαλε σε μνημόνιο

315 αυτός° εε έχεις εεε πώς το λένε, έλεγχο από άλλε- από ΔΝΤ από Παγκόσμιες

316 Τράπεζες και ούτω καθεξής, λόγω των δανείων κυρίως, δεν νομίζω ότι η

317 ιδεολογία σου έχει μεγάλη σημασία, έτσι; Μπορείς να την εφαρμόσεις μόνο σε

318 εγχώριο (.) μικρό επίπεδο. Δηλαδή: καθορίζεται ρε παιδί μου: με καθαρά

319 αντικειμενικά κριτήρια. Δεν νομίζ-δεν νομίζω ότι όταν γίνεσαι η εξουσία (.) εμ,

320 μπορείς να έχεις καθαρά (.) ιδεολογικά- να κυβερνάς με καθαρά ιδεολογικά

321 κριτήρια. Αυτό νομίζ- βασικά, το έκανε στην αρχή (.) της διακυβέρνησής του ο

322 Τσίπρας και έφαγε το κεφάλι του. Όταν: εε πήγε, το χαρακτηριστικότερο

323 παράδειγμα, όταν πήγε ο Βαρουφάκης τον Ντάισελμπλουμ και είπε ότι δεν

324 είμαστε διατεθειμένοι να συνεργαστούμε με την Ευρωπαϊκή Επιτροπή ήταν;

325 ποια ήταν δεν θυμάμαι προκειμένου να: για τον διακανονισμό του χρέους

326 Κ: Μάλιστα.

327 Ο: Που σόρρυ, ιδεολογικά το πήγε σωστά (.) με βάση την ιδεολογία του,

328 αλλά όταν είσαι κυβέρνηση, είσαι↓: η εξουσία ενός λαού

329 δε-δεν μπορείς να πάς καθαρά ιδεολογικά και να πεις ότι εγώ θα κάνω μόνο

330 αυτό και τίποτα άλλο°

(Απόσπασμα 1ης συνέντευξης)

Στο παραπάνω απόσπασμα ο συμμετέχοντας προσεγγίζει το ζήτημα αξιοποιώντας διάφορα ρεπερτόρια και μέσα από όρους που και νωρίτερα είχαν αναδυθεί όμως με διαφορετικό τρόπο. Αρχικά αναδύεται η διάκριση θεωρίας-πράξης όπου η θεωρία ταυτίζεται στην κυριολεξία με την ιδεολογία (309). Στις επόμενες γραμμές (313-320) κατασκευάζεται η ιδεολογία περισσότερο με όρους οικονομικούς οι οποίοι με την σειρά τους κατασκευάζουν σχέσεις εξάρτησης με ισχυρότερα κράτη όπου δεν υπάρχει χώρος για ιδεολογική έκφραση και η τοποθέτηση αυτή αποκτά γεγονικότητα μέσα από μία τριμερή λίστα (314, 315) και με την ρητορική επιβεβαίωσης που θέλει την ιδεολογία να έχει εφαρμογή μόνο σε εγχώριο επίπεδο όπου μάλλον εννοούνται ζητήματα που δεν άπτονται των εξαρτητικών οικονομικών σχέσεων. Τέλος, μέσα από ένα εμπειρικό παράδειγμα ολοκληρώνει την τοποθέτησή του επί του τρόπου διακυβέρνησης που δεν μπορεί να είναι καθαρά ιδεολογικός διότι οδηγεί σε καταστροφικά αποτελέσματα (321-325).

6^η Ενότητα: Κυρίαρχη πολιτική ιδεολογία και κουλτούρα

Στην ενότητα αυτή αναλύθηκαν προσεγγίσεις και κατασκευές της κυρίαρχης πολιτικής ιδεολογίας. Δύο ήταν οι κύριες κατευθύνσεις τους αξιοποιώντας, είτε όρους κουλτούρας, είτε ιδεολογικούς όρους για να τοποθετηθούν. Στο ίδιο πλαίσιο, αναδύθηκαν διαφορετικά ρεπερτόρια, ενώ για πρώτη φορά, στο πλαίσιο των συνεντεύξεων, γίνεται σχετική η συζήτηση αναφορικά με το απολιτικό ως στάση συνενοχής.

1^ο Απόσπασμα

Νωρίτερα στη συνέντευξη, ρωτήθηκαν οι συμμετέχουσες αν υπάρχει κάποια κυρίαρχη πολιτική ιδεολογία στην Ελλάδα. Εφόσον η μία απάντησε θετικά και τεκμηρίωσε την απάντησή της αναφερόμενη σε συνεχείς κυβερνητικές εναλλαγές μεταξύ ΝΔ και ΠΑΣΟΚ, η δεύτερη συμφώνησε και η συζήτηση που ακολούθησε είναι η εξής:

550 Κ =δεν μπορείς να μου την ονομάσεις;

551 Μ °ηλιθιότητα χαχα°

552 Γ όχι αλήθεια δεν μπορώ(.) νιώθω ότι κάτι υπάρχει

- 553 γι αυτό είναι (.)τα αποτελέσματα κατά κάποιον τρόπο προκαθορισμένα (.)
- 554 αλλά δεν ξέρω τι είναι αυτή η ιδεολογία
- 555 Μ δεν θα την έλεγα εγώ αυτή που χω στο μυαλό μου
- 556 δεν είναι ακριβώς ιδεολογία πολιτική
- 557 Πιστεύω είναι αυτοί που έχουνε(.) την δύναμη(.)
- 558 και που μπορούν να διαχειριστούν πιο καλά
- 559 όχι πιο καλά έξυπνα πιο έξυπνα την δύναμη
- 560 που είναι (.) όπως έχει δείξει η ιστορία αυτά τα κόμματα (.)
- 561 δείχνουμε να τους εμπιστευόμαστε; να να όχι να τους εμπιστευόμαστε
- 562 να αφηνόμαστε περισσότερο σε αυτούς;
- 563 »Πχ δεν μπορώ να καταλάβω αυτό που είπε η Γ
- 564 Όταν με το που βγήκε ο ΣΥΡΙΖΑ
- 565 Πέσαν όλοι να τον φάνε<
- 566 Γιατί; (.) Δεν ξέρω
- 567 Δεν θεωρώ ότι είναι ακριβώς θέμα ιδεολογίας πολιτικής ιδεολογίας
- 568 Που έχει η χώρα μας θεωρώ ότι είναι σαν νοοτροπία πλέον
- 569 Και ο τρόπος που ψηφίζουμε δεν ξέρω έχουμε συνηθίσει έτσι
- (Απόσπασμα 4ης συνέντευξης)

Στο παραπάνω απόσπασμα ζητώντας από τις συμμετέχουσες να προσδιορίσουν αν υπάρχει κάποια κυρίαρχη πολιτική ιδεολογία παρότι δεν μπορούν να δώσουν μία απάντηση ρητά κατασκευάζουν μία συνθήκη όπου πιθανότατα υπάρχει, γεγονός που αποδεικνύεται μέσα από την κατασκευή των πραγμάτων ως τρόπον τινά προκαθορισμένα (552,553). Αυτή η κατασκευή του «προκαθορισμένου» αντλεί από τον κυνισμό και αφαιρεί από την επιτελεστικότητα οδηγώντας στην απραξία σε έναν τομέα (τον πολιτικό) που απαιτεί δράση. Η δεύτερη συμμετέχουσα παίρνει τον λόγο και κατασκευάζει αυτό που ερευνητικά ορίστηκε ως «κυρίαρχη πολιτική ιδεολογία» με δύο τρόπους: ο πρώτος προσεγγίζεται με όρους δύναμης που «απλώς διαθέτουν ορισμένοι», εμπιστοσύνης που δείχνει ο κόσμος σε αυτούς ή μάλλον περισσότερης οικειότητας, και ευφυΐας που πάλι οι ορισμένοι διαθέτουν και διαχειρίζονται καλύτερα την δύναμη και το επιχείρημα αυτό αποκτά γεγονικότητα μέσα από την ιστορικότητα που έρχεται να τα επαληθεύσει (557-562). Ενδιαφέρον στοιχείο της πρώτης αυτής προσέγγισης είναι η χρήση της έννοιας της «δύναμης», την στιγμή που ίσως περισσότερο αναμενόμενο θα ήταν να γίνει λόγος για εξουσία. Ο δεύτερος

τρόπος, προσεγγίζει το ζήτημα με όρους νοοτροπίας κάνοντας σχετική την συζήτηση περί κουλτούρας. Ωστόσο, η ίδια περνάει σε μία επιφανειακή σύνδεση της σύνδεση της νοοτροπίας με τον τρόπο που έχουμε συνηθίσει να ψηφίζουμε γεγονός που αναδεικνύει την ύπαρξη ενός σταθερού στοιχείου, ενός τρόπου σκέψης που κινητοποιεί την εκλογική συμπεριφορά και θα μπορούσε να οριστεί ως κυρίαρχη βάση τουλάχιστον των κυβερνώντων κομμάτων τις τελευταίες δεκαετίες(567-569). Τέλος, αξίζει να σημειωθεί ότι η συμμετέχουσα δεν απεμπλέκεται από το ζήτημα της κυρίαρχης πολιτικής ιδεολογίας καθώς κατασκευάζοντας εννοιολογήσεις αξιοποιεί ένα συλλογικό ταυτοτικό α' πληθυντικό πρόσωπο.

2^ο Απόσπασμα

Τα δύο παρακάτω μέρη του τρίτου αποσπάσματος εντάσσονται σε μία κατασκευή της ανθρώπινης σκέψης ως εν γένει ιδεολογικής, της πολιτικής συνθήκης ως περισσότερο μετα-ιδεολογικής και συνεχώς εν κινήσει όπου η χρήση ιδεολογικών εννοιών χρειάζεται αποσαφήνιση καθώς τίποτα δεν είναι ανεξάρτητο πλαισίου και τίποτα δεν αντικατοπτρίζει την αλήθεια.

1)

534 Υπάρχει κάτι κυρίαρχο σήμερα που μιλάμε;

535 Α να πω; Πάντοτε υπάρχει

536 Γ ναι πάντα υπάρχει

537 Κ τι είναι

538 Α αν το ονοματίσω θα είναι σαν να έβγαινα έξω από το πλαίσιο

539 Σαν να 'μουνα Θεός και να λεγα τα βλέπω όλα

540 Είμαι μέρος του κυρίαρχου

541 Αχαχα

542 Κ είσαι μέρος του κυρίαρχου αχαχα

543 Μ ναι ναι ναι

544 Α να στο πω έτσι (.)

545 Είναι πολύ πώς να το πω πολύ μικρο αυτή η παρατήρηση

546 Δηλαδή πολύ εκ των πραγμάτων δεν θεωρώ ότι αυτό

547 Ότι η ΝΔ είναι δεξιά

548 Ότι κυβερνάει δεξιά ξεκάθαρα

549 Γ ναι

- 550 Μ ναι
- 551 Α το λέω το χω πει και ξεκάθαρα δηλαδή
- 552 Κάποιοι γκρινιάζουν ότι η ΝΔ τώρα
- 553 Και μπορώ να χουν και ενστάσεις και για παλιότερα αλλά οίκευ whatever
- 554 Μ είναι κριτική
- 555 Α έχει νοηματοδότηση του τι θεωρείς δεξιό που είναι πάντα σχετικό
- 556 Γ ναι
- 557 Α αλλά ναι δεν
- 558 Γ ναι
- 559 Α εε
- 560 Γ εε να πω
- 561 Α ναι ναι πες
- 562 Γ γιατί αφορά αυτό
- 563 Ας πούμε αυτό που λέει τώρα ο Α για εμένα είναι δεξιά η ΝΔ
- 564 η κυρίαρχη ιδεολογία που μπορώ να το δω παγκοσμίως
- 565 σε ένα παγκοσμιοποιημένο πλαίσιο
- 566 έτσι όπως εγώ το βλέπω το πράγμα
- 567 είναι σίγουρα (.)ένας εε νέο-συντηρητισμός
- 568 ένας νέο-φιλελευθερισμός κλπ κλπ
- 569 έτσι το βλέπω εγώ όμως
- (Απόσπασμα 7ης συνέντευξης)

Στο παραπάνω μέρος του τρίτου αποσπάσματος η προσέγγιση της κυρίαρχης ιδεολογίας γίνεται με δύο τρόπους: ο πρώτος, από τον έναν συμμετέχοντα, γίνεται με μία κριτική τοποθέτηση του εαυτού εντός του κυρίαρχου αφηγήματος το οποίο αποφεύγει αρχικά να ορίσει, λόγω της αδυναμίας αποστασιοποίησής του από τα γεγονότα(535-555). Στο ίδιο πλαίσιο όμως, την ίδια στιγμή που κατασκευάζει ως αδύνατον να ορίσει το κυρίαρχο, περνάει σε μία κριτική τοποθέτηση όπου αναγνωρίζει κυρίαρχη την ΝΔ που όμως προσωπικά δεν την ορίζει ως δεξιά κατασκευάζοντας όμως έτσι έναν κοινό τόπο ο οποίος δεν χρειάζεται περαιτέρω τεκμηρίωση (548-551). Ακόμα, από αυτήν την κατασκευή αναδύεται για ακόμα μία φορά η ανάγκη για συγκεκριμενοποίηση των ορισμών με τους οποίους προσανατολίζεται κανείς στην πολιτική σκηνή πλέον. Η δεύτερη τοποθέτηση, γίνεται επίσης με τρόπο κριτικό τοποθετώντας τον εαυτό του επίσης εντός συνόλου, το οποίο

όμως σύνολο αναγνωρίζει και κατασκευάζει ως νέο-συντηρητικό και νέο-φιλελεύθερο(564-568) κατά την δική του προσωπική θεώρηση(569). Και οι δύο συμμετέχοντες φαίνεται να λειτουργούν με όρους αναστοχαστικότητας και κριτικής συνείδησης αντλώντας από κοινωνικά αποθέματα. Ευρύτερα στο απόσπασμα, κατασκευάζεται ένας χώρος όπου οι συμμετέχοντες φαίνεται να αναγνωρίζουν την ύπαρξη και την αιτία ύπαρξης της διαφορετικής τοποθέτησης λειτουργώντας δηλαδή με όρους agonism και multisubjectivity.

II)

Δεδομένης της ρευστότητας της πολιτικής και κοινωνικής συνθήκης που έχει κατασκευαστεί, το απόσπασμα αυτό τοποθετείται και εντός μία κατασκευασμένης γραμμικότητας παρά τις παρατηρήσεις οπισθοδρόμησης στη σκέψη και στις πρακτικές ορισμένων χωρών, που σίγουρα δεν θα φέρουν τα αντίστοιχα αποτελέσματα παλαιότερων εποχών.

598 Γ =και επίσης σε μεγάλες οικονομικές υπηρεσίες παγκοσμίως

599 πάντα εε φαίνεται να επιστρέφει το πράγμα λίγο

600 Να παίζουμε μπάλα για την πάρτη μας

601 Να παίζουμε μπάλα σαν χώρα πλέον

602 M να επικεντρωθούμε σε εμάς

603 Γ να επικεντρωθούμε σε εμας

604 Η Αγγλία Brexit ξέρω γω εε ο Τραμπ Αμερική ε: >make America great again

605 Δηλαδή προς μπαίνουμε πάλι σε ένα πλαίσιο

606 να: ασχοληθούμε με εμάς για να παίζουμε εμείς να επιδώσουμε εμείς<

607 Α είναι απολύτως αναμενόμενη άμα κάνουμε την αναγωγή ότι

608 Όταν ας πούμε κινδυνεύεις λες θα στραφ-

609 Σε ατομικό επίπεδο θα στρώσω τον εαυτό μου

610 M ναι

(Απόσπασμα 7^{ης} συνέντευξης)

Εντός του ίδιου πλαισίου, δηλαδή της διερεύνησης της κυρίαρχης πολιτικής ιδεολογίας, ο δεύτερος συμμετέχοντας κατασκευάζει σε παγκόσμια κλίμακα μία τάση ατομιστική, που εστιάζει δηλαδή στην εσωτερική και ίσως απομονωμένη εξέλιξη και πρόοδο με οικονομικούς και ιδεολογικούς όρους που αντλούν από μία περισσότερο εθνικιστική σκέψη (598-604). Ο λόγος του εμφανίζει γεγονικότητα φέρνοντας

συγκεκριμένα παραδείγματα τέτοιων τάσεων στροφής στον εαυτό (604) ενώ παράλληλα κατασκευάζεται μία διακειμενικότητα με όρους ποδοσφαίρου (600) που φέρνει το ζήτημα πιο κοντά στην καθημερινή σκέψη. Η παραπάνω κατασκευή φαίνεται επίσης να εμπεριέχει μία κυκλικότητα που σε μία προσπάθεια γενικευσιμότητας και ένταξης του αποσπάσματος στο ευρύτερο πλαίσιο της συζήτησης έρχεται σε αντίφαση με πρότερες κατασκευές περί συνεχούς ροής και αλλαγής των πραγμάτων.

3^ο Απόσπασμα

1)

Το παρακάτω απόσπασμα γίνεται σχετικό στο πλαίσιο μιας συζήτησης που προέκυψε μεταξύ των συμμετεχόντων αναφορικά με την ελληνική νοοτροπία, την σκέψη ελλήνων πολιτών αναφορικά με ζητήματα που απασχολούν φαινομενικά συγκεκριμένες μερίδες της κοινωνίας, ενώ στην πραγματικότητα, πρόκειται για ζητήματα που αφορούν όλους τους πολίτες. Έτσι, κατασκευάστηκε η ελληνική νοοτροπία ως ατομιστική που εκφράστηκε ως “εμείς να μαστε καλά και άσε τους άλλους να καίγονται”. Με άλλα λόγια, η σκέψη που κατευθύνει τη ψήφο των ελλήνων είναι ατομιστική, εστιάζει δηλαδή, στα ατομικά συμφέροντα παραμελώντας καίρια ζητήματα που όμως δεν άπτονται άμεσων προσωπικών επιδράσεων. Σε αυτό το πλαίσιο, έγινε η πρώτη σύγκριση της ελληνικής νοοτροπίας και της ελληνικής κυβέρνησης με άλλες του εξωτερικού, γενικά, όπου τα πράγματα ίσως τυγχάνουν μιας σφαιρικής θεώρησης.

764 A ναι

765 M Με αυτή αυτό εννοούσες;

766 A ναι ναι ναι απλά γιατί ακολουθούν προφανώς το ίδιο καπιταλιστικό σύστημα

767 έτσι; Γιατ- ε Όμως ο λαός της Γαλλίας αντέδρασε κάηκε το Παρίσι

768 για να: για κάτι το οποί:ο θέλανε να εφαρμόσουνε τώρα εμάς

769 M χιχιχιχι (γελακι)

770 A δεν κουνιέται ρουθούνι για πολύ πιο σοβαρά πράγματα έτσι;

771 M ε μα εμάς τώρα

772 A εγκλήματα χαχαχ οπότε::

773 M πραγματικά

774 A είναι και: η κουλτούρα του: (καθενός γενκά)

775 Κ Μιας που μπήκαμε στο θέμα της κουλτούρας (.)θέλω να σας ρωτήσω κάτι

776 Πιστεύετε ότι υπάρχει μία κυρίαρχη πολιτική ιδεολογία στην Ελλάδα;

777 Και αν ναι ποια είναι αυτή;

778 Α εγώ δεν πιστεύω πως υπάρχει μια κυρίαρχη πολιτική ιδεολογία

779 γιατί ο περισσότερος κόσμος αν βγεις έξω με ένα μικρόφωνο

780 στην Ερμού για παράδειγμα

781 και ρωτήσεις κόσμο εε και νέο κόσμο όλων των ηλικιών

782 (.) δεν έχει την γνώση για να απαντήσει

783 δεν τους ενδιαφέρει ποια είναι η ιδεολογία,

784 τους ενδιαφέρει ε το πώς θα περάσουμε καλά την επόμενη εβδομάδα,

785 μέχρι την επόμενη εβδομάδα.

786 Φυσικά και για να μην τα ισοπεδώω όλα

787 φυσικά υπάρχουν και άτομα που(.) ενδιαφερόμαστε, βάζω κι εμένα μέσα,

788 που ενημερωνόμαστε, διαβάζουμε πράγματα εε θέλουμε να είμαστε

789 ενημερωμένοι αλλά δεν πιστεύω ότι υπάρχει μία ξεκάθαρη ιδεολογία θα –

790 αν που μπορούμε να πούμε ότι (.) θέλουμε να υπάρχει μία ιδεολογία

791 είναι και καλά η ιδεολογία του καπιταλισμού

792 που υπάρχει στην πλειοψηφία του κόσμου ας πούμε

793 Μ εγώ πιστεύω ότι υπάρχει κυρίαρχη ιδεολογία πολιτική

794 εμ όποια τέτοια είναι και βασίζεται ακριβώς πάνω σε αυτό που είπες,

795 να περνάμε καλά την επόμενη εβδομάδα.

796 Αυτό λοιπόν τι σημαίνει κατά την γνώμη μου

(Απόσπασμα 2ης συνέντευξης)

Το παραπάνω απόσπασμα ξεκινάει κάνοντας σχετική την έννοια της κουλτούρας μέσα από μία προηγούμενη σύγκριση δεδομένων Ελλάδας και Ευρώπης που τώρα περνάει σε σύγκριση των λαών της Γαλλίας και της Ελλάδας, δεδομένου ότι η σύγκριση είναι επιτρεπτή λόγω της κοινής ιδεολογικής γραμμής(762,763) των κυβερνήσεων και του ευρύτερου καπιταλιστικού πλαισίου τους(766). Τούτων δοθέντων, και με αφορμή την μείωση των συντάξεων, ο συμμετέχων κατασκευάζει την αντιδραστικότητα του γαλλικού λαού (767)με θετικό τρόπο αντιπαραβάλλοντάς τον με την απάθεια που επικράτησε στην Ελλάδα με ίδια πολιτική απόφαση αλλά και σε ακόμα χειρότερες συνθήκες, ακόμα και εγκληματικές(768-772). Αυτό που αναδεικνύεται μέσα από την κατασκευή είναι η ξεχωριστή διάσταση της κουλτούρας

ενός λαού από το κυβερνών κόμμα και το ευρύτερο σύστημα στο οποίο εντάσσεται, και η κουλτούρα αυτή κατασκευάστηκε με τρόπο πρακτικό, καθημερινό, με όρους συλλογικής δράσης και συγκεκριμένα ακραίας πολιτικής αντίδρασης(767). Ακόμα αξίζει να τονιστεί η χρήση της λέξης Γαλλικός «λαός» η οποία προκαλεί μία αλληλουχία συγκεκριμένων ιδεολογικά φορτισμένων αντιδράσεων, διαμορφώνοντας μία συλλογική εθνική ταυτότητα, ενώ σε άλλη περίπτωση εύκολα θα μπορούσε να αντικατασταθεί από έννοιες όπως «πολίτης» ή «κάτοικοι της Γαλλίας».

Με αφορμή την συζήτηση που ξεκίνησε, ζητήθηκε από τους συμμετέχοντες να τοποθετηθούν επί την ύπαρξη ή μη μίας κυρίαρχης πολιτικής ιδεολογίας. Η πρώτη συμμετέχουσα, προσεγγίζει το θέμα με όρους αδιαφορίας κατασκευάζοντας τους έλληνες πολίτες ως αδιάφορους για πολιτικά ζητήματα και αμαθείς κατασκευάζοντας κατά συνέπεια την κυρίαρχη πολιτική ιδεολογία ανύπαρκτη ενώ ρητά δηλώνει ότι το μόνο που απασχολεί τους πολίτες είναι «πώς θα περάσουμε καλά την επόμενη εβδομάδα» αντλώντας από κοινωνικά αποθέματα δηλαδή από όρους κουλτούρας(782-784). Η ίδια, προσπαθώντας να αποποιηθεί τον πρότερο κυνισμό του επιχειρήματός της δεν υπάρχει κυρίαρχη πολιτική ιδεολογία επειδή οι έλληνες αδιαφορούν για τέτοια ζητήματα) κατασκευάζει μία διαφορετική, ενήμερη ομάδα πολιτών αντλώντας από ένα πολιτικό ρεπερτόριο ελιτισμού, ενώ συνεχίζει να θεωρεί ότι δεν υπάρχει κάποια κυρίαρχη πολιτική ιδεολογία, εκτός κι αν το πλάνο «ανοίξει» και προσεγγιστεί το ζήτημα δεοντικά και αναγκαστικά αναγνωριστεί ο καπιταλισμός ως κυρίαρχος(786-791). Ο δεύτερος συμμετέχοντας παίρνει τον λόγο και κατασκευάζει την κυρίαρχη πολιτική ιδεολογία με όρους κουλτούρας που ταυτίζεται με αυτό που η πρώτη συμμετέχουσα όρισε ως «να περνάμε καλά την επόμενη εβδομάδα» (793-796).

II)

Στο ίδιο πλαίσιο (I) συνεχίζεται η συζήτηση αναφορικά με την κυρίαρχη πολιτική ιδεολογία. Η παρακάτω συζήτηση όμως, σχετίζεται άμεσα με στοιχείο που έχει αναλυθεί διεξοδικά σε άλλο απόσπασμα και σχετίζεται με την ερμηνεία των αποτελεσμάτων των βουλευτικών εκλογών και την ταυτότητα τόσο των κομμάτων, όσο και τον ατόμων ιδεολογικά.

820 Α μπορούμε να πούμε ότι στην Ελλάδα κυριαρχεί λίγο το απολιτικ εε ότι::

821 Μ «εγώ θα λεγα δεξια-ακροδεξιά-καπιταλισμός γιατί εα

- 822 Α το απολιτικ=
- 823 Μ =ουτε καν απολιτικ
- 824 Α το απολιτικ με την έννοια η ακροδεξιά είναι λίγοι απλά φαίνεται
- 825 λόγω της αποχής(.) είναι υπάρχει αυτό το ποσοστό και θα υπάρχει δυστυχώς
- 826 Μ θα ήθελα να είναι λίγοι αλλά πιστεύω ότι είναι πιο πολλοί
- 827 Α μπορεί να είναι λίγο περισσότεροι τα τελευταία χρόνια από το 2012 και μετά
- 828 εμ αλλά είναι ένα συγκεκριμένο ποσοστό.
- 829 Αυτό δυστυχώς υπάρχει και θα υπάρχει εεε ελπίζω να μην υπάρχει κάποια
- 830 στιγμή χαχα εμ απλά φαίνεται διότι ο κόσμος απέχει από τις εκλογές
- 831 άρα αναδεικνύεται αναγκαστικά ένα 7% ακροδεξιάς
- 832 Μ μα δεν είναι 7% είναι 41% αν με την
- 833 Α περίμενε. Απολι- και επανέρχομαι σε αυτό που έλεγα ότι κυριαρχεί το
- 834 απολιτικ άρα με το απολιτικ αυτό που είπες πριν ότι=
- 835 Μ =Α θα ψηφίσω Κούλη ας πούμε
- 836 Α Συμβιβάζεσαι(.) δεν με ενδιαφέρει τι γίνεται έξω εε
- 837 ή είμαι δεν εκφράζω την κάποια αντίρρηση
- 838 σε κάποια πράγματα που μπορεί να γίνονται
- 839 που που δεν με ενδιαφέ:ρει άρα συμφωνώ σε αυτό που επικρατεί.
- 840 Άρα τι επικρατεί αυτήν την στιγμή στην χώρα;
- 841 Η δεξιά ακροδεξιά άρα;
- 842 Μ άρα αυτό
- 843 Α απλά δεν δεν είναι ακριβώς υποστηρικτές της δεξιάς είναι απολιτικ
- 844 που είναι κάτι άλλο νομίζω
- (Απόσπασμα 2ης συνέντευξης)

Στο ίδιο πλαίσιο, δηλαδή στην προσπάθεια διερεύνησης της κυρίαρχης πολιτικής ιδεολογίας, οι συμμετέχοντες κατασκευάζουν εκ νέου την συνθήκη με όρους ιδεολογικούς. Η πρώτη συμμετέχουσα κατασκεύασε πιθανολογώντας την συνθήκη με κυρίαρχο το απολιτικ και η δεύτερη με όρους δεξιάς, ακροδεξιάς, καπιταλισμός(820-821). Στο απόσπασμα αυτό μία είναι η κατασκευή που δεν έχει αναδυθεί σε άλλη συνέντευξη και είναι αυτή της εννοιολόγησης του απολιτικ ως συννεοχικού υπό το πρίσμα ότι εφόσον δεν υπάρχει αντίρρηση υπάρχει συμφωνία αντλώντας είτε από μία πρακτική προσέγγιση των πραγμάτων: «τι κάνει αυτή η στάση;», είτε από επιστημονικά αποθέματα καθιζημένα στη κοινή σκέψη(837-841).

III)

Δεδομένων των παραπάνω αποσπασμάτων, η ερώτηση τέθηκε στους συμμετέχοντες είναι αν η κυρίαρχη πολιτική ιδεολογία συνάδει με την ελληνική κουλτούρα, δηλαδή τον καθημερινό τρόπο σκέψης και συμπεριφοράς

990 Α Εκ πρώτης όψεως πιστεύω πως συνάδει ως έναν βαθμό και πάλι.

991 Γιατί δεν μπορούμε να τα βαφτίσουμε ότι: ότι: ναι αυτή είναι η ελληνική

992 κουλτούρα και να πούμε ότι: η ελληνική κουλτούρα καθαυτή συνάδει με τη ΝΔ

993 ας πούμε εεμ εγώ θα πω ότι ε σ έναν βαθμό, ως έναν βαθμό συνάδει

994 γιατί ε: κάποια πράγματα τα οποία ε: εκπροσωπεί η ΝΔ

995 συνάδουν και με σκέψεις του Έλληνα πολίτη

996 για παράδειγμα(0.1) εμ όχι την ιδιωτικοποίηση το νομίζω ότι

997 ο τρόπος σκέψης του στυλ

998 ότι εε εμείς να μαστε καλά και θα κάνουμε το καλύτερο για εμάς

999 και άσε τους υπόλοιπους να: καίγονται για παράδειγμα

1000 εε συνάδει και ε την πολιτική της ΝΔ

1001 α για παράδειγμα με τις φωτιές,

1002 ε ποια ήταν η πολιτική της ΝΔ;

1003 Ε αφήστε θα σβήσει στη θάλασσα.

1004 Τι θα γίνει θα καεί όλος ο τόπος μέχρι να πάει στη θάλασσα;

1005 Ο ισχύει

1006Α δηλαδή κάηκε όλο το δάσος στην Αλεξανδρούπολη

1007 μέχρι να φτάσει στη θάλασσα και να σβήσει η φωτιά;=

1008 Μ =άντε καλε

(Απόσπασμα 2ης συνέντευξης)

Στο παραπάνω απόσπασμα τέθηκε η ερώτηση στους συμμετέχοντες αν η ελληνική κουλτούρα συνάδει με την κυρίαρχη πολιτική ιδεολογία όπως ο καθένας την όρισε. Η απάντηση της συμμετέχουσας που έτυχε ευρείας αποδοχής ήταν θετική ως έναν βαθμό. Ο περιορισμός προέκυψε από την αδυναμία να οριστεί επακριβώς τι σημαίνει ελληνική κουλτούρα αντλώντας ίσως από μία μη δογματική, μη κατηγορική προσέγγιση, και η συμφωνία κατασκευάστηκε ως απόρροια σύνδεσης των ιδιωτικοποιήσεων ως χαρακτηριστικού της ΝΔ και του καπιταλισμού, με την νοοτροπία «εε εμείς να μαστε καλά και θα κάνουμε το καλύτερο για εμάς και άσε τους υπόλοιπους να: καίγονται για παράδειγμα» (993,999). Η κατασκευή της

συμμετέχουσας ως πραγματικής ενισχύεται από την αναφορά σε γεγονότα που συνέβησαν και δίνουν υπόσταση στο επιχείρημα (1001-1008).

7^η Ενότητα: Ιδεολογίες και Μετα-Ιδεολογική περίοδος

Στην ενότητα αυτή αναλύονται αποσπάσματα των συνεντεύξεων με κεντρικό άξονα την ύπαρξη ιδεολογιών γενικά, αλλά και ειδικά, στον ελληνικό πολιτικό βίο. Όλες οι συζητήσεις ξεκίνησαν από ερωτήσεις σχετικές με πολιτικά γεγονότα επί των οποίων οι συμμετέχοντες τοποθετήθηκαν ή σχετικές με ποιοτικές διαφορές μεταξύ των υπαρχόντων κομμάτων στην Βουλή.

1^ο Απόσπασμα

I)

Η συζήτηση που ακολουθεί αποτελεί συνέχεια της κατασκευής της έννοιας της ιδεολογίας ως τρόπου σκέψης και συμπεριφοράς εντός ενός κοινωνικού γίγνεσθαι, και την ίδια στιγμή η ιδεολογία κατασκευάζεται ως μεταβαλλόμενη στον χρόνο έννοια.

295 Κ ωραία. Πίσω από κάθε κόμμα-

296 κάθε κόμμα βασικά θεωρείτε ότι φέρει κάποια ιδεολογία;

297 Μ ναι θεωρώ

298 Γ κοιτ-ξανά αυτό που σου πα και πριν

299 αυτό που είπα ότι δεν είναι τόσο δεξιά και αριστερά πλέον θεωρώ

300 ότι έχουνε χάσει λίγο την ταυτότητά τους τα κόμματα(.)

301 οπότε δεν παίρνουνε κάτι ξεκάθαρο(.)

302 δεν- έχουν σίγουρα κάτι στο οποίο βασίζονται

303 μία ιδεολογία αλλά δεν ξέρω κατά πόσο=

304 Μ =τα τα μεγάλα πιστεύω ΣΥΡΙΖΑ ΝΔ=

305 Γ =α ούτε γι αυτά πιστεύω =

306 Μ =αυτά πιστεύω δεν έχουνε κάτι συγκεκριμένο

- 307 Γ =α ναι =
- 308 Μ= είναι πιο έτσι: =
- 309 Γ =όπου φυσάει ο άνεμος=
- 310 Μ =ναι δεν ξέρω πολλές φορές συμφωνούνε και σε κάποια πράγματα
- 311 ενώ πιστεύω τα πιο ακραία που είναι και πιο εκτός της κυβέρνησης
- 312 και της ευθύνης πχ ΚΚΕ είναι πολύ έντονες οι ιδεολογίες τους
- 313 Γ αυτό ακόμα δηλαδή και η Χρυσή Αυγή δυστυχώς θεωρώ ότι έχει ιδεολογία=
- 314 Μ =και η ακροδεξιά μετά ναι πολύ πατριαρχία έχουν αυτοί πολύ=
- 315 Γ =ναι =
- 316 Μ =παράδοση
- 317 Γ =κακή ναι ιδεολογία που δεν συμφωνούμε
- 318 αλλά θεωρώ ότι έχουν πιο συγκροτημένη ταυτότητα και ιδεολογία
- 319 σε σχέση με τα αυτό που είπες εσύ τα μεγάλα κόμματα
- 320 Μ ναι ναι ναι πιστεύω ότι αυτοί που δεν έχουν πολύ την ευθύνη
- 321 έχει να κάνει πιστεύω κι αυτό
- 322 αυτό που είπαμε και πριν δηλαδή το ΚΚΕ (.) λέει ε τόσα πολλά πράγματα(.)
- 323 που δεν μπορούν να συμβούν στην πραγματικότητα(.)
- 324 και πιστεύω γι αυτό δεν έχει αναλάβει ποτέ και κυβέρνηση.
- 325 Γ ναι ισχύει και γι αυτό συνεχίζει να τα λέει κι όλας
- 326 γιατί αν είχε πιθανότητες να αναλάβει (.) και καταλαβαίνει(.)
- 327 δεν γίνεται να μην καταλαβαίνει
- 328 ότι αυτά που λέει δεν είναι δυνατόν να πραγματοποιηθούν.
- 329 Επομένως όταν έχεις μικρές πιθανότητες να βγεις μπροστά
- 330 είσαι πιο πιστός δεν είσαι τόσο προσαρμοστικός(.)
- (Απόσπασμα 4ης συνέντευξης)

Στο απόσπασμα αυτό οι συμμετέχουσες ρωτήθηκαν αν τα κόμματα φέρουν κάποια ιδεολογία, και η πρώτη, κατασκεύασε την συνθήκη ως τέτοια που έχει ξεπεράσει τις έννοιες «δεξιά και αριστερά» με ένα πρόσημο όμως αρνητικό εφόσον η συνθήκη συνδέεται με την απώλεια ταυτότητας των κομμάτων ισχυριζόμενη ότι τα ίδια τα κόμματα δεν έχουν κάπου να βασίζονται (295-302) και είναι «όπου φυσάει ο άνεμος» (έκφραση που λειτουργεί ως κοινός τόπος). Πρόκειται για μία κατασκευή που παραπέμπει σε αστάθεια και ασυνέπεια, σε έλλειψη προγραμματισμού και συνοχής (έλλειψη ταυτότητας, “όπου φυσάει ο άνεμος), και επίσης, να είναι μετα-ιδεολογικά

ενημερωμένη και σύμφωνη με προηγούμενες κατασκευές συμμετεχόντων που θέλουν τα κυρίαρχα κόμματα να διακατέχονται από αυτήν την απώλεια ιδεολογικής ταυτότητας ενώ τα άκρα να παραμένουν σταθερά και έντονα ιδεολογικά (312-314). Ρητορικά στην κατασκευή αυτή χρησιμοποιείται ακραία διατύπωση (312) και η κατασκευή της ιδεολογίας των ακραίων κομμάτων αποκτά γεγονικότητα αντλώντας από εμπειρικά δεδομένα φέρνοντας αρχικά στην συζήτηση την ΧΑ ως φέρουσα μία «κακή ακροδεξιά και πατριαρχική ιδεολογία» (313-317). Η «κακή» ιδεολογία, κατασκευάζει παράλληλα μία «καλή ιδεολογία» η οποία θα μπορούσε να εντοπιστεί στον αντίποδα της πατριαρχίας και να οριστεί ως φεμινιστικά ενημερωμένη. Πρόκειται λοιπόν, για μία αξιολογική τοποθέτηση των συμμετεχουσών που εκφράζεται στον λόγο μιας εκ των δύο, με την αξιοποίηση του α' πληθυντικού ρηματικού προσώπου όπου συνδέεται το περισσότερο κλασικό φάσμα αριστεράς-δεξιάς με διαφορετικά εντονότερα φεμινιστικά ή πατριαρχικά στοιχεία. Ακόμα, η συγκεκριμένη κατασκευή καλής και κακής ιδεολογίας δίνει την αίσθηση μιας σχεδόν ολοκληρωμένης και απόλυτης κατασκευής της ιδεολογίας που αντικατοπτρίζεται και παρακάτω στην λαϊκή έκφραση «άσπρο-μαύρο».

Με άλλα λόγια, πρόκειται για μια προσέγγιση της ιδεολογίας μέσω του κλασικού πλέον δυισμού που εγείρει περισσότερα προβλήματα από όσα επιχειρεί να επιλύσει. Είναι δυνατόν να εντοπιστεί στη βιβλιογραφία έναν μεγάλο αριθμό δυϊστικών διακρίσεων όπως δυτική-ανατολική, πολιτική-πολιτισμική, φιλελεύθερη-αντιφιλελεύθερη, ατομικιστική-συλλογική. Οι αντιθέσεις ειδικά μεταξύ Δύσης και Ανατολής, μεταξύ πολιτικού και πολιτισμικού, μεταξύ φιλελεύθερου και αντιφιλελεύθερου, έχουν κοινή βάση διαμόρφωσης: το πρόβλημα του Άλλου (Spencer & Wollman,1998).

Το πρόβλημα της διαμόρφωσης των ορίων και του καθορισμού του ποιος ανήκει στη μία πλευρά και ποιος στην άλλη εξακολουθεί να βρίσκεται στο επίκεντρο των ιδεολογικών ανησυχιών, λαμβάνοντας υπόψη και την "Πολιτική Ταυτοτήτων". Η διάκριση "εμείς" και "αυτοί" θέτει το εξής ερώτημα: πότε μια "καλή" μορφή κάποιου αντικειμένου μετατρέπεται σε κάτι "κακό" (Spencer, & Wollman,1998); Αναφορικά με την «Πολιτική Ταυτοτήτων» (445) όπου "οι πιο βαθιές και πολιτικά πιο ριζοσπαστικές πολιτικές βγαίνουν απευθείας από την ίδια μας την ταυτότητα" (Walters,2018).Με άλλα λόγια, η πολιτική ταυτότητας είναι το σημείο όπου ζει η διατομεακότητα. Είναι εκεί όπου ευδοκιμούν οι πολιτικές συνασπισμού. Ίσως η πολιτική θεωρητικός Courtney Jung έχει δίκιο όταν σημειώνει ότι "όλες οι πολιτικές

είναι πολιτικές ταυτότητας" (2006). Παράλληλα η αναφορά στην «πολιτική ταυτοτήτων» ολοκληρώνει την ιδεολογική σκέψη της συμμετέχουσας που κατασκευάζεται σε ολόκληρη την συνέντευξη (4^η συνέντευξη) όπου κατασκευάζεται η ανάγκη μιας ισχυρής ιδεολογίας συμπερίληψης και ενσωμάτωσης: να σε σέβονται/βλέπουν/κ.λπ. ως αυτή την ταυτότητα, όχι παρά την εκάστοτε ταυτότητα. Πλαισιώνοντας τις ιδεολογίες ως καλές ή κακές, θα μπορούσε να γίνει σχετική η συζήτηση περί διάκρισης θεωρίας και πράξης όπου υπό ένα μαρξιστικό- και όχι μόνο πρίσμα- η ιδεολογία θα μπορούσε να θεωρηθεί “κακή” στην περίπτωση που αποσυνδέεται από την πράξη δηλαδή την κοινωνική υλική πραγματικότητα. Σε παρακάτω απόσπασμα θα γίνει αναλυτική αναφορά σε ζητήματα θεωρίας και πράξης. Η χρήση δυαδικών αντιθέσεων φαίνεται να είναι πανταχού παρούσα σε πολλούς τομείς της κοινωνικής και πολιτιστικής ανάλυσης. Ωστόσο, αν θέλουμε να κατανοήσουμε την "πραγματικότητα" ορισμένων φαινομένων ίσως χρειαστεί να τροποποιηθεί το είδος των δυαδικών προσεγγίσεων (Spencer, & Wollman, 1998).

Έπειτα, στο ίδιο απόσπασμα, το ΚΚΕ το οποίο κατασκευάζεται ως ένα κόμμα με ουτοπικές επιδιώξεις οι οποίες συνεχίζουν να εκφράζονται διότι δεν ανέλαβε ποτέ κυβέρνηση. Ένα ιδεολογικό πρόγραμμα όπως αυτό των κομμάτων της ΧΑ και του ΚΚΕ κατασκευάζονται στο τέλος ως μη προσαρμοστικά, ως δύσκαμπτα, και κατασκευάζεται ότι όποιος αναλαμβάνει κυβέρνηση πρέπει να είναι προσαρμοστικός (329,330) αντλώντας από ια μετα-ιδεολογική θεώρηση της πολιτικής ως διαχείρισης. Η έννοια της προσαρμοστικότητας θα μπορούσε να είναι ενδεικτική επίσης μίας μετα-ιδεολογικής συνθήκης, ωστόσο δεν στερείται απαραίτητα ιδεολογικού χαρακτήρα.

II)

Το παρακάτω απόσπασμα προέκυψε μέσα από την κατασκευή των μικρότερων κομμάτων ως περισσότερο ιδεολογικών σε σχέση με τα δύο πρώτα και στη συνέχεια ζητήθηκε από τις ίδιες να ερμηνεύσουν αυτήν την τοποθέτηση, μέσα από μία αναδιατύπωση, δηλαδή, γιατί τα μεγαλύτερα κόμματα φαίνεται να έχουν απομακρυνθεί από έντονα ιδεολογικά στοιχεία;

366 πιο πιστή στην ιδεολογία της (ΝΔ)

367 με το κεφάλαιο κι όλα αυτά που είπε και η Μ

368 τώρα θεωρώ ότι είναι καλό λίγο το ότι έχει προσπαθήσει να:

- 369 όχι ότι δεν είναι ότι δεν έχει ιδεολογία
370 ίσως προσπαθεί να φτιάξει (.) να βρει μία νέα ιδεολογία;
371 Λίγο(.) κι όταν έχεις την ευθύνη τόσων ανθρώπων
372 που θα μου πεις οκευ σε ψήφισαν υποτίθεται γι αυτά που πρεσβεύεις (.)
373 αλλά προσπαθείς λίγο να προσαρμοστείς (.)
374 στα σύγχρονα δεδομένα και στα ζητήματα
375 των ανθρώπων των πολιτών ας πούμε(.)
376 ανεξάρτητα από το αν σε ψήφισε ή όχι
377 οπότε ενδεχομένως γι αυτό λίγο να χάνουν την(.) ιδεολογία τους
378 την αρχική τους ιδεολογία όπως είχαν οριστεί τα κόμματα
(Απόσπασμα 4ης συνέντευξης)

Στο δεύτερο μέρος του αποσπάσματος κατασκευάζεται η ΝΔ ως ένα κόμμα να μεν πιστό στην νέο-φιλελεύθερη ιδεολογία του (366) αλλά ταυτόχρονα αξιολογείται θετικά από την συμμετέχουσα καθώς το κατασκευάζει ως κόμμα που προσπαθεί να προσαρμοστεί σε σύγχρονα δεδομένα και να ανταποκριθεί στα προβλήματα όλων των πολιτών παρόλο που όσοι το ψήφισαν, το έκαναν λόγω της ιδεολογίας του. Πιο συγκεκριμένα, κατασκευάζοντας το κόμμα ως ιδεολογικό ρητορικά χρησιμοποιεί αοριστίες και επίκληση στα λεγόμενα της δεύτερης συμμετέχουσας προσδίδοντας γεγονικότητα (366, 367). Η κατασκευή της «νέας-ιδεολογίας» γίνεται μέσα από συνεχείς μετριάσμους (368,370, 373, 377). Οι κατασκευές αυτές διακατέχονται από μία περισσότερο σοσιαλιστική σκέψη προτάσσοντας ζητήματα των πολιτών γενικά ανεξάρτητα από την ψήφο. Το ιδιαίτερο στοιχείο του αποσπάσματος απορρέει από την αναγνώριση της ιδεολογίας της ΝΔ και την ταυτόχρονη αναγνώριση της προσπάθειας κίνησης προς μία ιδεολογία πέρα από την δεξιά φιλελεύθερη που πρεσβεύουν που οδηγεί σε μία αλλοίωση της πρότερης ταυτότητας. Τέλος, η λεξιλογική επιλογή «πιστή» (366) διαμορφώνει μία διακειμενικότητα μεταξύ της ιδεολογίας και της θρησκείας κατασκευάζοντας την πρώτη ως κάτι που θα μπορούσε να θεωρηθεί ότι λειτουργεί ως δόγμα. Ακόμα, πρόκειται για ένα κλασικό παράδειγμα που διαθέτει λειτουργίες πειθούς: η πιστή αναπαραγωγή ενός μηνύματος ακόμα κι αν το επιχείρημα δεν είναι ορθό, λειτουργεί θετικά, προκαλώντας δηλαδή θετικές αξιολογήσεις.

III)

Δοθέντων των παραπάνω στοιχείων της συνέντευξης, το απόσπασμα αυτό αποτελεί μέρος της συζήτησης αναφορικά με τις ιδεολογικές ποιότητες των κυρίαρχων κομμάτων σε αντιπαράθεση με μικρότερα κόμματα.

401 Γ απλά η ιδεολογία δεν είναι άσπρο μαύρο

402 δεν σου δίνει λύση

403 Δεν σου δίνει λύση δεν είναι ότι έχω μία ιδεολογία

404 και θα μου λύσει όλα μου τα προβλήματα

405 Μ ναι απλώς δεν ξέρω

406 νομίζω συγκεκριμένα το κόμμα που είναι στην κυβέρνηση τώρα (.)

407 εε δεν είναι ότι έχει ιδεολογία

408 απλώς (.)»δεν ξέρω αν έχει κολλήσει εμένα το κεφάλι μου σε αυτό το πράγμα

409 κοιτά:ει να μην εεε αδικήσει αυτούς που ευνοούνται πολύ δεν ξέρω

410 δεν θα ευνοήσει το ίδιο όλους

411 όλες τις(.) τάξεις να το πω στην κοινωνία

412 και κινείται με αυτόν τον τρόπο λίγο δεν είναι δεν ξέρω αν είναι θέμα

413 ιδεολογίας απλώς πιστεύω ότι κινείται έτσι- με τρόπο

414 που δεν ευνοεί όλους το ίδιο.

415 Κ ωραία

416 Μ αυτό κάπως έτσι το βλέπω

(Απόσπασμα 4ης συνέντευξης)

Στο συγκεκριμένο απόσπασμα γίνεται ρητή αναφορά στην μη κανονιστική και μη ολοκληρωτική φύση της ιδεολογίας που έρχεται σε αντίφαση με την πρότερη κατασκευή της ίδιας συμμετέχουσας με την διάκριση της ιδεολογίας σε «καλή» και «κακή». Και στο παρόν πλαίσιο, η ιδεολογία δεν έρχεται φέροντας έναν πρακτικό χαρακτήρα, γεγονός που έρχεται στην επιφάνεια μέσα από ακραία διατύπωση που προσδίδει γεγονικότητα (404).

Στο τρίτο αυτό μέρος του αποσπάσματος αναδύεται αντίφαση αναφορικά με το δεύτερο μέρος όπου η ΝΔ κατασκευάστηκε ως κόμμα με μία ιδεολογική βάση και εδώ κατασκευάζεται από την δεύτερη συμμετέχουσα ως ένα κόμμα χωρίς ιδεολογική βάση το οποίο κινείται προς όφελος των ψηφοφόρων του, δηλαδή συγκεκριμένης κοινωνικής τάξης (406-414). Η ίδια η τοποθέτηση αντλεί από μία καπιταλιστική ιδεολογία και η κατασκευή της ιδεολογίας ως μιας κατάστασης που δεν είναι

απόλυτης («άσπρο μαύρο») σε συνδυασμό με την αδυναμία καθορισμού του τρόπου δράσης του κόμματος ως ιδεολογικού ή μη, δίνει το έδαφος για την ανάδυση μιας μετα-ιδεολογικής συνθήκης . Αντλεί επίσης από ένα ρεπερτόριο διάκρισης και ελιτισμού κατασκευάζοντας την ΝΔ ως ένα κόμμα που δεν λειτουργεί προς όφελος όλων των πολιτών.

2° Απόσπασμα

I)

Τα δύο πρώτα μέρη αυτού του αποσπάσματος κατασκευάστηκαν σε πλαίσιο όπου η διαμόρφωση της πολιτικής σκηνής ήταν αναμενόμενη, η κατασκευή των κομμάτων ως ιδεολογικών περιοριζόταν σε ελάχιστα κόμματα και η ευρύτερη διερεύνηση της έννοιας της ιδεολογίας ξεκινά επί της ουσίας με το απόσπασμα αυτό.

195 Α °οκευ° τι διαφορά έχει ας πούμε ο Α από τον Β

196 Κ ακριβώς αλλά δεν θέλω να μου σχολιάσετε όλα τα κόμματα =

197 Α =ναι καταλαβαίνουμε =

198 Μ =ναι οκευ είναι δύσκολα

199 Α εε κοίτα για μένα αν θέλουμε ας πούμε να να τους δώσω κά:ποια

200 να μην τα μηδενίσω όλα

201 είναι ας πούμε διαφορετικές προοπτικές για τον πολιτικό βίο της Ελλάδας

202 Μ= μμ

203 Α για το πώς θα ήθελαν να είναι τα πράγματα (.)σε πολύ θεωρητικό επίπεδο
(Απόσπασμα 7ης συνέντευξης)

Στο απόσπασμα που προηγήθηκε(195-203) ο συμμετέχοντας κατασκευάζει τα κόμματα ως φέροντα συγκεκριμένες διαφορετικές προοπτικές αναφορικά με τον ιδανικό για εκείνα πολιτικό βίο της χώρας. Με άλλα λόγια, σαν να φέρουν ένα όραμα, ένα σχέδιο που θα μπορούσε να μεταφραστεί με όρους ιδεολογικούς δεδομένου ότι ρητά επιχειρεί να αποφύγει τον μηδενισμό αποδεχόμενος όμως την ύπαρξή του, ως στοιχείου μετα-ιδεολογικού (κυνικού), και τοποθετεί την συζήτηση σε ένα θεωρητικό επίπεδο προκειμένου ο ιδεαλιστικός άξονας να παραμείνει ενεργός στην συζήτηση. Η διάκριση του θεωρητικού επιπέδου συζήτησης θίγει επίσης το ζήτημα που διατρέχει όλες τις συνεντεύξεις, όπου η απόκλιση θεωρίας- πράξης αναφορικά με την ιδεολογία στην πολιτική πραγματικότητα (κοινωνική πραγματικότητα) οδηγεί στην εξής διερώτηση: τι θα έπρεπε να συμβεί ώστε αυτές οι κατασκευές απόκλισης

να πάψουν να υφίστανται; Πρόκειται για μία ανάγκη προσαρμογής της θεωρίας στην κοινωνική πραγματικότητα ή μία στρεβλή αντανάκλασή της στη θεωρία; Έχει - μεταξύ άλλων- υποστηριχθεί ότι “δεν υπάρχει τίποτα πιο πρακτικό από μία καλή θεωρία” (Pawson, 2003) . Στο παρόν πλαίσιο, και στην σύγχρονη εποχή, θα ήταν εύλογο να αναζητηθεί μία πλήρης, ολοκληρωμένη θεώρηση με πρακτικό χαρακτήρα που θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ιδεολογία;

Το αρχικό επιχείρημα του Lewin (1952) αξιοποιώντας αυτήν την έκφραση κατηγορούσε την ψυχολογία της εποχής ότι ήταν πολύ βιαστική με τις μετρήσεις, πολύ γρήγορη στο κυνήγι των ευρημάτων, χωρίς πρώτα να έχει μια σωστή εκτίμηση του υπό μελέτη αντικειμένου. Παρόμοιες ιδέες οδήγησαν στη δημιουργία των "theory driven" προσεγγίσεων.

II)

212 Μ ναι τώρα γίνεται και ένας λόγος για φροντιστηριακά μαθήματα

213 δηλαδή τι γραμμή έχουνε αν θα χουνε όλοι οι εκπρόσωποι τις ίδιες απόψεις

214 στο ίδιο κόμμα κλπ

215 εγώ θέλω να πω ότι: ας πούμε η ΝΔ που ήταν και το κυβερνών (.)κόμμα

216 είχε σίγουρα μία γραμμή(.) υποστήριξης(0.2) όχι τόσο της δημόσιας πλευράς

217 εε του κράτους (.)να το πω έτσι

218 Δηλαδή: είχε ενισχύσει αρκετά τα: τον ιδιωτικό τομέα

219 και νομίζω έχει αυτήν την γραμμή γενικά

220 Βέβαια στον λόγο τους και στους στόχους τους έχουν πει ότι

221 Θέλουν να ενισχύσουν παράλληλα και την δημόσια

222 Είτε θα ναι εκπαίδευση είτε θα ναι υγεία ε:

223 Και στους υπόλοιπους τομείς αλλά:

224 Αν το πω που δεν γίνεται να-(.) να μπει σε μία πρόταση

225 Αλλά: γενικά για μένα έχουνε μία γραμμή πιο πολύ: ιδιωτική (.)

226 Είναι δηλαδή ένα: ένα στερεότυπο να το πω έτσι

227 Κ Η γραμμή τους καθορίζεται ιδεολογικά πιστεύεις;

228 Μ δεν πιστεύω ότι είναι τόσο:

229 Α «καπ- °όχι συγγνώμη°

230 Μ όχι πες εσύ °γιατί δεν γνωρίζω°

231 Α ναι κατ(.) εμέ δεν ξέρω (.) μμ

- 232 Πολύ μπείζικ αυτό που θα πω αλλά μάλλον
- 233 Τείνουμε σε μία μετα-ιδεολογική εποχή
- 234 Μοναί°
- 235 Κ που σημαίνει;
- 236 Α που σημαίνει ότι: δεν υπάρχουν ας πούμε ιδεολογίες
- 237 όπως υπήρχανε από το 19° 20° αιώνα όπως ( )
- 238 δηλαδή σταθερά: δογματ- ντα↑ξει δεν θα πω δογματικά↑
- 239 αλλά↑ είχαμε έναν κύριο κεντρικό άξονα καθαρά ιδεαλιστικό (.)δηλαδή:
- 240 που δεν διαμορφωνόταν να το πω έτσι από τους νόμους της αγοράς
- 241 εε ή από: τα συμφέροντα με βάση την γεωπολιτική
- 242 είχαν λέω εμείς θέλουμε να φτιάξουμε αυτήν την χώρα για μας
- 243 αυτό
- 244 ( ) ένα άκαμπτο σχετικά μοτίβο πράξεων που θα επιφέρουν τις χ αλλαγές
- 245 που θέλουμε να: να έχουμε ναί
- 246 Γ συμφωνώ κι εγώ σ' αυτό
- 247 ότι δεν καθορίζεται τόσο πολύ πλέον ε το ιδεολογικό
- 248 ειδικά όταν ε μιλάμε για κόμματα
- 249 τα οποία είναι υποψήφια για την εε: εκτελεστική εξουσία νομοθετική κλπ
- 250 εε μπορούνε πολύ πο- ε
- 251 δηλαδή ο ο η κυβέρνηση της ΝΔ μπήκε σε μία διαδικασία
- 252 που μπορεί να χε να κάνει και με την κατάσταση με τον κορονοϊό βέβαια
- 253 να δώσει επιδόματα(.) που είναι μία σοσιαλδημοκρατική πολιτική
- 254 συνηθ-συν-συν είθισται δηλαδή
- 255 παρόλο που: οι: διατάξεις του είναι:
- 256 οι διατάξεις του κόμματος είναι κυρίως (.) φιλελεύθερες ή νέο-φιλελεύθερες
- 257 (.) υπερ δηλαδή των ιδιωτικοποιήσεων
- 258 εε καθαρή ιδεολογική γραμμή δεν υπάρχει από την ΝΔ
- 259 υπάρχει: ό:τι συνήθως μας συμφέρει ώστε να μας διατηρεί στην εξουσία
- 260 εγώ αυτό βλέπω=
- (Απόσπασμα 7ης συνέντευξης)

Στο παραπάνω κομμάτι, απαντώντας ακόμα στην ερώτηση που τέθηκε αρχικά, η πολιτική πραγματικότητα κατασκευάζεται ρητά ως μετα-ιδεολογική (212-260). Στην αρχή του δεύτερου αποσπάσματος, γίνεται λόγος για «φροντιστηριακά μαθήματα»

αναφερόμενος στον τρόπο που τα ΜΜΕ αναπαρήγαγαν την προσπάθεια της ΝΔ να κρατήσει εντός του κόμματος μία συνεκτική στάση απέναντι στο ψήφισμα για τα δικαιώματα των ομοφυλόφιλων ζευγαριών(212-214)(CNN Greece, 2024). Η συζήτηση αποκτά νέες διαστάσεις λαμβάνοντας υπόψη πως έχει κατασκευαστεί, έως τώρα, η ΝΔ ως κόμμα και γιατί υπάρχει ανάγκη φροντιστηριακών μαθημάτων επί του θέματος. Με άλλα λόγια, γίνεται μία έμμεσα αναφορά ή τουλάχιστον αναδύεται μέσα από την κατασκευή αυτή μία συνομοσιολογική προσέγγιση της οργάνωσης των κομμάτων και της σχέσης των ΜΜΕ με τα κόμματα γεγονός που φέρει στο προσκήνιο ζητήματα λειτουργίας της Δημοκρατίας.

Ο ίδιος συμμετέχοντας κατασκευάζει την γραμμή της ΝΔ ως σίγουρα προσκείμενη στο ιδιωτικό τομέα αν και στους λόγους και στους στόχους τους δηλώνουν ότι θέλουν να ενισχύσουν και τον δημόσιο τομέα(216-226). Ο συμμετέχοντας τοποθετείται στον λόγο του ατομικά και αποδίδει την αντίληψή του ότι η γραμμή της ΝΔ ενισχύει τον ιδιωτικό τομέα σε μία μάλλον στερεοτυπική του σκέψη, η οποία δύναται θεωρητικά να καλύψει το χάσμα μεταξύ του δεξιού χαρακτήρα της ΝΔ και των δηλώσεών της περί ενίσχυσης του δημόσιου τομέα (225-226) (διαχείριση του διλήμματος).

Μέσα από την ίδια την αντιφατική κατασκευή της γραμμής του κόμματος αναδύεται το δίλημμα περί ιδεολογικής ή μετα-ιδεολογικής συνθήκης που κατασκευάζεται ρητά αντλώντας από ένα ρεπερτόριο αντίθετο του δογματισμού που θα μπορούσε να παραπέμπει σε 3rd Way Politics, μόλις τίθεται η ερώτηση περί ιδεολογικής φύσης της γραμμής του κόμματος. Ο δεύτερος συμμετέχοντας παρεμβαίνει (228-232) με την προτροπή του πρώτου συμμετέχοντα που δηλώνοντας ότι δεν ξέρει να απαντήσει στην ερώτηση φαίνεται να τοποθετείται με μία περισσότερο ουδέτερη στάση επί του θέματος.

Ο δεύτερος συμμετέχοντας λοιπόν, κατασκευάζει μία, κατά τον ίδιο, πολύ βασική ιδέα(πραγματικότητα) ότι δηλαδή βρισκόμαστε σε μία περισσότερο μεταιχμιακή συνθήκη, μια συνθήκη κίνησης προς μία μετα-ιδεολογική εποχή. Ο ίδιος τοποθετείται στη συζήτηση ως μέρος του συνόλου των ανθρώπων που βαδίζει προς αυτήν την μετα-ιδεολογική συνθήκη διαμορφώνοντας μία συλλογική ταυτοτική θέση όπου δεν έχει πρόσβαση σε κάποια γνώση πέρα από το ίδιο το βίωμα (232-245). Εξηγεί στην συνέχεια ότι το μετα-ιδεολογικό διαμορφώνεται σε αντιδιαστολή με ιδεολογίες του 19^{ου} και 20^{ου} αιώνα όπου υπήρχε ένα καθαρά ιδεαλιστικός άξονας ανεξάρτητος των γεωπολιτικών συμφερόντων και των νόμων της αγοράς και όπου η

εστίαση στην διαμόρφωση της χώρας γινόταν με εστίαση στον «εαυτό» (236-242). Η συγκεκριμένη διατύπωση φέρνει στο προσκήνιο την σχετικότητα των εννοιών στο πέρασμα του χρόνου, καθιστώντας την ρευστότητά τους «κανονική».

Στην τοποθέτηση επί του μετα-ιδεολογικού σύμφωνος είναι και ο τρίτος συμμετέχοντας, ο οποίος διατηρώντας το α' πληθυντικό ρηματικό πρόσωπο δεν απεμπλέκεται από την κοινωνική πραγματικότητα και εστιάζει στην μη καθαρή ιδεολογική στάση κυρίως των υποψήφιων για την ανάληψη της εξουσίας κομμάτων. Αξιοποιεί εμπειρικά δεδομένα της ελληνικής πραγματικότητα και κατασκευάζει την ΝΔ ως ένα κόμμα με διατάξεις νέο-φιλελεύθερες και πρακτικές που είναι σοσιαλιστικές. Η υιοθέτηση σοσιαλιστικών πρακτικών (επιδόματα) σε ένα πλαίσιο νέο-φιλελεύθερων διατάξεων, δηλαδή υπερ των ιδιωτικοποιήσεων, και μεν αποδόθηκε στις κοινωνικές συνθήκες, αλλά ο συμμετέχοντας περνάει σε μία προσωπική τοποθέτηση και ερμηνεία ότι το μοναδικά καθαρό στοιχείο είναι όχι η ιδεολογία αλλά οτιδήποτε διατηρεί το κόμμα στην εξουσία (248-260). Ένα ιδιαίτερα ενδιαφέρον στοιχείο στο πλαίσιο αυτής της συζήτησης είναι ότι οι συμμετέχοντες κατασκευάζουν μία μετα-ιδεολογική συνθήκη χρησιμοποιώντας ιδεολογικούς όρους. Προσανατολίστηκαν δηλαδή στην πολιτική σκηνή κινούμενοι εντός των ιδεολογικών περιορισμών τους, αξιοποιώντας όμως την δυνατότητα αμφισβήτησης που οι ίδιοι οι όροι παρέχουν.

III)

Η παρακάτω συζήτηση εξελίσσεται στο ίδιο πλαίσιο, δηλαδή στη προσπάθεια αποσαφήνισης της χρησιμότητας εννοιών δεξιάς-αριστεράς, προοδευτικού-συντηρητικού και ευρύτερα, ιδεολογικά φορτισμένων εννοιών ακόμα και της ίδιας της ιδεολογίας.

363 Α τα άκρα είναι σταθερά(.) και κέντρο

364 Δηλαδή πέρα από τα άκρα (.)πέρα από το ένα δύο κόμματα άκρα εννοώ

365 Εε θεωρώ ας πούμε ότι αλλάζουνε στον τρόπο (.)στα μέσα

366 Όχι στους σκοπούς δηλαδή να αυτό

367 Δηλαδή μία ομογενοποίηση(.) βλέπω ε σε φάση να ξέρουμε θέλουμε

368 Αυτό που ονομάζουμε πολύ γενικότερα πρόοδο whatever its mean

369 Αλλά: ο καθένας ας πούμε το χει με το δικό του ε από άλλο μονοπάτι

370 που εκεί ας πούμε μπορούμε να πούμε ότι είναι κάποια πιο ιδεολογικά

371 στεγανά που έχει ο καθένας σαν προϋπάρχουσες
372 δηλαδή ότ- ναι
373 αλλά: ότι θέλουμε και όλοι ας πούμε μέσα (.) πέρα από τα άκρα
374 μία πρόοδο με ό τι συνεπάγεται αυτό
375 και όπου κι αν πηγαίνει αυτό (.)
376 εε ναι για μένα είναι ας πούμε ε το ίδιο ας πούμε
377 απλά μεταλλάσσονται τα μέσα που θα χρησιμοποιήσει ο καθένας
378 για να φτάσει εν τέλει σε έναν ίδιο προορισμό που δεν γνωρίζουμε βέβαια
379 γιατί δεν μπορείς να ξέρεις τι θα έρθει αυτό
380 Γ εγώ θεωρώ ότι και τα άκρα αλλάζουνε
381 δηλαδή αυτό που έχεις στο μυαλό σου
382 «Οι άξονες που συνήθως υπάρχουνε τυπικά για να συνεννοηθούμε
383 είναι δύο (.)
384 Ο ένας είναι αυτό- ο άξονας προοδευτικό συντηρητισμός
385 »Συντηρητικός προοδευτικός«
386 Και ο άλλος άξονας αφορά το οικονομικό συνήθως
387 »Γιατί θεωρείται το οικονομικό πάρα πολύ βασικό στην πολιτική«
388 που αφορά αμα θα είναι κεντρική οργάνωση της οικονομίας κρατική δηλαδή
389 ή άμα θα αφήσουμε το αόρατο χέρι της ελεύθερης αγοράς
390 κι έτσι: υπάρχουν οι πιθανοί συνδυασμοί να είναι κάποιος συντηρητικός(.) και:
391 υπέρ μιας κρατικής διαχείρισης κεντρικής κρατικής διαχείρισης
392 που συνήθως αυτά τα: ήτανε τα καθεστώτα ας πούμε
393 της Χειλή:ς, του Πινοσετ, τα καθεστώτα: του Μουσολίνι:, του Χίτλερ
394 ένας συντηρητικός ο οποίος όμως είναι υπέρ εε της ελεύθερης αγοράς
395 που μπορεί να ήταν η Θάτσερ(.)
396 συντηρητικός δηλαδή σε κάποια θέματα κοινωνικά
397 και από εκεί και πέρα κάποιος ο οποίος είναι προοδευτικός
398 και να είναι υπερ μιας κρατικής οργάνωσης
399 που μπορεί να είναι τα κομμουνιστικά καθεστώτα (.)
400 και ένας προοδευτικός που να είναι μία υπερ μίας ε που να είναι
401 ένας προοδευτικός που να είναι υπέρ μιας πιο ελεύθερης ε οργάνωσης
402 που μπορεί να είναι ξέρω γω (.) κάποιες άλλες ελευθεριακές μορφές οργάνωσης
403 κοινοτικές, συνεταιριστικές ε μιλάμε για έναν πιο ελευθεριακό χώρο

404 εεε οπότε όλοι αυτοί οι συνδυασμοί(.) τυπικά μπορεί να υπάρχουνε
405 δημιουργούνε πολλά προβλήματα άμα (.)μπορες-πες να τα εντάξεις όλα εκεί
406 γιατί τίποτα δεν βγαίνει και τίποτα δεν αντικατοπτρίζει την αλήθεια
407 και σίγουρα το κομμάτι το ιδεολογικό για εμένα πλέον
408 εε θέλει πάρα πολύ εε αποσαφήνιση
409 του τι εννοεί ο καθένας όταν χρησιμοποιεί τέτοιες λέξεις
(Απόσπασμα 7ης συνέντευξης)

Στο τέταρτο μέρος του αποσπάσματος κατασκευάζεται το πλαίσιο εντός του οποίου υπάρχει χώρος για ιδεολογική έκφραση που είναι πέρα από τα άκρα, ο τρόπος ή αλλιώς τα μέσα επίτευξης του στόχου που ευρύτερα κατασκευάστηκε ως «πρόοδος» με ό,τι αυτό συνεπάγεται χωρίς να γνωρίζει κανείς τη ακριβή φύση η θέση της προόδου αυτής (365-379). Αυτή είναι μία αναπαράσταση του συμμετέχοντα της πολιτικής συνθήκης ο οποίος αναγνωρίζει και κατασκευάζει την «ιδεολογική χροιά» ως μία προϋπάρχουσα δίνοντας μία οντολογική υπόσταση στην συζήτηση περί πολιτικής ιδεολογίας, μία σκέψη δηλαδή ότι τα πράγματα είναι κάπως στατικά, έχουν μία αρχή, μία βάση και δεν απλοποιούνται περισσότερο(363-379). Η έννοια της «προόδου» που χρησιμοποιεί ο συμμετέχοντας επιφανειακά φαίνεται να αντλεί πιθανώς από μία σκέψη φιλελεύθερη που συναντάται με τον Διαφωτισμό, η ιδέα της προόδου με τον ίδιο άγνωστο προορισμό φαίνεται να αντλεί από αποθέματα θρησκευτικά και πρότερα του Διαφωτισμού και κατασκευάζει μια κανονιστικότητα, ότι δηλαδή πρέπει να προοδεύουμε (Barnett, 2021).

Ο δεύτερος συμμετέχοντας του μέρους αυτού, έρχεται να κατασκευάσει και τα άκρα ως χρονικά μεταβαλλόμενα και να κατασκευάσει τους τυπικούς άξονες (συντηρητικό-προοδευτικό και τον οικονομικό άξονα) ως χρήσιμους αλλά ως κατασκευές που όμως δεν αντικατοπτρίζουν την αλήθεια, ενώ παράλληλα τίποτα δεν θα μπορούσε και να την αντικατοπτρίσει. Με άλλα λόγια, ο συμμετέχοντας αναγνωρίζει την ύπαρξη μιας αλήθειας, αυτή της συνεχούς αλλαγής, σε αντιδιαστολή με την οντολογία που νωρίτερα κατασκευάστηκε από τον συνομιλητή του. Ακόμα, με την παραπάνω τοποθέτησή του, καθιστά τα συστήματα που διανοητικά προσεγγίζουν την ιδεολογία ως μη ενέχοντα την αλήθεια, άρα, τρόπον τινά άχρηστα, τουλάχιστον ως προς την διερεύνηση της «ουσίας». Ακόμα, η σχετικοποίηση των εννοιών όπως κατασκευάζεται εδώ, δηλώνει την ανυπαρξία ολοτήτων, παρά την ύπαρξη σταθερών στοιχείων και ελλειμματικών, και την συνεχή αντιφατική φύση της

«πραγματικότητας» που διαθέτει οικουμενικά και ιδιαίτερα χαρακτηριστικά. Ο ίδιος κατασκευάζει τους άξονες και τους πιθανούς συνδυασμούς ως πραγματικούς σε τυπικό επίπεδο αναφέροντας εμπειρικά δεδομένα (γεγονικότητα). Ωστόσο, αυτή η τυπική πραγματικότητα δεν αντανακλά την αλήθεια η οποία θα μπορούσε να αποτελεί κάτι ριζωμένα στο βιωμένο κομμάτι της ιδεολογίας. Ακόμα, η κατασκευή του άξονα ως προβληματικού και μη συμπεριληπτικού γίνεται επίσης μέσα από ακραίες διατυπώσεις που προσδίδουν γεγονικότητα (404-409).

8η Ενότητα: Εννοιολόγηση και αξία Ιδεολογίας

Στην ενότητα αυτή αναλύεται η έννοια της ιδεολογίας, η σημασία που έχει σε ένα συγχρονικό πλαίσιο. Πριν διατυπωθεί ρητά η ερώτηση περί εννοιολόγησης και αξίας της ιδεολογίας, οι ίδιοι οι συμμετέχοντες είχαν αξιοποιήσει στον λόγο τους ιδεολογικές έννοιες και σε συνάρτηση με τα πολιτικά κόμματα. Αυτό που κοινώς αναδύθηκε από τις συνεντεύξεις είναι ότι η ιδεολογία έχει σημασία συγχρονικά, παρόλο που η εννοιολόγηση αντλούσε στην εκάστοτε συνέντευξη από διαφορετικούς πόρους. Ένα ιδιαίτερο στοιχείο που διέτρεξε όλες τις συνεντεύξεις ήταν η απόσταση θεωρίας-πράξης αναφορικά με την ιδεολογία που έρχεται να ενισχύσει την συζήτηση αναφορικά με την μετα-ιδεολογική κατασκευή της σύγχρονης πολιτικής. Σε ορισμένα αποσπάσματα φαίνεται η ιδεολογία να αποκτά ουσία και “πραγματική υπόσταση” μόνο όταν εκφράζεται στην πράξη αντλώντας, φαινομενικά τουλάχιστον, και εν δυνάμει, από μία περισσότερο μαρξιστική σκέψη ενώ την ίδια στιγμή αναγνωρίζεται από όλους η ύπαρξη της ιδεολογίας, ως θεωρητικών αρχών που καθοδηγούν ή θα έπρεπε να καθοδηγούν την συμπεριφορά αντλώντας από μία μετα-ιδεολογική σκέψη. Ακόμα έχει υποστηριχθεί ότι η επίμονη ένταση μεταξύ των θεωρητικών ιδεωδών των πολιτικών ιδεολογιών και της πρακτικής πραγματικότητας της διακυβέρνησης οφείλεται στο γεγονός ότι οι πολιτικές ιδεολογίες προσφέρουν συνοχή, συνέπεια και κατευθυντήριες αρχές για την πολιτική δράση, ενώ η πρακτική πολιτική απαιτεί συχνά συμβιβασμό, ευελιξία και προσαρμογή στις μεταβαλλόμενες συνθήκες (Katz, 2024).

1ο Απόσπασμα

Το απόσπασμα που ακολουθεί αφορμάται από την εξής τοποθέτηση και ερώτηση:
“εγώ μπορεί να σας κάνω αυτή τη συνέντευξη απλώς θα ήθελα να μου πείτε αν εσείς

θεωρείται ότι έχει κάποιο νόημα έτσι που μαζευτήκαμε να μιλήσουμε για την ιδεολογία καθημερινά”.

455 Γ εγώ θεωρώ ότι έχει σημασία

456 γιατί: δεν απεμπλεκόμαστε από αυτό που λέμε ιδεολογία

457 έτσι τουλάχιστον όπως το χω εγώ στο μυαλό μου τι σημαίνει

458 Κ μπορείς να μας το εξηγήσεις;

459 Γ δεν μπορεί να υπάρξει: κάτι για εμένα εκτός από το από την ιδεολογία

460 Εε δεν υπάρχει κάτι το οποίο να μην εμπεριέχει μέσα ιδεολογία

461 Να μην είναι ιδεολογικό=

462 Α =εμ ναι=

463 Γ =είναι ο τρόπος δηλαδή που κάθε φορά

464 που: παίρνεις ερεθίσματα από αυτόν τον κόσμο

465 και προσπαθείς να σκεφτείς με έναν τέτοιον τρόπο οραματικό

466 που ό τι και να σκεφτείς αυτό το περιεχόμενο που θα σκεφτείς έχει μία βούληση

467 μέσα δεν μπορεί δηλαδή να υπάρξει ένα περιεχόμενο σκέψης

468 χωρίς να υπάρχει η βούληση γι αυτό που σκέφτομαι(.)

469 ε αυτή η βούληση είναι και πρόταση °συνήθως°

470 και αυτή η πρόταση εννοείται ότι.: >ιδεολογικά έχει ένα περιεχόμενο

471 το ιδεολογικό δεν σημαίνει απαραίτητα και πολιτικό<:

472 Α αυτό δηλαδή ναι συγγνώμη θα

473 Κ ναι

474 Γ ντάξει είναι: όπως λέμε: μια ένα ένας οργανωμένος τρόπος σκέψης

475 μπορεί να είναι φιλοσοφία μπορεί να ναι τίποτα μια φιλοσοφία ζωής οτιδήποτε

476 Α εγώ έκανα- τελειώσεις; Εγώ έκανα αυτό το σχόλιο αφορμώμενος με την

477 συσχέτιση ιδεολογί- μιλάμε για πολιτική ιδεολογία

478 αλλά αυτό που λέει ο Γ- ναι δηλαδή όλοι θεωρώ μα όλοι δεν θα το λεγα

479 ιδεολογία γιατί γίνεται εύκολα η ταύτιση

480 αλλά στον πυρήνα μας μία οντολογία

481 και με την έννοια ότι δεν θα

482 που είναι κάτι ως πώς να το πω

483 που δεν απλουστεύεται άλλο να το πω έτσι

484 ασχέτως από πού προέρχεται και τι και πως

485 αλλά είναι ένας πυρήνας που εκεί είναι ο πάτος του βαρελιού

486 Μ ναι

487 Α εκεί πα( ) πατάμε και όλα τα ερεθίσματα περνάνε από κει πέρα

488 Ασχέτως αν (.)διαμορφώνονται, εξελίσσεται whatever

489 Αλλά

490 Μ υπάρχουν καινούριες δηλαδή ιδεολογίες

491 Α ναι ναι αν υπάρχουν καινούριες

492 αλλά η οντολογία είναι στον πυρήνα του κάθε του σκέπτεσθαι του κάθε

493 ανθρώπου

(Απόσπασμα 7ης συνέντευξης)

Στο παραπάνω απόσπασμα η ιδεολογία ως έννοια κατασκευάζεται ως κάτι οντολογικό, αυθύπαρκτο, αναπόσπαστο της ανθρώπινης σκέψης, ως το μέσο κατανόησης και κατασκευής του κόσμου έχοντας όμως επίγνωση της διαφορετικής υφής της οντολογίας, του πυρήνα της σκέψης όταν από την σκέψη επί του συνόλου περνά στην κοινωνική σφαίρα και μετατρέπεται σε πολιτική ιδεολογία. Πρόκειται με άλλα λόγια για έναν οργανωμένο τρόπο σκέψης από τον οποίο μπορούν να προκύψουν διαφορετικές ιδεολογίες και θα συνεχίσουν να προκύπτουν. Ο κάθε συμμετέχοντας τοποθετείται στον λόγο ως κριτικά και χρησιμοποιώντας ο καθένας ένας σταθερό έρεισμα. Η ιδεολογία ως έννοια φυσικοποιείται, αντιμετωπίζεται ως οντότητα και αποσυνδέεται από το κοινωνικό ενώ παράλληλα αποστασιοποιείται από σκέψεις περί «τέλους της ιδεολογίας» εφόσον αυτή ορίστηκε οντολογικά, δηλαδή περισσότερο φιλοσοφικά. Εξελίσσοντας λίγο την κατασκευή των συμμετεχόντων, αυτή η οντολογική προσέγγιση βρίσκεται κοντά στην έννοια της «βιωμένης ιδεολογίας» που θα μπορούσε να θεωρηθεί ο πυρήνας της πολιτικής ιδεολογίας.

2^ο Απόσπασμα

Το παρακάτω μέρος του 2ου αποσπάσματος αποτελεί μέρος της προσπάθειας των συμμετεχόντων να ορίσουν τι είναι η ιδεολογία, μετά από ρητή ερώτηση που τους τέθηκε, δεδομένου ότι μέχρι τότε, γινόταν συνεχής αναφορά εννοιών όπως δεξιά, αριστερά, φασίστας, κομμουνισμός σαν να επρόκειτο για κοινούς τόπους.

399 Μ Για μένα προσωπικά °είναι αυτό ότι° κάποιες αξίες

400 που υπάγονται σε κάποια πιο μεγάλη ιδέα

401 που τις ακολουθείς στην καθημερινή σου ζωή

402 για να(.) είσαι εσύ σωστός όπως θες να είσαι στην κοινωνία

403 °γιατί ε αυτό: είναι έχει επιπτώσεις στην κοινωνία επηρεάζει την κοινωνία°

404 A °Άρα το πώς θα συμπεριφέρεσαι ως πολίτης°

405 M Ναι κατά κάποιον τρόπο

406 O Και να έχεις και σωστή καθαρή συνείδηση βασικά

407 M και αυτό πολύ σημαντικό

(Απόσπασμα 2ης συνέντευξης)

Στο απόσπασμα αυτό οι ιδεολογίες κατασκευάζονται ως σύνολα αξιών που αποτελούν μέρη μιας ευρύτερης ιδέας και τις ακολουθεί κανείς στην καθημερινότητά του (399-401). Η έννοια της «αξίας» προσδίδει στην κατασκευή ένα στοιχείο διαχρονικό και αξιολογικά θετικό και η «καθημερινή συμπεριφορά» προσδίδει έμφαση σε μία κοινωνική πραγματικότητα με την οποία η ιδεολογία «πρέπει» να συμβαδίσει. Η ερμηνεία της «μεγαλύτερης» ιδέας θα μπορούσε να ερμηνευτεί εντός ενός περισσότερο φιλοσοφικού πλαισίου (οντολογία) ή ως μία πολύ θεωρητική προσέγγιση για το πώς θα ήθελε κάποιος να οραματιστεί τον κόσμο ή πιο στενά, αξιοποιώντας έννοιες του συντηρητισμού και του προοδευτισμού μία γενικότερη ιδέα αλλαγής. Η τοποθέτηση του συμμετέχοντα οριοθετείται εντός μίας προσωπικής θεώρησης (399) και χρησιμοποιεί το β' ενικό πρόσωπο δίνοντας έμφαση στη διαδικασία και εμπλέκοντας προσωπικά και άμεσα τους υπόλοιπους συμμετέχοντες. Η καθημερινή έκφραση της ιδεολογίας τοποθετείται σε δύο άξονες: έναν προσωπικό και έναν κοινωνικό (402,406) όπου το άτομο καλείται να δράσει «σωστά» δηλαδή με βάση τον τρόπο που θέλει να υπάρχει ως πολίτης επιδρώντας στη λειτουργία της κοινωνίας και ως άτομο αναφορικά με την συνείδησή του. Η χρήση των προσδιορισμών «σωστή και καθαρή» (συνείδηση) δηλώνει ότι η ιδεολογία ως έννοια αποτελεί θεμελιακό στοιχείο του τρόπου ύπαρξης ενός ατόμου. Στην παραπάνω κατασκευή ο λόγος αντλεί από αναγνωρίσιμους στον φιλελευθερισμό τόπους όπως ο υποκειμενικός καθορισμός του σωστού και του λάθους, ο υποκειμενικός έλεγχος της συμπεριφοράς (401,402) και ταυτόχρονα από μία περισσότερο συλλογική ιδεολογική αρχή όπου η εστίαση της επίδρασης της προσωπικής δράσης επί του συνόλου έχει σημασία. Με άλλα λόγια, η συμμετέχουσα στο επιχείρημά της αντλεί από θεμελιώδεις ιδεολογικές αντιθέσεις.

4^ο Απόσπασμα

Το απόσπασμα που ακολουθεί αναλύεται εντός ενός πλαισίου όπου η ιδεολογία ως έννοια δεν έχει καθοριστεί, ούτε και αναγνωριστεί παρά τις σχετικές κατασκευές των κομμάτων και της δομής και λειτουργίας της κοινωνίας όπως έχει αναλυθεί εκτενώς σε προηγούμενες ενότητες.

203 Κ: =την λέξη «ιδεολογία»,

204 Ο: μμ

205 Κ: (.) τι είναι αυτό που περνάει από το μυαλό σου;

206 Ή μάλλον τι σημαίνει για εσένα [«ιδεολογία»];

207 Ο: [Πλέον τίποτα (.) γιατί η ιδεολογία έχει

208 εξαφανιστεί (0.3)Με την έννοια της κεντροαριστεράς ή της κεντροδεξιάς είναι

209 απλά (.) η βιτρίνα

210 στην πραγματικότητα: υπάρχουν οι άνθρωποι (που)ακόμη πιστεύουν

211 στην ιδεολογία

212 αλλά αυτό ήταν κυρίως εε το κριτήριο με το οποίο κινούνταν παλαιό↓=τερα

213 Ε, τώρα ας πού:με είδαμε ότι ιδεολογικά::↑ ο: Τσίπρας

214έπρεπε να είναι περισσότερο με τον λαό είναι πιο:↓ αριστερός ας πούμε

215 Κι όμως τις περισσότερες ιδιωτικοποιήσεις τις έκανε ο Τσίπρας

216 Εεε περισσότερες συμφωνίες που: ήταν ενάντια του λαού της έκανε ο Τσίπρας

217 οπότε (.) η ιδεολογία πλέον μπορεί να υπάρχει ως έναν βαθμό όμως

218 δεν νομίζω ότι καθορίζει την ψήφο ενός-

219 θα πω ενός ορθά σκεπτόμενου ανθρώπου (γέλιο)

220 Κ: Άρα, είναι χρήσιμη η έννοια της ιδεολογίας στην σημερινή κοινωνία;

221 Ο: Ναι φυσικά και είναι χρήσιμη

222 γιατί οφείλεις να γνωρίζεις (.) τις διαφορές που υπάρχουν μεταξύ των κομμάτων

223 που βρίσκονται μέσα στην βουλή και γενικά των κομμάτων, του τι πρεσβεύουν.

224 Δεν μπορεί κάποιος έτσι: αόρατα, τυφλά κι αόρατα να πει ότι θα κάνω αυτά και

225 αυτά.=

226 =Είμαι υπέρ του λαού ή είμαι υπέρ των καπιταλιστών;

227 Δεν μπορεί να είσαι και τα δύο.

228 Κ: Χμ. Θεωρείς ότι κάθε κόμμα διακατέχεται από κάποια ιδεολογία;

229 Ο: Ως έναν βαθμό ναι.

230 Ας πούμε τώρα πιστεύω ότι το ΠΑΣΟΚ του Ανδρουλάκη

- 231 εεε έχει εε είναι κεντροαριστερό πλέον καθαρά.
232 Εεε όπως και του Μητσοτάκη ντάξει κεντρο-δεξιό είναι ↓ρε παιδί μου,
233 ↓κεντροδεξιό;
234 Δεξιό. Αλλά δεν είναι α- άκρα δεξιά.
235 Υπάρχει ιδεολογία, έτσι; Υπάρχει πάρα πολύ.
236 Εεε απλά (.) δεν νομίζω ότι μπορείς να κυβερνήσεις με μία μόνο ιδεολογία.
237 Πρέπει να είσαι: εε και με τα δύο τα μέρη, για να το πω κάπως έτσι.
(Απόσπασμα 1ης συνέντευξης)

Στο επιλεγμένο απόσπασμα αναδύονται δύο διλημματικές θέσεις: η πρώτη σχετίζεται από την ύπαρξη ή μη της ιδεολογίας στη σημερινή εποχή και η δεύτερη αφορά τον ιδεολογικό χαρακτήρα των κομμάτων.

Αναφορικά με την πρώτη κατασκευή ο συμμετέχοντας κατασκευάζει την ιδεολογία ως πλέον νεκρή. Την ίδια στιγμή προσανατολίζεται επί του θέματος με όρους του φάσματος αριστεράς-δεξιάς όπου η ιδεολογία κατασκευάζεται ως «βιτρίνα» δηλαδή κάτι επιφανειακό ή/και μη «αληθές». Κάνοντας μία προσωπική τοποθέτηση σπεύδει να διακρίνει ότι υπάρχουν άνθρωποι που ακόμα πιστεύουν στην ιδεολογία αν και η ίδια είχε την δύναμη να παρακινήσει τους ανθρώπους κυρίως παλαιότερα (207-211) και το επιχείρημά του αποκτά μία γεγονικότητα μέσα από μία εμπειρική εξήγηση (212-218) όπου ένα αριστερό κόμμα υιοθέτησε πρακτικές «δεξιότερες των δεξιών κομμάτων» (212-215). Η αναγνώριση της ύπαρξης των ανθρώπων που πιστεύουν σήμερα στην ύπαρξη ιδεολογιών γίνεται με την χρήση μιας «φράσης ειλικρίνειας» (honesty phrase) που εισαγάγει κάτι που δεν είναι ευχάριστο, που δεν αξιολογείται θετικά. Στο ίδιο πλαίσιο κατασκευάζεται ακόμα το άτομο που κινείται με ιδεολογικά κριτήρια ως «μη ορθά σκεπτόμενο» παρόλο που η ιδεολογία «υπάρχει ως έναν βαθμό»(πρώτη αντίφαση με τον πρότερο θάνατο). Η δεύτερη αντίφαση αναδύεται στο τέλος του αποσπάσματος όπου η ύπαρξη της ιδεολογίας διατυπώνεται όχι μόνο με ακραία διατύπωση αλλά και με την χρήση συναίνεσης/επιβεβαίωσης που συνηγορεί στην κατασκευή της ύπαρξης της ιδεολογίας ως πραγματικής (231). Ο συμμετέχοντας λοιπόν φαίνεται να αντλεί παράλληλα από δογματικούς και μη, πόρους ενώ παράλληλα συσχετίζει την ιδεολογία και την πολιτική πρακτική κομμάτων με την ψήφο των πολιτών με τέτοιο τρόπο ώστε το κριτήριο ψήφου να μην είναι πλέον ιδεολογικό εφόσον η ιδεολογία που φαίνεται να φέρει το κόμμα δεν συνάδει με τις πρακτικές του (215-218).

Το δεύτερο ιδεολογικό δίλημμα που κατασκευάστηκε από τον συμμετέχοντα σχετίζεται με την δυνατότητα ενός κόμματος να συνδυάζει στοιχεία από αντικρουόμενες ιδεολογίες (219-224). Ο συμμετέχοντας απαντώντας στην ερώτηση αν η έννοια της ιδεολογίας είναι χρήσιμη στην σημερινή κοινωνία κάνει τρία πράγματα: κατασκευάζει την έννοια ως χρήσιμη, τα κόμματα ως ιδεολογικά, και τους πολίτες ως φέροντες την υποχρέωση να γνωρίζουν την ιδεολογία του εκάστοτε κόμματος. Παράλληλα κατασκευάζει τα κόμματα ως φέροντα μία ολοκληρωμένη χωρίς αντιφατικά στοιχεία ιδεολογία και μάλιστα κινούμενα σε ένα δίπολο μεταξύ των συμφερόντων του λαού από την μία, και των καπιταλιστών από την άλλη, αφού «δεν μπορεί να είσαι και τα δύο» φράση που λειτουργεί ως αυτό-επαρκές επιχείρημα. Το αντιφατικό προς αυτήν την κατασκευή στοιχείο αναδύεται στο τέλος του αποσπάσματος όπου κατασκευάζεται η ικανότητα διακυβέρνησης ως βασιζόμενη στην διττή ιδεολογική ταυτότητα (232-233).

Η δυνατότητα του συμμετέχοντα για την παραπάνω συνεχή αντίφαση να κατασκευάζεται ως «φυσική» ή τουλάχιστον αναμενόμενη προκύπτει είτε φυσικά μέσα από την αντιφατική σκέψη, είτε αντλώντας από μία άγουρη μετα-ιδεολογική σκέψη. Τέλος, ένα ακόμα στοιχείο ιδιαίτερου ενδιαφέροντος είναι ότι κατασκευάζεται η γνώση των ιδεολογικών διαφορών των κομμάτων ως μία υποχρέωση των πολιτών αντλώντας από κοινωνικούς και ιδεολογικούς πόρους που κινούνται με το διπλό αξίωμα δικαιώματα-υποχρεώσεις εντός μία φιλελεύθερης κοινωνίας ενημέρων και ενεργών πολιτών.

Συζήτηση

Προφανώς, μόνο μία πολύ σύντομη διερεύνηση των σύγχρονων πολιτικών και ιδεολογικών κατασκευών, και των σχετικών διλημμάτων ήταν εφικτή στη παρούσα έρευνα, όπου ο λόγος των συμμετεχόντων προέκυψε μέσα σε ένα μόνο διαλογικό πλαίσιο, αυτό της συνέντευξης, εντός της οποίας ήταν δυνατό να διακριθούν διλημματικές εκφάνσεις των σχετικών κατασκευών και τρόποι διαχείρισής τους.

Στο πέρασμα των 64 χρόνων από την έκδοση του βιβλίου «Το Τέλος της Ιδεολογίας» η έννοια της ιδεολογίας έχει διερευνηθεί σε βάθος, και για ορισμένους αποτελεί μία αμετάκλητα «ξεπεσμένη» λέξη (Bell, 1988), ή σύμφωνα με τους συμμετέχοντες, μία λέξη «βιτρίνα» ή μία λέξη «νεκρή», που σε δεύτερη ανάγνωση, είναι χρήσιμη και συνεχώς μεταβαλλόμενη ως προς το περιεχόμενο και την μορφή της. Έπειτα από πολλαπλές αναγνώσεις των δεδομένων και των προσεγγίσεων

θεωρητικών σχετικών πεδίων, αναρωτιέμαι: τι δεν είναι ιδεολογία ή τι δεν είναι ιδεολογικό; Ιδέες, ιδεατά, πεποιθήσεις, δόγματα πίστης, αξίες, αρχές, ηθικά συστήματα, λόγοι και Λόγοι, όλα έχουν ιδεολογική χροιά ή τουλάχιστον έχουν επιστρατευτεί σε σχετικούς με την ιδεολογία λόγους (Bell, 1988).

Σε γενικές γραμμές, αξίζει να σημειωθεί ότι, στη προσπάθεια να δοθεί ένας γενικός ή τυπικός ορισμός της ιδεολογίας, ξεχνά κανείς ότι η ίδια η έννοια της ιδεολογίας είναι ένας ιστορικά πλαισιωμένος όρος που μπορεί να γίνει κατανοητός μόνο με σαφείς παραμετροποιήσεις, ώστε να αναδειχθεί ο τρόπος με τον οποίο αυτή αναδύεται και χρησιμοποιείται (Van Dijk, 1995). Οι συμμετέχοντες/ουσες της έρευνας, τοποθετούσαν την διερεύνηση της ιδεολογίας και της πολιτικής σε συγκεκριμένα χωροχρονικά πλαίσια, αναγνωρίζοντας παράλληλα, ότι οι δύο έννοιες ίσως δεν συμβαδίζουν πλέον σε πρακτικό επίπεδο, ενώ δεν αντανακλούν απαραίτητα κάποια κοινωνική πραγματικότητα.

Στην παρούσα ερευνητική εργασία, διαμορφώθηκαν συγκεκριμένες υποθέσεις εντός ενός κόσμου που -όπως έχει υποστηριχθεί- στερείται εγγενούς νοήματος. Η απουσία ενός αυθύπαρκτου νοήματος στον κόσμο, προέκυψε λογοαναλυτικά μέσα από κατασκευές των συμμετεχόντων της υποκειμενικότητας και της συνεχούς ανάγκης αναθεώρησης εννοιών. Η έμφαση που δόθηκε στην υποκειμενικότητα και στην ατομικότητα αναφορικά με την προσέγγιση της έννοιας της ιδεολογίας, αλλά και γενικότερα σε κοινωνικές πραγματικότητες, αποκτά την πρέπουσα ιδεολογική διάστασή της, όταν τοποθετηθεί σε ένα συγχρονικό πλαίσιο όπου η άποψη του καθενός έχει σημασία σε μία φιλελεύθερη ατομικιστική κοινωνία. Αξίζει να σημειωθεί, ότι οι πολλαπλές, ανταγωνιστικές αφηγήσεις που προκύπτουν από τις υποκειμενικές αφηγήσεις, δεν δίνουν τον απαραίτητο χώρο για συζητήσεις περί ζητημάτων μεγάλης κλίμακας σχετικά με το πώς πρέπει να οργανωθεί η κοινωνία ως σύνολο (κοινωνικός κατακερματισμός), και περί αλήθειας, καθιστώντας την αλήθεια τουλάχιστον άχρηστη. Ακόμα, η ένταση της υποκειμενικότητας και της ατομικότητας ως χαρακτηριστικών της σύγχρονης ιδεολογίας, αυξάνεται όταν οι έννοιες επεκταθούν σε ένα διαδικτυακό χώρο ο οποίος, φαινομενικά τουλάχιστον, εντάσσεται σε ένα δημοκρατικό πλαίσιο. Το ενδιαφέρον στην συνύπαρξη τεχνολογίας και Δημοκρατίας είναι ότι τα δύο συστήματα λειτουργούν με βάση διαφορετικές αρχές, διαμορφώθηκαν υπό διαφορετικές συνθήκες, και τώρα, η πρώτη φαίνεται να υποσκάπτει την δεύτερη, διαμορφώνοντας συνθήκες κρίσης.

Η πολιτική και δημοκρατική κρίση στον λόγο των συμμετεχόντων, κατασκευάστηκαν με κύριο άξονα την απουσία αξιωματικής αντιπολίτευσης και την αυθαίρετη διαχείριση της εξουσίας από την ΝΔ. Εάν λοιπόν, υποστηριχθεί ότι η Δημοκρατία βρίσκεται σε κρίση (αστάθεια), θα μπορούσε, όπως έγινε βιβλιογραφικά, να τοποθετεί εντός ενός μετα-πολιτικού πλαισίου όπου η Δημοκρατία άλλαξε από τον νέο-φιλελευθερισμό προς μία κεντρική θέση του «Τρίτου Δρόμου». Ωστόσο, οι συμμετέχοντες δεν κινήθηκαν ρητά προς αυτή τη κατεύθυνση, αλλά κατασκεύασαν πραγματικότητες που -τρόπον τινά- ξεπερνούσαν ορισμένες φορές το δίπολο δεξιάς-αριστεράς. Ακόμα, οι περισσότεροι αναγνώριζαν στην πολιτική έναν χαρακτήρα ανταγωνιστικό αξιοποιώντας έννοιες ηγεσίας, εξουσίας και σύγκρουσης.

Βασικός άξονας της ερευνητικής εργασίας, ήταν η διερεύνηση του ρόλου, της έννοιας και της χρήσης της ιδεολογίας συγχρονικά. Με βάση λοιπόν, τον λόγο των συμμετεχόντων, θα μπορούσε να υποτεθεί ότι βρισκόμαστε σε μία μετα-ιδεολογική πολιτικά περίοδο; Αυτό που αναδείχθηκε μέσα από την ανάλυση, είναι ότι οι συμμετέχοντες σκέφτονται με ιδεολογικά σημαντικούς και ερμηνεύσιμους όρους, και η σύγχρονη πολιτική κατασκευάζεται αντλώντας από ιδεολογικά αποθέματα που δεν ξεπερνούν συχνά την κλασική διάκριση δεξιάς-αριστεράς. Ωστόσο, σε όλες τις συνεντεύξεις υπήρχε έντονο το στοιχείο του σκεπτικισμού, μία έντονη προσπάθεια αποφυγής κυνικών κατασκευών που όμως έμμεσα αναγνωρίζονταν ως πραγματικές, και μία συνεχής ρευστότητα των πολιτικών και ιδεολογικών συνθηκών, όπου όλα είναι υποκειμενικά και συχνά χρήζουν αναθεώρησης. Αξίζει να επισημανθεί ότι ο κυνισμός, εντός της αναλυτικής δουλειάς, ερμηνεύτηκε ως σύμπτωμα έλλειψης κοινωνικής εμπιστοσύνης, ως μορφή δυσπιστίας που υπονομεύει την κοινωνική και πολιτική δράση και κατ' επέκταση την Δημοκρατία, της οποίας η αστάθεια ερμηνεύεται ως συγχρονικό ιδεολογικό στοιχείο. Ακόμα, σε αυτόν τον γεμάτο διαφορετικά και αντιφατικά νοήματα κατασκευασμένο κόσμο, απ' όλους αναγνωρίστηκε κάποια αλήθεια, η οποία όμως δεν προσεγγιζόταν καθαυτή, πιθανώς γιατί δεν ήταν χρήσιμη, αλλά δινόταν έμφαση σε εκδοχές της πραγματικότητας (Prozorov, 2018).

Στο ευρύτερο πλαίσιο των συζητήσεων, και αναφορικά με την εννοιολόγηση της ιδεολογίας, αναδύθηκαν διάφορες κατασκευές που αντλούσαν από την διάκριση θεωρίας και πράξης, από την Πολιτική Ταυτοτήτων, από μία μετα-ιδεολογική θεώρηση της πολιτικής, αλλά και από πιο κλασικές προσεγγίσεις όπως αυτές που ερμηνεύουν την ιδεολογία ως ένα σύνολο αξιών και πεποιθήσεων εντός ενός

κοινωνικού πλαισίου σε δεδομένη χρονική περίοδο. Με άλλα λόγια, η ιδεολογία δεν κατασκευάστηκε ως ένα πλήρες και ενοποιημένο σύστημα που λέει στο άτομο πώς να σκέφτεται, ενώ παράλληλα, η εκάστοτε ιδεολογία κατασκευαζόταν ως έχουσα αξιολογικό χαρακτήρα συχνά κινούμενη, με ρητό ή λανθάνων τρόπο, εντός του διπόλου καλή-κακή.

Ένα ακόμα στοιχείο της ιδεολογικής πραγματικότητας που αναδύθηκε, όχι όμως στο συνολικό σώμα των αναλύσεων, είναι οι θεωρίες συνωμοσίας, οι οποίες εντασσόμενες σε ένα πλαίσιο μετα-αλήθειας μπορεί να ερμηνευτούν ως σύμπτωμα δημοκρατικής κρίσης, και πλέον, ως ένας καθημερινός ιδεολογικός τρόπος εξήγησης πολιτικών ζητημάτων (Billig, 1988).

Σε γενικές γραμμές, οι συμμετέχοντες κατασκεύασαν ιδεολογικές πολιτικές πραγματικότητες με ποικίλους τρόπους, εγείροντας ερωτήματα αναφορικά με την συνέχιση της ισχύος του μοντέλου του φάσματος των πολιτικών αξιών και ιδεολογιών που προήλθαν από τον 19^ο αιώνα. Οι στάσεις των συμμετεχόντων ήταν ευέλικτες καθώς το εκάστοτε επιχείρημα ή θεώρηση/θέση προσαρμοζόταν στο διαλογικό πλαίσιο και δεν παρέμενε ίδιο στην διάρκεια των συζητήσεων. Ακόμα, οι ίδιοι οι συμμετέχοντες φάνηκαν να φέρνουν συνεχώς στη συζήτηση, με συνειδητό ή μη τρόπο, ζητήματα που σχετίζονται με την ιδεολογία, καθιστώντας την έννοια χρήσιμη με τρόπο οντολογικό για την πολιτική και κοινωνική τους ύπαρξη. Επίσης, σε όλες σχεδόν τις συζητήσεις, η σύγχρονη πολιτική σκηνή παρουσιαζόταν ως σχετικά νέο-συντηρητική και νέο-φιλελεύθερη.

Εντός του πλαισίου διερεύνησης της πολιτικής ιδεολογίας, κατασκευάστηκαν από την μία, έντονες πολιτισμικές επιρροές (επιρροές κουλτούρας) που διαφοροποιούσαν σε ορισμένες περιπτώσεις, την κοινή κυρίαρχη πολιτική ιδεολογία από χώρα σε χώρα, και από την άλλη, αντιφατικές σχέσεις μεταξύ κουλτούρας και κυρίαρχης πολιτικής ιδεολογίας που ερμηνεύτηκαν από τους συμμετέχοντες είτε ως απόρροια της αντιφατικής φύσης των ανθρώπων, είτε ως αποτέλεσμα προκαθορισμένων οικονομικών σχέσεων.

Όπως έχει ήδη υποστηριχτεί σε διαφορετικά πλαίσια (Weltman & Billig, 2001), μια προσεκτική εξέταση του σύγχρονου πολιτικού καθημερινού λόγου μπορεί να προσφέρει μια κριτική αυτού του λόγου, και ένα βήμα προς την αποκατάσταση των εκάστοτε θέσεων που ο λόγος φαίνεται να αποκλείει. Η παρούσα έρευνα, εστίασε σε καθημερινές, βιωμένες κατασκευές της ιδεολογίας και της πολιτικής, προσπαθώντας να διαμορφώσει -πρωτογενώς- μία ενημερωμένη προσέγγιση των

εννοιών, κατασκευάζοντας έτσι, την αξία μελλοντικής διερεύνησης της ιδεολογίας τόσο σε βιωμένο, όσο και σε διανοητικό επίπεδο, της Δημοκρατίας ως ασταθούς πολιτεύματος αλλά και της ανόδου της ακροδεξιάς που αποτέλεσε μία περιορισμένη μεν, αλλά φυσική ροπή των συμμετεχόντων που δεν αναλύθηκε στον βαθμό που θα της άρμοζε εντός ενός διαφορετικού ερευνητικού πλαισίου.

Βιβλιογραφία

- Andreadis, I., & Stavrakakis, Y. (2019). Dynamics of Polarization in the Greek Case. *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*, 681(1), 157 - 172. doi:10.1177/0002716218817723
- Antaki, C., & Condor, S. (Eds.). (2014). *Rhetoric, Ideology and Social Psychology: Essays in honour of Michael Billig* (1st ed.). Routledge.
<https://doi.org/10.4324/9780203386088>
- Apter, D. E. (Ed.). (1964). *Ideology and discontent*. Free Press
- Arendt, H., & Kohn, J. (2006). *Between past and future*. Penguin.
- Azmanova, A. (2011). After the Left–Right (Dis)continuum: Globalization and the Remaking of Europe’s Ideological Geography. *International Political Sociology*, 5, 384-407. <http://dx.doi.org/10.1111/j.1749-5687.2011.00141.x>
- Baderin, A. (2014). Two forms of realism in political theory. *European Journal of Political Theory*, 13(2), 132-153. <https://doi.org/10.1177/1474885113483284>
- Barlow, J. P. (1996). A declaration of the independence of cyberspace. In J. Casimir (Ed.), *Postcards from the Net: An intrepid guide to the wired world* (pp. 365-367). Allen and Unwin.
- Bartlett, J. (2018). *The People Vs Tech: How the Internet is Killing Democracy (and How We Save It)*. Penguin Publishing Group
- Bell, D. (1998). End of Ideology Revisited (Part I). *Government and Opposition*, 23(2), 131-150.
- Billig, M. (1987). *Arguing and thinking: A rhetorical approach to social psychology*. Cambridge University Press.
- Billig, M. (1991) *Ideology, Rhetoric and Opinion*. Sage.
- Billig, M. (1991). *Ideology and opinions: Studies in rhetorical psychology*. Sage.
- Billig, M. (1992) *Talking of the royal family*. Sage
- Billig, M. (1995) *Banal nationalism*. Sage.
- Billig, M. (1995). Discourse, Opinions and Ideologies: A Comment. *Current Issues In Language and Society*, 2(2), 162-167.
<https://doi.org/10.1080/13520529509615440>
- Billig, M. (1999). *Whose Terms? Whose Ordinarity? Rhetoric and Ideology in Conversation Analysis*. *Discourse & Society*, 10(4), 543–558. doi:10.1177/0957926599010004005

- Billig, M. (2008). The language of critical discourse analysis: the case of nominalization. *Discourse & Society*, 19(6), 783-800.
<https://doi.org/10.1177/0957926508095894>
- Billig, M.(1996). *Arguing and thinking*. Cambridge University Press.
- Billig, M., Condor, S., Edwards, D., Gane, M., Middleton, D., & Radley, A. (1988). *Ideological dilemmas: A social psychology of everyday thinking*. Sage.
- Bozatzis, N. (2014). The discursive turn in social psychology: Four nodal debates. In N. Bozatzis & T. Dragonas (Eds.), *The discursive turn in social psychology*. Taos Institute Publications.
- Broadbent, A. (2020). The Fourth Industrial Revolution and the Importance of Disagreement. *The Thinker*, 83(1), -.
<https://doi.org/10.36615/thethinker.v83i1.229>
- Brown, D.(1999)Are there good and bad nationalisms? *Nations and Nationalism*, 5(2), 281-302.
- Brüssow, H. (2022). On opinion, freedom of speech and its responsibilities. *Microbial Biotechnology*, 15(10), 2507 - 2517.
https://www.researchgate.net/deref/https%3A%2F%2Fdoi.org%2F10.1111%2F1751-7915.14119?_tp=eyJjb250ZXh0Ijp7ImZpcnN0UGFnZSI6InB1YmxpY2F0aW9uIiwicGFnZSI6InB1YmxpY2F0aW9uIn19
- Carmines, E. G., & D'Amico, N. J. (2015). The New Look in Political Ideology Research. *Annual Review of Political Science*, 18(1), 205–216. <https://doi.org/10.1146/annurev-polisci-060314-115422>
- Claessens, S., Fischer, K., Chaudhuri, A., Sibley, C. G., & Atkinson, Q. D. (2020). The dual evolutionary foundations of political ideology. *Nature Human Behaviour*, 4(4), 336–345. <https://doi.org/10.1038/s41562-020-0850-9>
- CNN GREECE (2023, Μαΐος 21). *Εκλογές 2023: Βάφτηκε γαλάζιος ο χάρτης των εκλογικών αποτελεσμάτων*. <https://www.cnn.gr/politiki/story/364110/ekloges-2023-anoigei-o-xartis-ton-eklogikon-apotelesmaton>
- CNN Greece (2024, Φεβρουάριος 15). *Ψηφίστηκε αλλά δίχασε ΝΔ και κοινωνία το νομοσχέδιο για τα ομόφυλα ζευγάρια*.
<https://www.cnn.gr/politiki/story/405855/omofyla-zevgaria-rigma-stin-kyvernitiki-pleiopsifia-nomos-me-dekaniki-apo-tin-antipolitefsi>

- Conrad, M. (2023). From Denouncing to Defunding: The Post-Truth Populist Challenge to Public-Service Media. In: Conrad, M., Hálfdanarson, G., Michailidou, A., Galpin, C., Pyrhönen, N. (Eds.), *Europe in the Age of Post-Truth Politics* Palgrave Macmillan. <https://doi.org/10.1007/978-3-031-13694-8>
- Converse, P. E. (2006). The nature of belief systems in mass publics (1964). *Critical Review*, 18(1–3), 1–74. <https://doi.org/10.1080/08913810608443650>
- Couldry, N. (2009). Rethinking the politics of voice. *Continuum*, 23(4), 579–582. doi:10.1080/10304310903026594
- D’Souza, D. (1995). *The end of racism*. Free Press.
- Daly, G. (1994). Post-metaphysical culture and politics: Richard Rorty and Laclau and Mouffe. *Economy and Society*, 23(2), 173–200. doi:10.1080/03085149400000002
- Dellsén, F. (2021). We owe it to others to think for ourselves. In J. Matheson & K. Loughheed (Eds.), *Epistemic Autonomy* (1st ed., pp. 306–322). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781003003465-21>
- Dember, W. N. (1974). Motivation and the cognitive revolution. *American Psychologist*, 29(3), 161–168. doi:10.1037/h0035907
- Drewery, W. (2005). Why We Should Watch What We Say. *Theory & Psychology*, 15(3), 305–324. doi:10.1177/0959354305053217
- Edwards, D. & Potter, J. (1992). *Discursive psychology*. Sage Publications, Inc.
- Fine, G. A., & Sandstrom, K. (1993). Ideology in Action: A Pragmatic Approach to a Contested Concept. *Sociological Theory*, 11(1), 21–38. <https://doi.org/10.2307/201978>
- Fukuyama, F. (2006b). *The end of history and the last man*. Free Press.
- García-Lamarca, M., & Ullström, S. (2022). “Everyone wants this market to grow”: The affective post-politics of municipal green bonds. *Environment and Planning E, Nature and Space*, 5(1), 207–224. <https://doi.org/10.1177/2514848620973708>
- Giddens, A. (1998). *The third way: The renewal of social democracy*. Polity Press
- Goswami, S. (2014). Michel Foucault: Structures of Truth and Power. *European Journal of Philosophical Research*, 1(1), 8–20. doi:10.13187/ejpr.2014.1.8.

- Gries, P. (2022). Beyond Power Politics: How Ideology Motivates Threat Perception—and International Relations. *International Studies*, 59(4), 289 - 314. <https://doi.org/10.1177/00208817221132147>
- Grigoriadis, I.N. (2020). For the People, Against the Elites: Left versus Right-Wing Populism in Greece and Turkey. *The Journal of the Middle East and Africa*, 11, 51 - 64. <https://doi.org/10.1080/21520844.2020.1723157>
- Harrison, K., & Boyd, T. (2003). The role of ideology in politics and society. In *Understanding political ideas and movements* (pp. 135-153). Manchester University Press. <https://doi.org/10.7765/9781526137951.00011>
- Ishchenko, O. (2023). Crisis of Ideology in Political Discourse. *Grail of Science*, 25, 281–285. <https://doi.org/10.36074/grail-of-science.17.03.2023.047>
- Isin, E. F., & Nielsen, G. M. (2013). *Acts of citizenship*. Zed Books Ltd
- Jones, M. (2014). Chantal Mouffe’s Agonistic Project: Passions and Participation. *Parallax*, 20(2), 14–30. <https://doi.org/10.1080/13534645.2014.896546>
- Jost, J. T. (2006). The end of the end of ideology. *American Psychologist*, 61(7), 651–670 <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/0003-066X.61.7.651>.
- Jost, J. T., Fitzsimons, G., & Kay, A. C. (2004). The ideological animal: A system justification view. In J. Greenberg, S. L. Koole, & T. Pyszczynski (Eds.), *Handbook of Experimental Existential Psychology* (pp. 263–283). The Guilford Press.
- Jung, C. (2006). “Why Liberals Should Value ‘Identity Politics.’” *Daedalus* 135(4),32–39. <https://doi.org/10.1162/daed.2006.135.4.32>
- Katz, Y. (2024). Theoretical Debate Over the Relationship Between Ideology and Practical Politics. *International Journal of Social Science and Human Research*. 7(4). <https://doi.org/10.47191/ijsshr/v7-i04-66>
- Kerlinger, F. N. (1967). Social attitudes and their criterial referents: A structural theory. *Psychological Review*, 74(2), 110–122. <https://doi.org/10.1037/h0024301>
- Laclau, E. (1993). ‘Politics and the Limits of Modernity’. In T. Docherty (Ed.), *Postmodernism: A Reader* (1st ed., pp. 329-344). Routledge
- Laclau, E., & Mouffe, C. (1998). 6 Post-Marxism without apologies. In *Post-Marxism: A Reader* (pp. 56-68). Edinburgh University Press. <https://doi.org/10.1515/9781474472593-009>

- Lane, R.E. (1962). *Political ideology: why the American common man believes what he does*. Free Press of Glencoe.
- Lorenzini, D. (2016). Foucault, Regimes of Truth and the Making of the Subject. In L., Cremonesi, O., Irrera, D., Lorenzini and M., Tazzioli(eds.), *Foucault and the Making of Subjects* (63-75). Rowman & Littlefield International, Ltd.
- MacMullen, I. (2020). Survey article: What is ‘post-factual’ politics? *Journal of Political Philosophy*, 28(1), 97–116. <https://doi.org/10.1111/jopp.12212>
- Massa, M.S. (2018). “A Period of Crisis”. *Oxford Scholarship Online*.
<https://doi.org/10.1093/oso/9780190851408.003.0004>
- McGuire, W. J. (1999). The vicissitudes of attitudes in social psychology. In W. J., McGuire (Ed.), *Constructing social psychology: Creative and critical processes* (pp. 325–347). Cambridge University Press. (Original work published 1986)
- Moraru, C.(2022). Post-politics and contemporary art in the era of global capitalist crisis. *Studies in Visual Arts and Communication - an international journal*, 9(1),3-9.
- Moscovici, S. (1984). The phenomenon of social representations. In R., Farr & S., Moscovici (Eds), *Social representations* (pp.3-69). Cambridge University Press.
- Moscovici, S. (1988). Notes towards a description of social representations. *European Journal of Social Psychology*, 18(3), 211–250.
- Mouffe, C. (1992). ‘Feminism, Citizenship and Radical Democratic Politics’, In J. Butler and J.W. Scott (Eds.) *Feminists Theorize the Political*, pp. 369-385. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203723999>
- Mouffe, C. (2005). *On the Political*. Routledge.
- Neuhäuser, C. (2018). Tina. *Krisis*, 2, 15-16.
- Newman, S. (2019). Post-truth and the crisis of the political. *Soft Power*, 6(2), 91–108.
<https://research.gold.ac.uk/id/eprint/27275>
- Norval, A. J. (2000). The things we do with words - contemporary approaches to the analysis of ideology. *British Journal of Political Science*, 30(2), 313-346.
<http://www.jstor.org/stable/194277>
- Pettit, P. (2011). The instability of freedom as noninterference: The case of Isaiah Berlin. *Ethics*, 121(4), 693–716. <https://doi.org/10.1086/660694>

- Pitkin, H.F. (2004). 'Representation and Democracy: Uneasy Alliance.' *Scandinavian Political Studies* 27: 335–42.
- Potter, J. & Puchta, C. (2007). Mind, mousse and moderation. In A. Hepburn & S. Wiggins (Eds), *Discursive research in practice* (pp. 104-123). Cambridge University Press.
- Potter, J. & Wetherell, M. (1987). *Discourse and Social Psychology: Beyond attitudes and behaviour*. Sage.
- Potter, J. (1996). *Representing reality: Discourse, rhetoric and social construction*. Sage.
- Potter, J., & Edwards, D. (1990). Nigel Lawson's tent: discourse analysis, attribution theory and the social psychology of fact. *European Journal of Social Psychology*, 20(5), 405-424. <https://doi.org/10.1002/ejsp.2420200504>
- Potter, J., & Wetherell, M. (1987). *Discourse and Social Psychology*. Sage.
- Reicher, S., & Hopkins, N. (1996a). Seeking influence through characterising self-categories: an analysis of anti-abortionist rhetoric. *British Journal of Social Psychology*, 35(3), 297-311.
- Rorty, R. (1995). Toward a post-metaphysical culture. *The Harvard Review of Philosophy*, 5(1), 58-66.
- Saward, M. (2008). *Representation and democracy: Revisions and possibilities*. *Sociology Compass*, 2(3), 1000–1013. <https://doi.org/10.1111/j.1751-9020.2008.00102.x>
- Schindler, S. (2020). The task of critique in times of post-truth politics. *Review of International Studies*, 46(3), 376–394. <https://doi.org/10.1017/S0260210520000091>
- Sewpaul, V. (2016). The west and the rest divide: Human rights, culture and social work. *Journal of Human Rights and Social Work*, 1(1), 30–39. <https://doi.org/10.1007/s41134-016-0003-2>
- Shils, E. A. (1968a). The concept of ideology. In D. Sills (Ed.), *International encyclopedia of the social sciences* (pp. 66-75). Macmillan & Free Press.
- Shils, E. A. (1968b). The end of ideology? In C. Waxman (Ed.), *The end of ideology debate* (pp. 49-63). Simon & Schuster.
- Skoulariki, A. (2020). Political polarisation in Greece: The Prespa agreement, left/right antagonism and the nationalism/populism nexus. *South European Society and Politics*, 25(3-4), 411-439.

- Spencer, P., & Wollman, H. (1998). Good and bad nationalisms: A critique of dualism. *Journal of Political Ideologies*, 3(3), 255–274. <https://doi.org/10.1080/13569319808420780>
- Spisso, W. (2007). Ideology and Practice: The Material and Social Production of Human Existence . *On Politics*, 2(1), 83-93. Retrieved from <https://journals.uvic.ca/index.php/onpolitics/article/view/658>
- Summers, J. (2011). Daniel Bell and The End of Ideology. *Dissent*, 58(2), 80-85. <https://doi.org/10.1353/dss.2011.0049>
- Swyngedouw, E. (2007). Impossible “sustainability” and the postpolitical condition. In R. Krueger & D. Gibbs (Eds.), *The sustainable development paradox: Urban political economy in the United States and Europe* (pp. 13-40). Guilford Press.
- Tedin, K. L. (1987). Political ideology and the vote. *Research in Micropolitics*, 2(1), 63–94.
- Tetlock, P. E. (1983). Cognitive style and political ideology. *Journal of Personality and Social Psychology*, 45(1), 118 –126.
- Tileagă, C. (2013). *Political psychology: Critical perspectives*. Cambridge University Press.
- Tomkins, S. S. (1965). The psychology of being right-and left. *Transaction*, 3(1), 21–27.
- Tsatsanis, E., Teperoglou, E., & Seriatos, A. (2020). Two-partyism reloaded: Polarisation, negative partisanship, and the return of the left-right divide in the greek elections of 2019. *South European Society and Politics*, 25(3-4), 503-532. <https://doi.org/10.1080/13608746.2020.1855798>
- Tsoukalas, C. (2002). Between ‘East’ and ‘West’, the meaning of the Mediterranean in modern Greece, and possibly elsewhere as well. *Mediterranean Historical Review*, 17(2), 32-46, <https://doi.org/10.1080/09518960208559125>
- Van Dijk, T. A. (1998). *Ideology: A multidisciplinary approach*. Sage.
- Waldron, J. (2000). *The Journal of Ethics*, 4(1-2), 115–135. <https://doi.org/10.1023/a:1009860320069>
- Walters, S. D. (2018). In Defense of Identity Politics. *Signs: Journal of Women in Culture and Society*, 43(2), 473–488. <https://doi.org/doi:10.1086/693557>
- Warren, M. E. (1999). What is Political? *Journal of Theoretical Politics*, 11(2), 207-231. <https://doi.org/10.1177/0951692899011002004>

- Weltman, D., & Billig, M. (2001). The political psychology of contemporary anti-politics: A discursive approach to the end-of-ideology era. *Political Psychology*, 22(2), 367-382. <https://doi.org/10.1111/0162-895x.00245>
- Wetherell, M. & Potter, J. (1988). Discourse analysis and the identification of interpretative repertoires. In C. Antaki (Ed.), *Analysing Everyday Explanation: A casebook of methods* (pp.168-183). Sage.
- Wetherell, M. & Potter, J. (1992). *Mapping the language of racism: Discourse and the legitimation of exploitation*. Harvester Wheatsheaf.
- Wetherell, M. (1998). Positioning and interpretative repertoires: conversation analysis and post-structuralism in dialogue. *Discourse and Society*, 9(3), 387-412.
- White, J. (2010). Left, Right and Beyond: the Pragmatics of Political Mapping. *LSE 'Europe in Question' Discussion Paper Series*, 1-34.
- Xenakis, S. (2013). Normative hybridity in contemporary Greece: Beyond “modernizers” and “underdogs” in socio-political discourse and practice. *Journal of Modern Greek Studies* 31(2), 171-192. <https://doi.org/10.1353/mgs.2013.0017>.
- Žižek, S. (1989). *The Sublime Object of Ideology*. Verso.
- Υπουργείο εξωτερικών (2023, Ιούλιος 12). *Εθνικές εκλογές - Ιούνιος 2023*. <https://ekloges.ypes.gr/current/v/home/>

Παράρτημα
Εκλογικός χάρτης της Ελλάδας μετά τις εκλογές Ιουνίου 2023

